

KÜLÜGYI SZEMLE

Rada Péter – Varga Ádám Máté Az amerikai–kínai kapcsolatok

Horváth Levente – Tárik Meszár Kína és a Közel-Kelet

Soós Kinga A kínai sajátosságú szocializmus

Gyene Pál Az orosz–ukrán háború Közép-Ázsiából

Paragi Beáta Az izraeli–palesztin kérdés

Teszary Miklós A 2023-as montenegrói választások

Botos Katalin A nemzetközi pénzügyi rendszer

A Magyar Külügyi Intézet folyóírata

Kiadó: Schőberl Márton vezérigazgató

Szerkesztőség

1016 Budapest,
Bérc utca 13-15.
Telefon: 279-5700
E-mail: kulugyiszemle@ifat.hu
Internet: <http://kki.hu>

Főszerkesztő:
Klinghammer István

Felelős szerkesztő:
Vasa László

Szerkesztés és tördelés:
Tevelyné Kulcsár Andrea

Szerkesztőségi titkár:
Horváth Ildikó

Előfizethető és megvásárolható
a szerkesztőségnél.
Előfizetési díj egy évre 12.000 Ft.

ISSN 1587-9089 (Nyomtatott)
ISSN 2060-4904 (Online)
https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3

A szerkesztőbizottság tagjai:

Martonyi János elnök

Baranyi Tamás Péter
Csaba László
Gottfried Péter
Halmi Péter
Komlósi László Imre
Rostoványi Zsolt
Salát Gergely
Tarrósy István

Tartalom

Fókuszban: Kína	3	<i>Rada Péter és Varga Ádám Máté:</i> Liberális világrend vagy új hidegháború? Az amerikai-kínai kapcsolatok alakulása
	24	<i>Horváth Levente és Tárik Meszár:</i> Kína és a Közel-Kelet gazdasági és kulturális együttműködése
	47	<i>Soós Kinga:</i> A kínai sajátosságú szocializmus diskurzusa a globális válságok új korszakában
Külpolitikai változások	67	<i>Gyene Pál:</i> Az orosz-ukrán háború közép-ázsiai látószögből
	83	<i>Paragi Beáta:</i> Megszállás és felosztás. Az izraeli-palesztin kérdés értelmezési nehézségei a nemzetközi kapcsolatokban
	107	<i>Teszáry Miklós:</i> A 2023-as montenegrói választások
Pénzügy	124	<i>Botos Katalin:</i> Átalakulóban a nemzetközi pénzügyi rendszer
Könyvismertetés	140	Dél-Ázsia kacskaringós útjai (Salát Gergely)
	143	Magyarország rendhagyó és rendkívüli barátja: Royall Tyler (Joó András)
	148	Reménysugár a turizmusárnyékban: a túlturizmus és annak lehetséges megoldásai (Tevely Titanilla Virág)

E számunk szerzői:

Botos Katalin: professzor emerita; a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem ny. professzora; az Antall-kormány minisztere és a Bankfelügyelet első elnöke

Gyene Pál: a Budapesti Gazdasági Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék főiskolai docense

Horváth Levente: a Neumann János Egyetem Eurázsia Központ igazgatója; az *Eurázsia Szemle* felelős szerkesztője; az *Eurázsia* magazin szerkesztőbizottságának elnöke; volt sanghaji főkonzul

Joó András: a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa; a Milton Friedman Egyetem főiskolai tanára

Paragi Beáta: a Budapesti Corvinus Egyetem Globális Tanulmányok Intézet Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék egyetemi docense

Rada Péter: a Budapesti Metropolitan Egyetem nemzetközi rektorhelyettese; a Nemzeti Közszolgálati Egyetem egyetemi docense

Salát Gergely: Kína-kutató, a Magyar Külügyi Intézet vezető kutatója; a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Kínai Tanszék tanszékvezető egyetemi docense

Soós Kinga: a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi és Politikatudományi Doktori Iskola doktorandusza; az ELTE TáTK Politikai és Nemzetközi Tanulmányok Intézete Nemzetközi és Európai Tanulmányok Tanszék egyetemi tanársegéde

Tárik Meszár: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar doktorandusza; a Neumann János Egyetem Eurázsia Központ és a Migrációkutató Intézet kutatója

Teszár Miklós: a Mathias Corvinus Collegium Geopolitikai Műhelyének kutatója

Tevely Titanilla Virág: a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar doktorandusza

Varga Ádám Máté: nemzetközi kapcsolatok elemző, japanológus

Liberális világregrend vagy új hidegháború? Az amerikai–kínai kapcsolatok alakulása

*Liberal World Order or a New Cold War?
The Evolution of American–Chinese Relations*

Rada Péter és Varga Ádám Máté

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.01

Összefoglaló: Oroszország Ukrajna ellen indított katonai agressziója vitathatatlanul megkérdőjelezte az Amerikai Egyesült Államok által kiépített liberális/nyugati világregrendet, de a Moszkvára irányuló figyelem ellenére sem szabad megfeledkezni Pekingről. Egyre többen vélik úgy, hogy Washington hanyatlásával és a multipolaritásba forduló tendenciákkal, valamint a Kína és az USA között kialakuló „új hidegháborúval” kell számolni a következő évtizedben. E tanulmány – amely hozzá kíván járulni az amerikai–kínai viszonyra fókuszáló magyar szakirodalmi kutatásokhoz – ezért mindkét fél nézőpontjából értelmezi és jellemzi a nemzetközi rendszert. A kiinduló alapfelvetése, hogy a liberális világregrendnek Kína is a szerves részévé vált, és az ideológiai ellentétek dacára jelenleg is számos előnyt biztosít számára az ahhoz való bizonyos fokú igazodás. Ha meg akarjuk tudni, hogy a jövőben milyen külpolitikát kíván folytatni, ismernünk kell a két állam belső feltételeit és a nemzetközi térben várható stratégiai lépéseit is.

Kulcsszavak: világregrend, demokratikus jogállam, Egyesült Államok, Kína, autoriter pártállam, új hidegháború, stratégiai szövetséges rendszerek

Abstract: *Russia's military aggression in Ukraine undeniably challenged the liberal or Western world order constructed by the United States of America, but it is a fact that Beijing also should not be forgotten, despite the attention focused now on Moscow. A growing number of analysts argue that Washington's decline and tendencies towards multipolarity as well as a 'new cold war' between China and the U.S. are to be expected in the coming decade. That is why the objective of this study is to contribute to the research on the US–China relationship in the Hungarian literature by interpreting and characterizing the international system from the two parties' perspectives. The basic assumption is that China has become integral part of the liberal world order and, despite the ideological differences, it still benefits a certain degree from the alignment with it. If we are to understand the foreign policy that Beijing intends to pursue in the coming period, the two countries' internal conditions and their strategic ambitions in the international arena should not be overlooked.*

Keywords: *world order, democratic rule of law, United States, China, authoritarian party-state, new Cold War, strategic alliance systems*

Bevezetés

2022 minden bizonnyal sorsfordító évként vagy töréspontként vonul be a történelemkönyvekbe, de nem egészen azért, amire a nemzetközi rendszerrel foglalkozó szakértők valós forgatókönyvként gondoltak. Az Ukrajnával szembeni orosz katonai intervenció ugyanis a hidegháború utáni világrend legsúlyosabb megkérdőjelezése. Egyes elemzők¹ már most utalásokat tesznek arra, hogy egy új éra kezdődött, és végérvényesen véget ért a poszthidegháború korszaka. Elméleti és ideológiai iskolák képviselői szintén azt elemzik, hogy az unipoláris világrendet mikor váltja fel a világosan többpólusú rend, valamint a multipolaritás mikor és mi miatt válik már-már kinyilvánítható nemzetközi rendezőelvvé. A *Foreign Affairs* – amely az amerikai külpolitikai fősodorhoz tartozó gondolkodás tanulságos lenyomata – egy teljes számot szentelt 2021-ben annak,² hogy a legmeghatározóbb elméleti szakértők kifejtsék a véleményüket az Egyesült Államok és Kína között esetlegesen kialakuló hidegháború esélyeivel és az új bipolaritás jellemzőivel kapcsolatban. Oroszország felülírta a számításokat, de mindez nem jelenti azt, hogy az akkor leírtak teljes mértékben érvényüket veszítették volna, inkább csak azt, hogy Kína globális szerepre törésének veszélye az orosz agresszióhoz képest viszonylag hátrébb sorolódott – legalábbis az amerikai külpolitikai napirendben.

Pekinget semmi esetre sem hagyja figyelmen kívül Washington, s ezt jól tükrözi a 2022 októberében publikált Nemzetbiztonsági Stratégia.³ A dokumentum már az orosz agresszió tudatában készült, mégis Kínát említi rendszerszintű kihívóként,⁴ sőt odáig megy, hogy kijelenti: elérkezett a geopolitikai és az ideológiai versengés új korszaka, amely az Amerikai Egyesült Államok által vezetett liberális demokráciák, valamint a Kínai Népköztársaság (illetve az Oroszországi Föderáció) által képviselt autoriter alternatíva között fog zajlani.

Mégis az az érzésünk, hogy Kína nincs még abban a helyzetben, hogy a liberális világrenddel szembehelyezkedő, új és globálisan is érvényes rendezőelvet tudjon alkotni, amely valóban választási lehetőséget jelentene a két tábor között dönteni nem képes vagy nem kívánó országok számára. E véleményünket egyrészt arra alapozzuk, hogy az Egyesült Államok globális hatalmát és a liberális világrend kialakításához szükséges tartós erejét az a történelmi kivételes lehetőség adta, hogy a saját kontinensén nem volt kihívója, és nem kellett megküzdenie semmilyen geopolitikai fenyegetéssel. Ez Kínával kapcsolatban korántsem mondható el: Peking nem képes regionális hegemónná válni Ázsiában, ahol olyan kihívókkal, versenytársakkal kell szembenéznie, mint az éppen „lefoglalt” Oroszország vagy India. De nem tud abszolút és megkérdőjelezhetetlen

hatalommá válni még a saját maga által meghatározott ún. *nine-dash line-on* [kilenc kötőjeles vonal] (*jiuduan xian*, 九段线) belül vagy annak környezetében sem, mert azt megakadályozza Japán, Dél-Korea, Tajvan és éppen az Egyesült Államok jelenléte.

Másrészt a liberális világrend magát Kínát is biztosítja. Az e megállapításból fakadó következtetés szolgálhat a jelen tanulmány hipotéziseként is – egyben kijelöli a későbbi elemzések irányát is –, amely szerint Kína a hidegháború vége óta a liberális világrend egyértelmű haszonélvezője volt:

1. az Egyesült Államok által támogatott délkelet-ázsiai katonai és stratégiai szövetségesek nemcsak kontrollálják Kínát a térség többi államának nyújtott amerikai biztonsági garanciákon keresztül, hanem végső soron védik is: az amerikai támogatás nélkül magukat talán gyengének érző térségbeli államok felgyorsított (akár nukleáris) fegyverkezésével és egy esetleges elhamarkodott megelőző katonai csapásával szemben;⁵
2. ebben a kiszámítható biztonsági környezetben a kínai gazdasági csoda zavartalanul tudott kibontakozni, és a globális gazdasági hálózatok révén az ország megerősödött, és a nyugati versenytársakhoz képest évről évre gyorsabb gazdasági növekedést tudott elérni.

Mindezeket figyelembe véve Kínának logikusan és a racionalitás talaján állva rövid távon nem lehet érdeke sem a rend megkérdőjelezése, sem pedig annak megoldása. Hosszú távon mindent az fog eldönteni, hogy az Egyesült Államok képes- vagy hajlandó-e továbbra is a liberális rend motorja maradni. A kérdés, hogy ezt Pekingben is így értékeli-e. A bizonytalansági faktor, hogy a külpolitikai döntéseknél a kínai vezetés valóban racionálisan gondolkodik, és nem kerülnek túlsúlyba azok, akik a nemzeti büszkeségre építve és a nacionalizmus felkorbácsolásán keresztül – akár a gazdasági sikerek kárára is – politikai vezető szerepet és rendszeralkotó pozíciót követelnek Kína számára a világrendben.

Univerzális rendszerteremtő igénnyel viszont csak az az állam léphet fel – legalábbis hitelesen –, amelyik legalább a saját régiójában képes a hegemonitását biztosítani. Ez utóbbi kiépítése viszont kínai szemszögből Tajvannal kezdődik, és nem véletlen, hogy a nyílt háború esélyével is valódi lehetőségként számolnak az elemzők. Nancy Pelosi, az amerikai Képviselőház demokrata elnökének a tajvani útja⁶ nem egy koordinálatlan provokáció, hanem egyértelmű jelzés volt az amerikai adminisztráció részéről, hogy amennyiben kell, hajlandóak kétfrontos háborút is vívni – egyszerre Oroszországgal és Kínával szemben is.⁷

Ezzel összefüggésben a tanulmány a komplex területen belül azt vizsgálja meg, hogyan néz ki a nemzetközi rendszer az Egyesült Államok szemszögéből, illetve ezzel szembe állítva – vagy talán helyesebb, ha úgy fogalmazunk: e mellett –, Kína hogyan értelmezi ezt a világrendet. Ahhoz, hogy a kínai politikát megértsük, valószínűleg félrevezető kizárólag az amerikai/nyugati politikaelméletek vagy

az azok fémjelezte iskolák tanításai alapján előrejelzéseket adni. Ugyanakkor a jelen tanulmány keretei között az sem lehetett az ambíciónk, hogy kennani pontossággal a szovjet helyett a „*kínai politikai döntések és lépések forrásának*”⁸ átfogó képét vázoljuk fel. Elsősorban azt vizsgáljuk, hogy a liberális világregend haszonélvezőjeként jellemezhető Kínának lehet-e valamilyen érdeke ezt a rendet megkérdőjelezni. A nemzetközi politika erre nem motiválhatja, így egy esetleges ilyen fordulat gyökerét és forrását a belpolitikában és a kínai politika természetében célszerű keresni.

Oroszország katonai agresszióját és az Ukrajnában zajló háborút Kína feszült figyelemmel kíséri, hiszen következtetéseket tud levonni azzal kapcsolatban, hogy a Nyugat miként reagál a létező politikai határok átrajzolására irányuló nyílt katonai támadásra. Peking számára nem lehet kétséges, hogy a Nyugat egységesen is képes fellépni, a kérdés inkább az, hogy meddig. Az ázsiai állam számára sem előnyös az elhúzódó háború, mert bár politikailag még javíthat a pozícióin, de a gazdasági fejlődésében zavart okozna például bármely szankció, amely rá is vonatkozna. Ezért igyekezett egy új, békülékenyebb hangot megütni, amelynek jó példázata a washingtoni nagyköveti posztot a külügyminiszteri bársonyszékre cserélő – de idén júliusban leváltott – Csin Kangnak (Qin Gang, 秦刚) az amerikai sajtóban megjelent elemzése, amely az amerikaiakkal való közös projektekre, feladatokra és az együttműködés fontosságára helyezte a hangsúlyt.⁹

A washingtoni vezetés számára kulcsfontosságú, hogy Kína továbbra is fogadja el a liberális világregend szabályait, és ne nyújtson fegyveres segítséget Oroszországnak. Erre irányult a szankciók alkalmazásának a nyílt felemlgetése arra az esetre, ha Kína („halálos”) fegyverekkel támogatná Oroszországot a háborúban. A szankciók lekerültek ugyan a napirendről a 2023. márciusi amerikai–uniós csúcstalálkozón, és Kínát nem nevesítette a Joe Biden és Ursula von der Leyen által kiadott közös nyilatkozat,¹⁰ de számos utalás jelzi, hogy Peking mozgásteret meddig terjed, és hogy az EU és az Egyesült Államok egységesen is felléphet ellene. A gazdasági szankciók Európát mindenképpen romba dönténék, de Kína is rendkívüli módon megszenvedné azt, és mindez beláthatatlan következményekkel járna a világgazdaság egészére nézve.

A liberális világregend az Egyesült Államok szemszögéből

A „liberális világregend” egy, az elmúlt évtizedek során kialakult adottság a nemzetközi térben, ezért a tanulmányunk céljai között nem szerepel ennek az állapotnak a fejtegetése – hogy jó-e így, vagy milyen alternatívák állnának rendelkezésre. Az utóbbi különösen azért nem, mert jelenleg nincsen alternatíva. A liberális világregend azonban „szürReális”,¹¹ mert ideáltipikus álmok egyszerre vannak jelen a legrosszabb forgatókönyvekkel. A rend fejlődése e két véglet közötti spektrumon mindig egy adott állapotot tükrözött. Azaz egyszerre lehet

liberális, és adhat igazat a realista jóslatoknak is – ezt az egyazon történelmi pillanatban tapasztaltaknak a más dimenzióból történő vizsgálata alapján bizonyítani is tudnánk.

Az Egyesült Államok napirendjén szereplő kérdések egy része egyértelműen a liberális politika lecsapódásai, mások pedig realista válaszokat generálnak. A transzatlanti együttműködés, amelynek nem kizárólag liberális-demokratikus országok a tagjai, egy sajátos „liberális buborék” a liberális világrenden belül. Az amerikai napirend pedig a buborék mintaterméke. A realista hatalom viszont nem elhanyagolható, mert az Egyesült Államok fújta ezt a buborékot, és képes volt arra, hogy egyedüli hegemon szuperhatalomként az új világrendet kialakítsa a Szovjetunió bukása (1991) után.

A liberális világrend neoliberalis (de akár idealista) nézőpontból egyszerre nyomás és keretrendszer, amelynek a határai feszegethetők, de súlyosabb veszteségek nélkül nem lehet átlépni. Az államokat antropológiai jegyekkel felruházó liberális és realista elmélet szerint tehát az önsegélyre épülő, önérdekkövető, valamint hatalom- és érdekmaksimalizáló világban az államok „életfogytiglani javítóintézetben” letöltendő relatív szabadságvesztésre vannak ítélve ebben a rendben. A „szabadságvesztés” fogalma azért indokolt, mert a szuverenitásuk a nemzetközi rendszerben nem korlátlan, és a neoliberalis függőségek vagy a neorealista túlélési ösztön miatt nem tehetnek meg „kedvük szerint” bármit. Ám ez viszonylagos, mert a „liberális rend” is a vesztfáliai típusú nemzetállami szuverenitásra épít, amely szerint a nemzetközi rendszer alapértelmezett normája a szereplők szuverén egyenlősége és a belpolitikájuk teljes szuverenitása.¹²

Ezt a liberális világrendet az Egyesült Államok hozta létre, amely a hidegháború alatt inkább alrendszerként működött, s így lehetőséget adott arra, hogy például az európai integráció kialakulhasson és fejlődhessen. Az Európai Unió alrendszerként a tagjai érdekhálózatát alkotta újra, majd az 1990-es években az Egyesült Államokkal karöltve, domináns pozícióból, a többi szereplővel közösen, az önérdekek kompromisszumaként megerősítette a liberális világrendet. Továbbra is maradhatnak eltérések még a szorosan értelmezett alrendszeren vagy a liberális, demokratikus magon belül, amelyek a végső soron meghatározó, belsőleg kialakult érdekek és értékek különbözőségéből fakadnak. Azonban sem ez, sem pedig a „liberális renddel” szemben erőszakos kihívóként fellépő szereplő – például ma Oroszország – nem rengeti meg a rend egészét, legfeljebb kérdéseket vet fel a jövőjével kapcsolatban.

A rend is folyamatosan változik, de paradigmaváltásra utoljára 1991-ben, a Szovjetunió bukásakor volt példa, és jelenleg sem Kína, sem Oroszország nem képes valós alternatívát kínálni, amely olyan „szocializációs” képességekkel rendelkezne, mint ami a „liberális világrendre” jellemző, vagy akár bizonyos mértékben a Szovjetunió esetében igaz volt a szovjet blokkon belül a hidegháború alatt. Azaz ez utóbbi érv is egy új bipolaritás kialakulása ellen szól.

A fentiek eredője, hogy a nemzetközi rend nem lehet folyamatosan anarchikus, mert változik, ami nemcsak a hatalom materiális, szereplők közötti megoszlását módosítja (vagy annak a következménye), hanem a szereplők belső és külső érdekeinek a változását is, azaz a szocializációt.¹³ Például nehezen elképzelhető – bár egyesek szerint nem kizárható – forgatókönyv, hogy az Egyesült Államok hatalmának csökkenésével vagy az EU kudarcával párhuzamosan Franciaország és Németország ismét a visszatérő biztonsági dilemma és a hatalmi egyensúly logikájának szemüvegén keresztül tekintenének egymásra.

A nemzetközi rendszer az a „tudásközpont”, amelyet az érdekek eredőjéből kialakult kompromisszum jellemez, és amelyből a szereplők viselkedésére választ adó sémákat lehet „letölteni”, miközben az érdekeiknek megfelelően a szereplők maguk is folyamatosan „feltöltenek” elemeket. Vagyis a világrend a nemzetközi rendszer „tudástára”, amely jelen esetben liberális tartalomtól túlsúlyos. Ez az enciklopédia nem omlik össze, ha új, a korábitól akár gyökeresen eltérő tartalommal bővül. Szintén ez a hasonlat világít rá arra, hogy egyes kérdésterületekhez a kérdés tulajdonságától függően különböző tartalomcsoportokat lehet letölteni, amelyek jelentősen eltérő válaszokat adhatnak.

A világrend működése annál bonyolultabb, hogy a politikai közbeszédben leegyszerűsítő liberális–illiberális szembenállásra lehessen szűkíteni, még akkor is, ha ez könnyebb lenne, és valóban a hidegháborús bipolaritás „letisztult” értelmezési keretét hozhatná vissza. Egy elméletnek nem lehet a célja, hogy az ontológiai és/vagy episztemológiai korlátai miatt szándékosan torzítsa a valóságot. Inkább a folyamatosan fejlesztendő elméleti modelleknek kell segíteniük, hogy olyan keretet adjanak a világrend megértésének tudományosan is, amely képes logikailag koherensen, érthetően (nem leegyszerűsítően és korábbi sémákban gondolkodva) összefoglalni a gyakorlati relevanciával is rendelkező állításokat. Ha a liberális rend támogatói teszik meg a leegyszerűsítést, akkor miért kellene őket másként kezelni tudományosan, mint például azokat a Nyugaton megbélyegzett orosz gondolkodókat, akik nosztalgiával tekintenek vissza a Szovjetunióra, és a liberális modernitás túlkapásait kiemelve maguknak követelik a normalitás standardizáló meghatározásának a lehetőségét.¹⁴ Ugyanígy nem elfogadottak vagy nem ismertek a kínai elméleti gondolkodók és szakértők.

A dichotóm logika a 20. század sajátja volt, és az Egyesült Államok által vezetett poszthidegháborús liberális világrend éppen azt a szembenállást értelmező és az elméletekben is megjelent karakterisztikát haladta meg. Nem véletlen, hogy az e jelenséget tudományos munkában megfogalmazó Francis Fukuyamának a történelem végét fejtegető teóriája (1989, 1992) hihetetlen sebességgel tett szert népszerűsége a globális szakmai körökben, és az sem, hogy éppen ez az elméleti megállapítás – vagy pontosabban: allegória – az, amit a lehető legtöbben és a legélesebben kritizáltak azóta még liberális körökben is.

Az emberi gondolkodás történetében visszatérő motívum, hogy a valóságot ellenpárok segítségével próbáljuk leírni,¹⁵ és a múlt század történelmi eseményei is az ellenpárok létezésének az érvényességét látszódtak igazolni. Ilyen volt az első világháború: a liberális és a 19. századi hatalmi egyensúlyi politikára épülő világrend szembenállása; a második világháború: a demokráciák és a fasiszto-id totális diktatúrák harca; de itt említhető az (első) hidegháború is: a liberális demokráciák,¹⁶ és a kommunizmus küzdelme.

Ha jobban belegondolunk, ezt a leegyszerűsítést és a nemzetközi kapcsolatok „normális” menetére jobban hasonlító megközelítést hozza vissza a Bideni „demokráciák világa”, amely a Washingtonban kialakított kritériumok alapján liberális demokráciákra és illiberális autoriter rendszerekre osztja a világot.¹⁷ Mindebből logikus következtetés, hogy a világrend jövőjét az Egyesült Államok és Kína szembenállása fogja meghatározni.

A liberális világrend kivétel,¹⁸ amely azért jöhetett létre és maradhatott fenn ilyen sokáig, mert az Egyesült Államok megkérdőjelezhetetlen és kihívóktól mentes, materiálisan is értelmezhető hatalmán nyugodott. Lehet, hogy ez a materiális hatalmi bázis viszonylag csökkent, de a liberális rend ennél is fontosabb pillére nem ilyen kézzelfogható. A liberális logika definiálta az „új világrendet” 1991 után, és a mai nemzetközi kapcsolatoknak ez a rend képezi a törzsét, amelyre például az ENSZ és a NATO is épült.

Éppen ezért, ha (csak) ezt a gondolatmenetet tekintjük a kiinduló alapnak, akkor mindenképpen túlzó az a jövőkép, amely egy multipoláris világról szól,¹⁹ illetve Kína és/vagy Oroszország globális hatalmát vizionálja. Mert az akkor volna lehetséges, ha az utóbbiak egy olyan alternatívát tudnának kidolgozni és működtetni, amely jobb a jelenleginél, és azt önként követné is a nemzetközi közösség²⁰ – azaz nem elég, ha a jelenlegi rend hibáira hívják fel a figyelmet. A hibák nem a rendet kérdőjelezik meg, legfeljebb az Egyesült Államok szerepét és dominanciáját, mert a liberális rend egyben egy önkorlátozó ökoszisztéma is, amelynek a fenntarthatóságát éppen az adja, hogy kiegyensúlyozza az értékek különbözőségéből fakadó érdekellentéteket.

Washington azért tudta ilyen hosszan meghatározni a rendet, mert annak a fenntartását helyezte a külpolitikája célrendszerében az élre, még akkor is, ha az költségekkel és viszonylag kevesebb haszonnal járt az Egyesült Államokra, mint a partnerekre nézve. Ez jelenti az eredeti alapot, amit a Fehér Házban is sokszor elfelejtettek, például akkor, amikor nem az ökoszisztéma egyensúlyát látják, hanem az értékülbségek miatt jelentkező költségeket, és erőszakosan egyformává kívánják tenni a rend tagjait (a demokráciaterjesztés George W. Bush vagy a demokratikus felsőbbrendűség hangoztatása Joe Biden esetén), vagy amikor ki kívánnak vonulni a rendből, és több hozzájárulást követelnek annak többi haszonélvezőjétől (Donald Trump neoizolacionista és tranzakcionista gondolkodása).

A hierarchikus birodalmi és „vazallusi vagy szatellit” viszonyrendszerhez képest – amelyben a gyengébb államok vagy sebezhetőnek érzik magukat, vagy csak a túlélési ösztönük miatt hódolnak be az erősebbnek – a liberális világregend abban hozott újat, hogy a gyengébb államok nem a hatalmuk növelésében látják a túlélés kulcsát, hanem az együttműködés szabályozott keretén belül hisznek a védelemben, és a számukra legkedvezőbb területek (például gazdaság, kultúra) felé fordulhatnak.

Ezt a rendet is végső soron az hozta létre, hogy létezett egy szuperhatalom, amely kialakította a szabályokat, azokat betartatta, de a rend előnyeit is megnyitotta a szabályok betartására hajlandó országok számára. Azaz kellett a rend születéséhez a globális birodalmi dominancia, amely abból fakadt, hogy az Egyesült Államok a saját régiójában megkérdőjelezhetetlen hegemonná vált, és az óceánpajzs mögött viszonylag kevesebb energiát kellett áldoznia a saját közvetlen védelmére, hiszen a szomszédai nem fenyegették a túlélését. Ezzel szemben sem Kína, sem Oroszország nem képes regionálisan biztosítani a hegemon szerepét (Dél-kínai-tenger, illetve Ukrajna) a rendkívül zsúfolt regionális geopolitikai viszonyok között, amelyeknek az egyik – és bizonyos szempontból még mindig a legerősebb – regionális szereplője maga az Egyesült Államok.

A baloldali és a realista kritikák közös pontja, hogy az Egyesült Államok a liberális nemzetközi intézményeken keresztül kívánja és tudja a saját hatalmát globálisan kivetíteni és a domináns pozícióját a rendben megőrizni. Az előbbieket ez élesen elítéli, az utóbbiak viszont azt állítják, hogy ez is éppen a realizmus logikáját igazolja. Ez a realista értékelés ugyanakkor veszélyes, mert például Oroszország és Kína is azt hangsúlyozza, hogy a liberalizmus csak egy álca, és az Egyesült Államok, illetve a Nyugat a saját hatalmi törekvéseit bújtatja liberális köntösbe.

A rendszer erőszakos bővítése is indokolható elméletben (nem erkölcsi nézőpontból), mert a rend agendájának alkotói, mint az Egyesült Államok is, a saját társadalmuk helyzetét kívánják javítani és a saját pozícióikat erősíteni, amikor a rend által meghatározott elveket és célokat (a szabályrendszert) kényszerítik rá minden szereplőre.²¹ A rend szabályait a „liberális buborék” tagjai az önértelen kívülről azért is követik, mert egyetértenek a normákkal és az értékekkel, a többi szereplőnek pedig a kikényszerített, főleg a gazdasági kölcsönös egymásrautaltság miatt nincs más választása, mint hogy együttműködjön.

Naiv feltételezés, hogy a nem liberális és demokratikus országok azért nem lépnek fel a rendszer ellen, és esetleg még hajlandóak is liberális reformokra, mert felismerték, hogy a liberális világregend „minden világok lehető legjobbika”.²² Inkább vagy arra jöttek rá, hogy alternatíva híján nincs más választásuk, vagy azt, hogy rövid távon a saját jól felfogott érdekük a rendet nem megbontani, és a képességeik tudatában az együttműködés jobban szolgálja céljaikat, mint a tiszta hatalmi versengés. Azaz az esetükben szó sincs értékközösségről. Ez nem

újdomság, és az amerikai külpolitika által valóban követett külpolitikai irányvonal, hiszen Washington stratégiai szinten olyan országokkal is együttműködik, amelyek nem vádolhatóak azzal, hogy a liberális világrendet kívánják erősíteni – például Szaúd-Arábiával vagy Pakisztánnal, de bizonyos szempontból akár Kína is ide sorolható lenne.

A liberális világrend számukra azért is hasznos, mert mérsékli a kiszámíthatatlanságot, illetve csökkenti a nemzetközi kapcsolatokban keletkező tranzakciós költségeket.²³ A liberális világrend nemzetközi intézményeinek döntő többsége nem követeli meg a tagjaitól, hogy demokratikusak legyenek. A szigorú kondicionalitás csupán a rend magján belül jellemző.

Hogyan értelmezhető a világrend változása Kína szemszögéből?

Politika

Az, hogy Kína számára a világ hogyan néz ki, jelentősen függ a belső feltételektől, a belpolitikai folyamatoktól és a kínai ideológiától. Nem véletlen, hogy ma is számos tanulmány jelenik meg azzal kapcsolatban, hogy a belső feltételek hogyan hatnak a kínai külpolitikára. Jól mutatja ezt, hogy a – példa nélküli módon – harmadszor is újraválasztott kínai elnök, Hszi Csin-ping (Xi Jinping, 习近平) külpolitikájára mennyire hat a saját személyisége, egyéni felfogása, illetve az, hogy a kínai szocializmust vagy a marxizmust ő maga miként értelmezi.²⁴

Kína eddigi öt politikai generációja közül a totális pártállami autokrácia Mao Ce-tung (Mao Zedongm 毛泽东) érájában (1949–1976) volt a legerősebb; mélyreható reformfolyamat és fejlődés csak Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping, 邓小平) vezetése alatt (1978–1989) indult meg. Csiang Cö-min (Jiang Zemin, 江泽民) (1989–2002) és Hu Csin-tao (Hu Jintao, 胡锦涛) (2002–2012) idején érzékelhető liberalizáció volt tapasztalható – elsősorban a gazdasági térben. A Kínai Népköztársaság 1992-ben átállt a kapitalista piacgazdaságra – a Kínai Kommunista Párt (KKP) 14. Országos Pártkongresszusának (1992) retorikája szerint: a „szocialista piacgazdaságra” –, s hivatalosan is elismerték és megerősítették a magánszektor.²⁵ Az ország tehát kétségtelenül nagy fejlődésen ment keresztül az elmúlt négy és fél évtizedben. Hszi Csin-ping vezetése (2012–) során hatalmi recentralizáció zajlik, amelyben az egyszemélyi vezetés és a személyi kultusz több évtized után ismét feléledni látszik.²⁶ Hszi irányítása alatt megnövekedett a Nyugattal való konfrontációk száma, és újra örökös tisztséggé alakult az államelnöki méltóság.²⁷

Kína 2009 körül átvette a világ második legnagyobb GDP-jével rendelkező ország státuszát Japántól, 2014 óta pedig a világ első számú gazdasága a vásárlóerő-paritás (*purchasing power parity*, PPP) alapján.²⁸ Jelenleg a világ

legnagyobb exportőre, a legnagyobb piacát birtokolja, emellett a legnagyobb kereskedője is.

A KKP 18. Országos Pártkongresszusán (2012) számos új irányelvet fektettek le, például a kínai típusú szocializmus (Zhongguo tese shehuizhuyi, 中国特色社会主义) továbbfejlesztését, amely a szerény jóléti társadalom érdekében felgyorsíthatja a modernizációt, s ezzel igazolhatja és győzelemre segítheti a kínai rendszert.²⁹ Fontos momentum a kínai alkotmányozásnak, hogy Hszinek még életében és hivatalban lévő államfőként bekerültek az alkotmányba a kínai típusú szocializmusról alkotott nézetei, az ún. „Hszü Csin-ping-i gondolatok” (Xi Jinping sixiang, 习近平思想).³⁰ Érdekesség, hogy bár a korábbi négy vezetőhöz köthető elemek is az alkotmány részét képezik, csak Mao Ce-tung kapcsán figyelhető meg ugyanez a „gondolat” (sixiang, 思想) kifejezés.

A Hszü Csin-ping politikájába és retorikájába való betekintéshez és annak megértéséhez érdemes néhány fontosabb, ismertebb kifejezést megvizsgálni és elemezni, amelyek vagy közvetlenül a kínai elnöktől származnak, vagy a kormányzati kommunikációban gyakran hallhatóak.

A Hszü Csin-ping által használt *kínai álom* (Zhongguo Meng, 中国梦) fogalma így szól: „a modern idők hajnala óta a kínai nemzet hön áhított vágya, amelynek tükrében a kínai állam újfent erőssé és gazdaggá válik, állampolgárai pedig jóléti társadalomban élhetnek”.³¹ Ezzel összefüggésben olyan konkrét célkitűzések jelennek meg, mint a 2010-es GDP 2020-ra történő megduplázása – ami egyébként a Világbank adatai alapján sikerült is³² –, valamint a 21. század közepére egy demokratikus és kulturális fejlett modern szocialista Kína felépítése. Ezzel keretbe is foglalja Hszü a kínai álmot, azaz a kínai nemzet teljes megújulását.³³ A pártfőtitkár-államfő akkori elképzelései szerint 2021-re, a Kínai Kommunista Párt fennállásának 100. évfordulójára a szegénység elleni küzdelem révén meg kellett teremteni az ún. „minden téren kiegyensúlyozott jóléti társadalmat”, a Kínai Népköztársaság centenáriumi esztendejére, 2049-re pedig létrejön a korábban is említett modern és szocialista Kína – s ezzel beteljesül a kínai álom.³⁴

Az ázsiai kontinens gazdasági kapcsolataival foglalkozó Boao Fórum Ázsiáért (Bo'ao Yazhou Luntan, 博鳌亚洲论坛) nevű nonprofit szervezet 2013-as konferenciáján a kínai elnök a nyitottság kapcsán a reform és a nyitás mélyítésének (a Teng Hsziao-ping-i gazdaságpolitikához tartozó relevanciák) fontosságáról beszélt, továbbá a külföldi vállalkozások számára kedvezőbb feltételek mielőbbi kialakítását is a célkitűzések közé sorolta.³⁵ Ki kell emelni, hogy a távol-keleti nagyhatalom egy felülről irányított államkapitalista gazdasággal rendelkezik, politikailag pedig pártállami autokráciaként azonosítható. A kínai retorika szerint a politikai irányítás a „Kínai Kommunista Párt által vezetett többpárti politikai konzultatív együttműködés” (Zhongguo Gongchandang lingdao de duodang hezuo he zhengzhi xieshang zhidu, 中国共产党领导的多党合作和政治协商制度) révén valósul meg.³⁶

Hszi Csin-ping 2017-ben megkérdőjelezhetetlen tekintéllyel kezdte meg a második ötéves pártfőtitkár-államfői ciklusát,³⁷ 2018-ban pedig eltörölte az államelnöki tisztségviselés két ciklusban megjelölt maximalizálását – ami az esetében 2022-ben járt le –, így lehetősége nyílt arra, hogy a címét élethossziglan birtokolja.³⁸ A KKP 20. Országos Pártkongresszusán (2022) Hszi meg is választották pártfőtitkárnak, így megkezdhetette a harmadik ciklusát is. A pártfőtitkári beiktatása óta olyan mértékű centralizációt és hatalmi koncentrációt hajtott végre, amelyre Mao Ce-tung óta nem volt példa.

A kontinentális Kína számára oly fontosnak számító hatalmi terjeszkedésre tett erőfeszítések és területi igények kérdéskörébe illeszthető be a hivatalos nevén Hongkong Különleges Közigazgatási Területként (Xianggang Tebie Xingzhengqu, 香港特别行政区) ismert „városállam” helyzete is. A centralizált pekingi külpolitikai gondolkodás egy és oszthatatlan egységként tekint a kínai népre, nemzetre és államra, ennél fogva a KKP számára egyre nehezebben értelmezhető a ún. „egy ország, két rendszer” (yi guo liang zhi, 一国两制) elve, amelyet még 1984-ben, Teng Hsziao-ping idején fektettek le. A terület 155 év után, 1997-ben került vissza Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságától Kína fennhatósága alá, s az akkori egyezmény alapján annak eltérő politikai rendszerét 50 évig, tehát 2047-ig garantálni kell.³⁹

A Hszi Csin-ping-i külpolitika merőben eltérő magatartást tanúsít Hongkonggal szemben: az Országos Népi Kongresszus Állandó Bizottsága a nemzetközi közösség aggodalma ellenére 2020. június 30-án „nemzetbiztonsági törvényként” (guojia anquan fa, 国家安全法) fogadta el azt az egységes kínai álláspontot, amely alapján bűncselekménynek számít a kontinentális Kínával szembeni szeparatizmus, az államhatalom felforgatása, illetve a külföldi országokkal való összejátszás.⁴⁰ Peking fokozatos befolyásnövelése miatt Hongkongban rendszeres tüntetéshullámok indultak meg, amelyeken a helyi rendőrség brutálisan fellép – vízágyúval, gumilövedékkel, éles lőszerezrel, időnként könnygázt is bevetve – a függetlenség mellett protestálókkal szemben.⁴¹

Gazdaság

A 2017. évi davosi konferencián a kínai államfő továbbra is a globalizációt és a szabadkereskedelmet szorgalmazta, s ezzel nagy ovációt váltott ki, miközben Donald Trump volt amerikai elnöknek kevésbé volt nemzetközi sikere hazája protekcionizmusa miatt. Klaus Martin Schwab, a Világgazdasági Fórum (*World Economic Forum*, WEF) alapító elnöke is dicsérő szavakkal méltatta Hszi beszédét. Ugyanakkor bizonyos szinten Kína is védi a saját gazdaságát, hiszen a nyugati exportcikknek a kínai piacra való bejutása meglehetősen nehézkes.⁴²

Trump izolacionista retorikája megkérdőjelezte az amerikai hegemonitást is; az Egyesült Államok sokat veszíthet azzal, hogy globális liberális internacionalista

dominanciára törekszik, mivel ezzel az attitűddel együtt jár, hogy készakarva túlterjeszkedik, költséges és pazarló háborúkat vív, temérdek érdekelttségét pedig nem képes fenntartani, mert túlvállalja magát.⁴³

Már 2018-ban egyértelműen kirajzolódott az amerikai–kínai kereskedelmi háború, amely Biden alatt sem ért véget. Az egymástól is függő két nagyhatalom gazdasága eltérő érdekek mentén motivált: Kína új, feltörekvő nagyhatalmi ambíciókat dédelget, az amerikaiak egy része pedig szeretné megőrizni a hidegháború után kialakult unipoláris hegemoniát. Az Egyesült Államok többször is valutamanipulációval vádolta Kínát, mert ha az leértékeli a jüant, az teljesen átrendezheti a kereskedelmi erőviszonyokat.⁴⁴

A Kínai Népköztársaság gyakran alkalmazza az aszimmetrikus módon történő kereskedés elvét, amikor is az import és az export egyensúlya kibillen. A nyugati világgal szövetséges Ausztrália tekintetében 2015 óta tapasztalhatóak az export irányába kibillenő mutatók, Kína pedig az egyre növekvő gazdasági potenciáljával képes nyomást gyakorolni az ország politikájára is – például oly módon, hogy a Kínai Kommunista Párthoz kötődő gazdasági szereplők egyre nagyobb befolyást szereznek. Egyébként számos szabadkereskedelem- és piacpárti közgazdász kritizálja az aszimmetrikus kereskedelmi mérleget. Matolcsy György, a Magyar Nemzeti Bank elnöke szerint például a Kína felemelkedését nagyban elősegítő aszimmetrikus geopolitika konkrétan hátráltatja a globalizációt és a fejlődést, ugyanakkor felfedezhető benne némi társadalmi igazságtalanság is.⁴⁵

A távol-keleti szuperhatalomnak nemcsak gazdaságilag, de politikailag is megvannak a nagyhatalmi ambíciói, mivel döntően meghatározó szereppel bír a globális térben.⁴⁶ Az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt állandó tagja között 1971 óta foglal helyet a kontinentális Kína. Addig Tajvan Kínai Köztársaságként képviseltette magát, az ENSZ-közgyűlés 2758. sz. határozata azonban megfosztotta a tagságtól, Peking pedig a világrend meghatározó szereplőjévé válhatott.⁴⁷

A kelet-ázsiai ország azóta számos nemzetközi szervezetnek (ENSZ, Nemzetközi Valutaalap, Világbank, Ázsiai Fejlesztési Bank stb.) tagja lett – és néhánynak az alapítói között is jelen van –, és azoknak belülről próbálja megreformálni a felépítését. Így például a súlyához mért szavazati aránya növelése iránti igény révén, tőkeemelésekkel, az általa kívánatosnak tartott reformok elérésével.

A Kereskedelmi Világszervezethez, azaz a WTO-hoz való csatlakozása ratifikálását közel 16 évnyi tárgyalássorozat előzte meg, s arra végül 2001. december 11-én került sor, és azzal lehetővé vált, hogy Kína közelebb kerüljön más országok piacaihoz.⁴⁸ Az Ázsiai Fejlesztési Bankkal (*Asian Development Bank*, ADB) szembeni kínai kritika annak japán dominanciája és túlsúlya – az 1966-os létrejötte óta mindig japán elnöke volt. Ezért a kínaiak 2015-ben létrehozták az Ázsiai Infrastrukturális Befektetési Bankot (*Asian Infrastructure Investment Bank*, AIIB), amely gyakorlatilag az IMF, a Világbank és az ADB sinizált ellenpólusa.⁴⁹

Peking számára a nagyhatalmi státusz mellett az előnyös kereskedelmi megállapodások elérése is kiemelkedő külpolitikai célkitűzés. Ilyen megállapodásnak számít a 2010-ben létrejött ACFTA (*ASEAN–China Free Trade Area*), a világ egyik legnagyobb kereskedelmi zónája Kína és a délkelet-ázsiai országok között, valamint a 2012-ben életre hívott China–CEEC 16+1 (Kína, illetve a közép- és kelet-európai országok gazdasági és kereskedelmi együttműködése) vagy a 2013-ban újtjára indított „Egy övezet, egy út” (Yi Dai Yi Lu, 一帶一路) kezdeményezés. Ez utóbbiban többek között a Barack Obama amerikai elnök által 2011-ben meghirdetett „*rebalancing*” vagy „*pivot to Asia*” külpolitikai program is közrejátszott, mivel az az Egyesült Államok katonai potenciálját volt hivatott növelni a kelet-ázsiai és a csendes-óceáni térségben.⁵⁰ A kezdeményezés alapján kialakuló gazdasági övezet voltaképpen a kínai nagyhatalmiságot elősegítő infrastruktúra, geopolitikai és kereskedelmi útvonalakkal,⁵¹ és a célja a szárazföldi összeköttetés biztosítása Kína és Európa, illetve a tengeri köteléknek Kína és Afrika között: „A stratégia által lefedett országok összlakossága nagyjából 4,4 milliárd ember, a világ össznépeességének 63%-a, összesen a világgazdaság teljesítményének 1/3-át teszi ki.”⁵² Tehát az összes kínai kezdeményes esetében érvényesülnek a geostratégiai és a gazdasági érdekek is.

Haderő

Az 1945 és 1950 között létrejött mai világrénd és a nemzetközi rendszer szerkezetét nem Kínára szabták, az a Kínai Népköztársasággal „nem kompatibilis”, hiszen elsősorban az Egyesült Államok, Japán, Dél-Korea és a nyugat-európai országok értékrendjével van összhangban. Peking ezért belefogott egy saját nemzetközi rendszer felépítésébe, és az utóbbi évtizedben körvonalazódni látszanak a párhuzamos katonai szövetségi rendszer kialakítására utaló jelek is. A Kínai Népköztársaság és a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg (Zhongguo Renmin Jiefangjun, 中国人民解放军) a világ egyik legerősebb katonai nagyhatalma és hadereje.

A közel 2,2 milliós aktív állományával – a tartalékosokkal és a logisztikai személyzettel együtt ez a szám a sokszorososa is lehet – a kínai hadsereg a világon a legnagyobb létszámú; azt az indiai követi (1,45 millió), harmadik az amerikai (1,4 millió), negyedik az észak-koreai (1,3 millió), az ötödik pedig az orosz hadsereg a maga 1,02 millió fős állományával.⁵³ A többi négy ország haderejét összehasonlítóképpen említettük meg, továbbá segít teljes képet adni arról, hogy már a második helyezett előtt is milyen nagy különbséggel vezet a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg. A kiadások terén azonban Kína hadereje csak a második a 2021-es adatok alapján 293 milliárd dollárra becsült költségvetéssel; itt első helyen az Amerikai Egyesült Államok Hadereje (*United States Armed Forces*, USAF) szerepel, a maga 801 milliárd dolláros büdzséjével.⁵⁴

A Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Hszi Csin-ping hatalomra kerülése (2012) óta addig nem látott mértékű katonai és hadügyi reformokba kezdett, hogy – a pekingi politika birodalmi ambícióival és érdekérvényesítésével összhangban – minél nagyobb szerepkörökhöz juttassa a népköztársaságot, valamint megnövelje az ország globális erőketvitési képességeit.⁵⁵ A legfontosabb fejlesztései közé tartozik, hogy az 1966-ban alapított Második Tüzér Hadtestet (Dì'èr Pàobīng, 第二炮兵), amely addig önálló fegyvernemet képezett, 2016 elején átalakították a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Rakétaerejévé (Zhongguo Renmin Jiefangjun Huojianjun, 中国人民解放军火箭军). Ez egyúttal azt is jelzi, hogy a ballisztikus rakéták egyre nagyobb szerepet kapnak az új hidegháborús hangulatot idéző nemzetközi geostratégiai térben, és az átnevezés óta a kínai hadseregben belül autonóm haderőnemként kell rájuk tekinteni.⁵⁶ Szintén nagyfokú önállóságot élvező haderőnemként alakították meg 2015 végén a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg Stratégiai Támogató Erejét (Zhongguo Renmin Jiefangjun Zhanlüe Zhiyuan Budui, 中国人民解放军战略支援部队), amelynek fő feladatai közé tartozik napjaink egyik legfontosabb hadviselési módja, az információs térben folytatott tevékenység, vagyis a kiberhadviselés, valamint a világűrben zajló műveletek kezelése és végrehajtása.⁵⁷

A folyamatos kínai haderőfejlesztések és hadgyakorlatok számos érdekütközéshez vezettek más országokkal, ezért a közvetlen szomszédságában katonai fenyegetésként tekintenek rá (pl. Vietnám, a Fülöp-szigetek, Dél-Korea, Japán). Különösen sok ellenállásba ütközik Kína terjeszkedése a Dél-kínai-tenger területén. A népköztársaság 2013 óta mesterséges szigeteket épít ott, hogy az USA és szövetségesei katonai dominanciáját ellensúlyozhassa, és gyakorlatilag 1949 óta történelmi jogokra hivatkozik annak érdekében, hogy a Dél-kínai-tengert legitim módon beltengerré alakíthassa.⁵⁸

Az említett *nine-dash line* azt a kilenc szaggatott vonalat jelöli a térképen, amellyel Kína „megrajzolta” a tengeri területi követeléseit, amelyek magukban foglalják a Fülöp-szigetek által magáénak tartott Spratly-szigeteket és a Scarborough-zátonyt is – ami számos konfliktust generált már Manilával.⁵⁹ Kína egyik legfőbb területi vitája a jelenleg Japánhoz tartozó Szenkaku-szigetekhez (尖閣諸島) fűződik. Mivel azt a kontinentális nagyhatalom magának követeli, a hivatalos japán elnevezését sem fogadja el, így azt Peking kínai nevén Tiaojü-szigetek (Diaoyu-dao, 钓鱼岛) néven tartja nyilván.

A katonai szuperhatalmiság tekintetében egyelőre nem jött létre az euroatlantihoz hasonló, Kína-központú katonai szövetségesi rendszer. A hivatalos retorika szerint az egyik legfőbb alapelv, hogy az ország elutasítja a katonai szövetségekben való részvételt; szó szerinti értelmezésben: nem köt ilyen jellegű egyetértési megállapodásokat.⁶⁰ A Kínai Népköztársaság egy ún. új típusú biztonsági partnerséget (Xinxing Anquan Huoban Guanxi, 新型安全伙伴关系) épít, amely a külpolitikájában is megjelenik.⁶¹ Tehát valójában mégis fejleszti a

saját katonai szövetségi rendszerét, így a két katonai szövetségi rendszer (a NATO és Kína nagyhatalmi gravitációs ereje) léte következtében a világ újfent polarizálódik.

Kína 2001-ben alapította meg a kormányközi kooperáción alapuló Sanghaji Együttműködési Szervezetet (Shanghai Hezuo Zuzhi, 上海合作组织), amelynek létrehozásában tevőleges szerepet játszott még Oroszország, Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán. Megfigyelhető, hogy bár Kína nem épít a szó szoros értelmében nyílt multilaterális katonai vagy biztonság- és védelempolitikai szervezetet – mint amilyen az euroatlanti NATO vagy az ausztrál-angolszász AUKUS –, de bilaterális szinten meglehetősen előrehaladott állapotban vannak a kimagasló katonai potenciállal rendelkező és a nyugati szövetségi rendszer stratégiájától eltérően gondolkodó országokkal (Oroszország, Észak-Korea, Pakisztán, Irán) való együttműködései.⁶²

A „Kína békés fejlődése” (Zhongguo Heping Fazhan, 中国和平发展) kifejezés voltaképpen azoknak a strukturális változásoknak és fejlődési irányvonalaknak a megnevezése, amelyeknek megfelelően az ország egy alternatív, a nyugati világ vezető országaitól eltérő útvonalon, szilárd meggyőződése szerint és eltántoríthatatlanul halad.⁶³ A Kínával való gazdasági együttműködés és a civil kapcsolatok az egymásra utaltság jegyében továbbra is élénken folytatódnak, mert nem zárkozik el egymástól a két blokk olyan mértékben, mint amennyire tették azt a felek az (amerikai-szovjet) első hidegháborús időszakban.

A *NATO 2030: United for a New Era* [Együtt egy új korszakért] című jelentésben Kína párhuzamosan jelenik meg kereskedelmi partnerként és gazdasági vetélytársként.⁶⁴ Peking kapcsán egy ún. „civil-katonai fúziós” megközelítés is olvasható a dokumentumban, amelyben a dezinformációkat és a nyugati szempontból zavart keltő technológiai változásokat is megemlíti, köztük a kibernetikán történőket is.⁶⁵ A NATO-jelentés, majd annak megerősítéseként a 2022-es NATO-csúcson elfogadott stratégia is⁶⁶ a politikai erők stratégiai kooperációját és több időráfordítást szorgalmaz a szövetséges tagállamok számára a kínai kihívások tekintetében.

* * *

Összességében tehát elmondható Kínáról, hogy a hidegháború után kialakult amerikai unipolaritást mára nyíltan megkérdőjelezi. Több beleszólást és nagyobb hatóköröket igényel magának a nemzetközi szervezetekben: a világrendnek már nemcsak követni szeretné a szabályait, hanem formálni is azokat, továbbá egy újnak a létrehozása érdekében is számottevő erőfeszítéseket tesz. Annak megvalósításához azonban hosszadalmas és nehéz út vezet, hiszen egy eltérő értékrenddel rendelkező sinocentrikus világrend felépítése során merőben szembekerülhet a jelenlegi világrend domináns szereplőivel (USA, Egyesült Királyság, Európai Unió, Japán, Dél-Korea stb.).⁶⁷

Konklúzió

Erős érvek jelentek már meg az Egyesült Államok hanyatlásával,⁶⁸ és még erősebbek az EU csődjével kapcsolatban.⁶⁹ De az, hogy az e két szereplő által kialakított értékek és érdekek által működő, liberális szocializációs rend nem mindenki szempontjából jelent automatikus igazodási kényszert, nem jelenti a rend bukását. Történelmileg igazolható, hogy a birodalmak esetében a terjeszkedés vége egyben azok hanyatlását is jelentette. Azonban a liberális világrend az alkotóitól függetlenül is meghatározó – például a multilaterális nemzetközi szervezeteken keresztül, a nemzetközi biztonsági egyezmények következtében, a globális kereskedelmi és gyártási láncok kapcsán, a pénzügyek teljes globalizálódásának köszönhetően, vagy az olyan kihívások kezelésének a képessége miatt, amelyek rendkívül negatívan hatnak azokra is, akik magát a rendet kritizálják.

A liberális világrend tulajdonképpen a liberális elvek gyűjteménye, amelyek alkalmazásának a célja, hogy a hasonlóképpen gondolkodó demokráciák stabilitásán nyugodva az egész világot fenntarthatóvá tegye, miközben kihasználja a modernitás előnyeit, és enyhíti annak negatív következményeit. Ebből kiindulva „liberális világrendről” akkor is van értelme beszélni, ha nem minden nemzetközi szereplő egyforma. A világrend liberális megközelítése szükségszerűen normatív és eredendően jövőbe tekintő: a saját szemüvegén keresztül ítéli meg a világot, és ha a negatívum kerül túlsúlyba, akkor – magából kiindulva utópikusan – egy jobb és élhetőbb világot igyekszik felvázolni elérendő célként. A 2000-es évek külpolitikai stratégiáinak a visszatérő kulcsszavai éppen erre a gondolatra építettek. Ennek jó példája az EU azóta is egyetlen megjelent biztonsági stratégiája, az „*A Secure Europe in a Better World*”.⁷⁰

Az Ukrajna elleni katonai agresszió a hidegháború utáni világrend legsúlyosabb megkérdőjelezése, amellyel Oroszország rövid távon felülírta az amerikai számításokat, de mindez nem jelenti, hogy az Egyesült Államok ne foglalkozna Kína térnyerésével. A mostani egyenletben az orosz agresszióhoz képest Peking globális szerepre törésének a veszélye viszonylag hátrébb sorolódott, legalábbis az amerikai külpolitikai napirendben. Azonban Kínát semmi esetre sem hagyja figyelmen kívül az USA: a legfrissebb, 2022-es Nemzetbiztonsági Stratégia Oroszország helyett Kínát említi rendszerszintű kihívóként, sőt a dokumentum szerzői odáig mentek, hogy kijelentették: elérkezett a geopolitikai, ideológiai versengés új korszaka, amely az Egyesült Államok által vezetett liberális demokráciák, valamint a Kína (és Oroszország) által képviselt autoriter alternatíva között fog zajlani.⁷¹

A tanulmány egyik megállapítása volt, hogy Kína nincsen még abban a helyzetben, hogy valódi, a liberális világrenddel szembehelyezkedő, új és globálisan is érvényes rendezőelvet tudjon alkotni, amely valóban választási lehetőséget jelentene a két tábor között dönteni nem képes, vagy nem kívánó országok számára.

Véleményünk szerint jelenleg a liberális világrend magának Kínának is biztonságot jelent. Így ha logikusan gondolkodik és a racionalitás talaján áll, még nem lehet érdeke a rend megkérdőjelezése. Hosszú távon pedig mindent az fog eldönteni, hogy az Egyesült Államok hajlandó-e, és ha igen, képes-e továbbra is a liberális rend motorja maradni. A kérdés, hogy mindezt Pekingben is így értékelik-e, illetve hogy mennyire lehetünk biztosak abban, hogy a külpolitikai döntések során a kínai vezetés valóban a racionális utat választja, és nem kerülnek túlsúlyba azok, akik a nemzeti büszkeség és nacionalista eszmék hangoztatásával még a gazdasági sikerek kárára is politikai vezető szerepet és rendszeralkotó pozíciót követelnek Kínának. Pedig ahhoz, hogy a kínai politikát megértsük, nem lehet csupán a nyugati politikaelmélet által felvázolt racionális (realista-liberális) lehetőségekből kiindulni.

Jegyzetek

- 1 Kagan, Robert: „A Free World if You Can Keep It”, *Foreign Affairs*, 102., no. 1. (2023): 39–53.; Scholz, Olaf: „The Global Zeitenwende”, *Foreign Affairs*, 102., no. 1. (2023): 22–38.
- 2 Lásd tulajdonképpen a *Foreign Affairs* teljes jubileumi 100. évfolyamát.
- 3 *The White House*, „National Security Strategy 2022”, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 25.).
- 4 Ebben nem tér el a NATO Madridban elfogadott stratégiai koncepciójától.
- 5 Ez az érvelés a liberális szakirodalomban bevett – lásd: Kagan, Robert: *A dzsungel visszavág* (Budapest: AJTK, (2022) –, de realista szempontból vitatható. Ugyanakkor a jelen tanulmány ezt a megállapítást a „liberális világrend” logikája alapján teszi, amely annak ellenére liberális, hogy egyes esetekben annak szereplői realista külpolitikát folytatnak – például éppen egy ilyen jellegű feltételezett fegyverkezés esetén.
- 6 Pelosi útjának hatását mélyebb elemzése: Baranyi Tamás és Eszterhai Viktor: „Nancy Pelosi amerikai képviselőházi elnök tajvani látogatásáról”, *Magyar Külügyi Intézet*, https://kki.hu/wp-content/uploads/2022/08/KE_2022_42_TW_Nancy_Pelosi_latogatasa_BTP_EV_0829.pdf (a letöltés ideje: 2023. április 25.).
- 7 Hasonló érvelést lehet olvasni Németh Zsolttól, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnökétől. Németh Zsolt: „Hogyan nyerhetjük meg a következő évtizedet?”, *Mandiner*, https://mandiner.hu/cikk/20230208_meg_kell_nyerni_a_kovetkezo_evtizedet_nemeth_zsolt_a_magyar_kulpolitikai_strategiarol?fbclid=IwAR3G5SdtTJKPNrVyOO01nase2Is7fm95l5ySe2KMk3dV_baob4snc3DQhZU (a letöltés ideje: 2023. július 25.).
- 8 Hasonlókra tesz kísérletet a *Foreign Affairs* egyik nemrégiben megjelent száma. Lásd pl. Rudd, Kevin: „The World According to Xi Jinping”, *Foreign Affairs*, 101., no. 5. (2022): 8–21.
- 9 Lásd erről a CNBC beszámolóját. Cheng, Evelyn: „China Says U.S. Relations Have Left »Rational Path,« Warns of Conflict Unless They »Hit the Break«”, *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2023/03/07/chinas-new-foreign-minister-qin-gang-holds-first-press-briefing.html> (a letöltés ideje: 2023. július 25.).
- 10 Lásd erről a CNBC beszámolóját. Cheng, Evelyn: „China Says U.S. Relations Have Left »Rational Path,« Warns of Conflict Unless They »Hit the Break«”, *CNBC*, <https://www.cnbc.com/2023/03/07/chinas-new-foreign-minister-qin-gang-holds-first-press-briefing.html> (a letöltés ideje: 2023. július 25.).

Liberális világregend vagy új hidegháború?

- 11 *The White House*, „Joint Statement by President Biden and President Von der Leyen”, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2023/03/10/joint-statement-by-president-biden-and-president-von-der-leyen-2/> (a letöltés ideje: 2023. július 25.).
- 12 A nagybetű szándékolt, és a világregend elkerülhetetlenül konfliktusos jellegére utal, ami a realista megközelítés által kiemelt eleme a nemzetközi kapcsolatoknak. Lásd bővebben: Rada Péter és Stepper Péter: „A liberális rend szürRealizmusa: amerikai belpolitikai trendek, választások és külpolitikai várakozások”, *KKI Elemzések*, no. 3. (2023): 1–9.
- 13 Lásd az ENSZ Alapokmányát. *United Nations*, „United Nations Charter (Full Text)”, <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> (a letöltés ideje: 2023. április 25.).
- 14 A nemzetközi kapcsolatok szociális-konstruktivista megközelítésével kapcsolatban lásd a „műfaj” egyik elméleti rendszerezőjének, Alexander Wendtnek a publikációját. Pl. Wendt, Alexander: *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- 15 Voskressenski, Alexei D.: *Is Non-Western Democracy Possible?* (Szingapúr: World Scientific Publishing, 2017).
- 16 Levine, Norman: *Divergent Paths: Hegel in Marxism and Engelsism* (Lanham, MD: Lexington Books, 2006).
- 17 Ez a kifejezés inkább az amerikai szóhasználatot tükrözi. Érdemes megemlíteni, hogy a nyugati szövetséges rendszer része volt néhány illiberális autokrácia is: az 1949-től NATO-tag, jobboldali autoriter Portugália António Salazar rezsimje (1932–1968) az 1950-es évektől, valamint a már 1952-től NATO-tag két állam, Görögország a Georgiosz Papadopoulos-junta (1967–1973) idején, meg a szintén junták puccsaitól „szervedő”, a szekularizációban olykor gyengélkedő Törökország (1960–1989).
- 18 Erre reagál a magyar miniszterelnök 2022 decemberében megjelent víziója, mely szerint a blokkosodás nem érdeke Magyarországnak. Lásd például: Orbán Balázs: „Nem a szétbontásra, igen az összekapcsolásra – ez Orbán stratégiája a következő évtizedre!”, *Mandiner*, https://mandiner.hu/cikk/20230104_nem_a_szetbontasra_igen_az_osszekapcsolasra_a_magyar_strategia (a letöltés ideje: 2023. április 25.).
- 19 Kagan: *A dzsungel visszavág*.
- 20 Lásd például Susan Turner meggyőző, de véleményünk szerint túl korai következtetéseket levonó cikkét. Turner, Susan: „Russia, China and a Multipolar World Order”, *Asian Perspective*, 33., no. 1. (2009): 159–184.
- 21 Lásd például e tanulmány egyik szerzőjével készült interjú gondolatait 2011-ből. Gulyás Márton: „»Nem önzés, hanem önérdek-érvényesítés« – Rada Péter biztonságpolitikai szakértő”, *Magyar Narancs*, https://magyarnarancs.hu/kulpol/nem_onzes_hanem_onerdek_ervenyesites_rada_peter_biztonsagpolitikai_szakerto-75764 (a letöltés ideje: 2023. április 25.).
- 22 Voltaire egy teljes könyvet szentelt ennek kritikájára. Voltaire: *Candide vagy Az optimista világnézet* (Békéscsaba: Tevan, 1924).
- 23 Keohane, Robert: *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984).
- 24 Rudd: „The World According to Xi Jinping”.
- 25 Horváthné Varga Polyák Csilla: „Gazdasági, üzleti környezet a Kínai Népköztársaságban: kínai vállalati működés, kínai menedzsment”, in *Lehetőségek és kihívások a magyar-kínai kapcsolatokban. II. kötet. Gazdasági kapcsolatok*, szerk. Horváthné Varga Polyák Csilla és P. Szabó Sándor (Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020), 43. o.

- 26 Zhao, Andrew: „The Cult of Xi: China’s Return to a Maoist Personality Cult”, *Synergy. The Journal of Contemporary Asian Studies*, <https://utsynergyjournal.org/2019/03/16/the-cult-of-xi-chinas-return-to-a-maoist-personality-cult/> (a letöltés ideje: 2023. április 20.).
- 27 BBC, „China’s Xi Allowed to Remain »President for Life« as Term Limits Removed”, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-43361276> (a letöltés ideje: 2023. április 17.).
- 28 P. Szabó Sándor: „A Kínai Népköztársaság »kétvágányos« külpolitikája”, in *Lehetőségek és kihívások a magyar–kínai kapcsolatokban. I. kötet. Politikai kapcsolatok*, szerk. P. Szabó Sándor és Horváthné Varga Polyák Csilla (Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2020), 11. o.
- 29 Xi Jinping: *Kína kormányzásáról* (Budapest: Antall József Tudásközpont – Foreign Languages Press Co., Ltd., 2017), 6. o.
- 30 Lásd: „中国共产党章程” [A Kínai Kommunista Párt alkotmánya], 人民日报 (*Zsenmin Zsipao, Renmin Ribao*), <http://dangjian.people.com.cn/GB/136058/427510/428086/428087/index.html> (a letöltés ideje: 2023. május 1.).
- 31 Xi: *Kína kormányzásáról*, 61. o.
- 32 *The World Bank*, „GDP (current US\$) – China”, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=CN> (a letöltés ideje: 2023. április 21.).
- 33 Xi: *Kína kormányzásáról*, 61. o.
- 34 Uo., 38–39. o.
- 35 Uo., 130. o.
- 36 *Xinhua*, „Xinhua Commentary: Multiparty Cooperation, Political Consultation Pool Strength for China’s Modernization”, http://www.xinhuanet.com/english/2021-02/03/c_139718025.htm (a letöltés ideje: 2023. április 25.).
- 37 Goreczky Péter „Versengés és együttműködés: Kína és Japán gazdasági kapcsolatai”, *Magyar Külügyi Intézet*, https://kki.hu/assets/upload/04_KKI-elemzes_CHN_JPN_Goreczky_20180118.pdf (a letöltés ideje: 2023. április 19.).
- 38 BBC, „China’s Xi Allowed to Remain »President for Life«”.
- 39 Wong, Brian és Mak, John: „»One Country, Two Systems« Is Still the Best Model for Hong Kong, But It Badly Needs Reform”, *Time*, <https://time.com/5713715/hong-kong-one-country-two-systems-failure/> (a letöltés ideje: 2023. április 13.).
- 40 *Ministry of Foreign Affairs of Japan*, „Diplomatic Bluebook 2021: Japanese Diplomacy and International Situation in 2020”, https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2021/pdf/pdfs/2021_all.pdf (a letöltés ideje: 2023. április 7.), 54. o.
- 41 MTI: „Tokió támogatja Hongkong »egy ország, két rendszer« elvét”, *Világgazdaság*, <https://www.vg.hu/kozelet/2019/11/tokio-tamogatja-hongkong-egy-oroszag-ket-rendszer-elvet> (a letöltés ideje: 2023. április 11.).
- 42 Barkin, Noah és Piper, Elizabeth: „In Davos, Xi Makes Case for Chinese Leadership Role”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/article/us-davos-meeting-china-idUSKBN15118V> (a letöltés ideje: 2023. április 17.).
- 43 Stokes, Doug: „Trump, American Hegemony and the Future of the Liberal International Order”, *International Affairs*, 94., no. 1. (2018): 135.
- 44 Polyák Eszter: „Kereskedelmi háború az USA és Kína között”, *PAGEO Geopolitikai Kutató-intézet*, <http://www.geopolitika.hu/hu/2019/03/12/kereskedelmi-haboru-az-usa-es-kina-kozott/> (a letöltés ideje: 2023. április 14.).
- 45 Matolcsy György: „Változó geopolitikai térkép (100 Words fordítás)”, *Magyar Nemzeti Bank*, <https://www.mnb.hu/sajtoszoba/elnokei-publikaciok/2021-evi-publikaciok/matolcsy-gyorgy-valtozo-geopolitikai-terkep-100-words-forditas> (a letöltés ideje: 2023. április 27.).

- 46 P. Szabó: „A Kínai Népköztársaság »kétvágányos« külpolitikája”, 12. o.
- 47 Lásd: *United Nations*, „General Assembly Resolution 2758”, [https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2758\(XXVI\)](https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/2758(XXVI)) (A letöltés ideje: 2023. április 25.).
- 48 P. Szabó: „A Kínai Népköztársaság »kétvágányos« külpolitikája”, 12. o.
- 49 Perlez, Jane: (2014). „U.S. Opposing China’s Answer to World Bank”. *The New York Times*, <https://www.nytimes.com/2014/10/10/world/asia/chinas-plan-for-regional-development-bank-runs-into-us-opposition.html> (a letöltés ideje: 2023. április 29.).
- 50 P. Szabó: „A Kínai Népköztársaság »kétvágányos« külpolitikája”, 26. o.
- 51 Baranyi Tamás, Goreczky Péter és Salát Gergely, „A kínai Övezet és Út kezdeményezés – mítosz és valóság”, *Magyar Külügyi Intézet*, <https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/12/KKIElemzesek.E-2020.98.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 29.).
- 52 Gere László: „Térképek a Selyemútról”, *PAGEO Geopolitikai Kutatóintézet*, <http://www.geopolitika.hu/hu/2016/06/10/terkepek-a-selyemutrol/> (a letöltés ideje: 2023. április 26.).
- 53 Armstrong, Martin: „The Largest Militaries in the World”, *Statista*, <https://www.statista.com/chart/20403/largest-militaries-in-the-world-active-manpower/> (a letöltés ideje: 2023. május 5.).
- 54 Lopes Da Silva, Diego, Tian Nan, Béraud-Sudreau, Lucie, Marksteiner, Alexandra és Liang, Xiao: „Trends in World Military Expenditure, 2021”, *Stockholm International Peace Research Institute*, https://www.sipri.org/sites/default/files/2022-04/fs_2204_milex_2021_0.pdf (a letöltés ideje: 2023. május 5.), 2. o.
- 55 Klemensits Péter: „Katonai reformok Kínában: A Népi Felszabadító Hadsereg és a 21. század kihívásai”, *PAGEO Geopolitikai Kutatóintézet*, <http://www.geopolitika.hu/hu/2016/10/07/katonai-reformok-kinaban-a-nepi-felszabadito-hadsereg-es-a-21-szazad-kihivasai/> (a letöltés ideje: 2023. május 5.).
- 56 Uo.
- 57 Uo.
- 58 Peragovics Tamás: „Új status quo a Dél-kínai-tengeren? Kína mesterségessziget-építésének hatásai a régió biztonságára”, *Nemzet és Biztonság*, https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2016_3_06_peragovics_tamas_-_uj_status_quo_a_del-kinai-tengeren-a-mestersegessziget-epites_hatasai.pdf (a letöltés ideje: 2023. április 23.), 58–59. o.).
- 59 Uo., 60. o.
- 60 P. Szabó: „A Kínai Népköztársaság »kétvágányos« külpolitikája”, 19. o.
- 61 黄子娟 és 曹坤 (Huang Ce-csüan és Cao Kun) (szerk.): „打造以共赢为纽带的新型安全伙伴关系” [Létrehozunk egy új típusú biztonsági partnerséget a mindenki számára előnyös elvek mentén], *人民日报*, (Zsenmin Zsipao), <http://military.people.com.cn/n1/2018/10/21/c1011-30353214.html> (a letöltés ideje: 2023. április 21.).
- 62 P. Szabó: „A Kínai Népköztársaság »kétvágányos« külpolitikája”, 19. o.
- 63 Uo. 16. o.
- 64 NATO, „NATO 2030: United for a New Era”, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf (a letöltés ideje: 2023. április 4.), 27. o.
- 65 Wagner Péter (szerk.): „Miként értékeljük a NATO 2030 jelentését?”, *Magyar Külügyi Intézet*, https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/02/41_2021_03_NATO_2030-1.pdf (a letöltés ideje: 2023. április 4.), 5. o.
- 66 Wagner Péter: „A madridi NATO-csúcs kérdései”, *Magyar Külügyi Intézet*, <https://kki.hu/wp-content/uploads/2022/07/KKIElemzesek.KE-2022.32.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 4.).
- 67 P. Szabó: „A Kínai Népköztársaság »kétvágányos« külpolitikája”, 13. o.

- 68 Zakaria, Fareed: *The Post-American World* (New York, NY: The New York Times, 2011).
- 69 Friedmann, George: *The Storm Before the Calm: America's Discord, the Coming Crisis of the 2020s, and the Triumph Beyond* (New York, NY: Doubleday, 2020).
- 70 *European Council, Council of the European Union*, „European Security Strategy: A Secure Europe in a Better World”, <https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/publications/european-security-strategy-secure-europe-better-world/> (a letöltés ideje: 2023. április 20.).
- 71 *The White House*, „National Security Strategy 2022”.

Kína és a Közel-Kelet gazdasági és kulturális együttműködése

Economic and Cultural Cooperation Between China and the Middle East

---

Horváth Levente és Tárik Meszár

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.02

Összefoglaló: A tanulmány a világgazdaságban egyre inkább élre törő Kína, valamint a Közel-Kelet államai közötti, az utóbbi években mind fontosabbá váló gazdasági és stratégiai együttműködést veszi górcső alá. Kína a növekvő energiaigénye kielégítése mellett új piacokra kíván eljutni, biztosítva a globális ellátási láncokat, ami egyúttal elősegíti a folyamatos gazdasági növekedését, és hozzájárul a stabilitáshoz. Az Övezet és Út Kezdeményezés lényeges eleme az ókori selyemút újjáélesztése, amelyben – és a geopolitikai fekvése és nyersanyagbősége révén a kialakulóban lévő új világrendben is – kiemelt szerep jut egyes közel-keleti országoknak is. E partnerség következtében a régióban a korábbi, részben az Egyesült Államok által dominált gazdasági rend átalakulásának lehetünk a szemtanúi. Eközben a kulturális kapcsolatok is egyre szorosabbakká válnak.

Kulcsszavak: Eurázsia, Ázsia, Kína, Közel-Kelet, Övezet és Út Kezdeményezés, selyemút

Abstract: *This study examines the more and more important economic and strategic cooperation between China, which plays a leading role in the world economy, and the Middle Eastern countries. In addition to China's aim to satisfy the country's ever-growing energy needs, it is eager to open new markets and secure global supply chains, which in return will boost its continued economic growth and contribute to stability. A key element of China's Belt and Road Initiative is the revival of the ancient Silk Road, on which – and because of its geopolitical location and its abundance of raw materials, in the emerging new world order – Middle East plays an important role. As a result of this partnership, we are seeing a change in the previous economic order, which was dominated in part by the United States. Meanwhile, cultural relations have also become closer.*

Keywords: *Eurasia, Asia, China, Middle East, BRI, Silk Road*

Bevezetés

Az utóbbi időkben egyre többet olvashatunk a Kína és a közel-keleti országok együttműködéséről. Hogy a legfontosabbakat említsük:

- Kína és Katar 2017 szeptemberében hivatalosan is megállapodott abban, hogy együttműködnek a terrorizmusellenes intézkedések terén.
- Irán és Kína egy 25 éves együttműködési megállapodást kötött a kapcsolatok továbbfejlesztéséről, amelyet Teheránban írt alá a kínai és az iráni külügyminiszter 2021. március 27-én.
- 2022 novemberében a katarai nemzeti olaj- és gázipari vállalat, a Qatar Energy 27 éves szerződést írt alá Kínával cseppfolyósított földgáz (LNG) szállítására. A kínai Sinopec évente 4 millió tonna LNG-t kap. Ez a leghosszabb szerződés az iparág történetében.
- Hszi Csin-ping kínai államfőnek a 2022-es párttitkári újraválasztását követően az első hivatalos látogatásai között volt a 2022. december 7–10. közötti közel-keleti útja, amikor részt vett a Kína és az arab országok első csúcstalálkozóján.
- Irán és Szaúd-Arábia 2023. március 10-én abban állapodott meg, hogy az évek óta tartó ellenségeskedés után kínai közvetítéssel helyreállítják a kapcsolataikat. Ez rávilágít arra a tényre, hogy Peking egyre jelentősebb szerepet vállal egy olyan régióban, amely hosszú ideig az Amerikai Egyesült Államok befolyási övezetébe tartozott. A két ország közötti diplomáciai kapcsolatok javulása csökkenti a regionális konfliktusok kialakulásának a valószínűségét és a térségbeli feszültségeket. Ez Kína, az Egyesült Államok és a regionális szereplők számára egyaránt pozitív. Peking egyik legfontosabb érdeke a Közel-Kelet vonatkozásában, hogy az a politikai helyzetét tekintve stabil maradjon, ugyanis a régió kritikus fontossággal bír többek között az energiabiztonsága szempontjából.
- 50 év után a petrodollár uralma is megtört, amikor Peking és Rijád megállapodott arról, hogy Kína mint a világ legnagyobb olajimportőre, júanban vásárolhat olajat Szaúd-Arábiától.
- 2023 júniusában bejelentették, hogy Kína közvetíteni kíván az izraeli-palesztin konfliktusban, és Mahmúd Abbász Kínába utazott, hogy a részletekről tárgyaljanak.

Mielőtt azonban Kína és a közel-keleti országok együttműködésének a vizsgálatát megkezdenénk, fontos annak definiálása, hogy mely államok tartoznak az utóbbiak közé. A Közel-Kelet fogalma ugyanis többféleképpen értelmezhető.

Először Alfred Thayer Mahan admirális tollából olvashattuk ezt az elnevezést, 1902-ben, a *National Review* hasábjain megjelent „The Persian Gulf and International Relations” c. munkájában, ahol a Közel-Kelet alatt az Arábia és India

közötti területet értette.¹ Azonban, ahogy Roderic H. Davison írja, „senki sem tudja, hogy pontosan hol van a Közel-Kelet, pedig sokán állítják, hogy tudják”.² Az tulajdonképpen egy geopolitikai – egyúttal geoökonómiai és geokulturális – fogalom (arabul: *as-Sark al-Avszat*, angolul: *Middle East*, vagyis Közép-Kelet).³ Általában a következő országokat veszik oda: Bahrein, Ciprus, Egyesült Arab Emírségek, Egyiptom, Irak, Irán, Izrael, Jemen, Jordánia, Katar, Kuvait, Libanon, Líbia, Omán, Palesztin Autonóm Területek, Szaúd-Arábia, Szíria, Szudán és Törökország.⁴ Az ottani történések rendkívüli módon hatással vannak az egész világban végbemenő folyamatokra.⁵ A tanulmányunkban a Közel-Kelet alatt mi is az imént felsorolt országokat értjük.

A Közel-Kelet geopolitikája gyorsan változik, és a kulcsszereplők közötti verseny egyre jobban kiéleződik. Az elmúlt időszakban a három geostratégiai játékos – Szaúd-Arábia, Irán és Törökország – regionális középhatalmi rivalizálásának következtében jelentős geopolitikai mozgásokat és átrendeződéseket láthattunk. A régió több országa is folyamatosan nyit Ázsia felé, és jelentősen bővíti a kapcsolatait Kínával.⁶ Az, hogy három kontinensen (Ázsia, Afrika és Európa) terül el, nagy geopolitikai jelentőséget kölcsönöz neki. A vonzáskörzetében található többek között a Földközi-tenger, a Vörös-tenger, az Indiai-óceán és a Fekete-tenger is. Három rendkívül fontos vízi út is rajta halad keresztül: a Hormuzi-szoros, a Báb el-Mandeb-szoros és a Szezi-csatorna. A Közel-Kelet a világ legnagyobb olajszállítója, és a legnagyobb olaj- és gázkészletekkel rendelkezik.

A történelem során az Oszmán Birodalom uralta a régiót, azonban annak gyengülésével és az európai nagyhatalmak befolyásának növekedésével a birodalom 1923-ban megszűnt, a térség angol és francia mandátumrendszerre alakult át. A hidegháború alatt, a kétpólusú világrendben pedig kettészakadt: Marokkó, Tunézia, Izrael, Libanon, Jordánia, Szaúd-Arábia és Irán a Nyugat, míg Algéria, Líbia, Egyiptom, a palesztinok, Szíria és Irak a keleti blokk szövetségese volt. Azt követően nagyrészt az USA dominálta a régió lett.⁷

A 2010-es évektől kezdődően azonban – az „arab tavasz”, a szíriai polgárháború, az Iszlám Állam megerősödése, az iráni nukleáris megállapodás mellett – az amerikai Közel-Kelet-politika eredménytelensége, az iraki és az afganisztáni amerikai katonai beavatkozás kudarca miatt véget ért az Egyesült Államok közvetlen szerepvállalásával jellemezhető korszak.⁸

Az Amerikai Egyesült Államok részéről a Közel-Kelet elhagyásának a másik fő oka – a fent jelzett kudarcok mellett – Kína gazdasági megerősödése volt, amely veszélyt jelentett az USA dominálta egypólusú világrendre. A Barack Obama vezette adminisztráció 2011-ben hirdette meg a „*pivot to Asia*” [fordulat Ázsia felé] politikáját, hogy ellensúlyozni tudja Peking térnyerését, és megakadályozza annak további gazdasági felemelkedését. Tehát a Közel-Keletről kivonult, hogy Kínára összpontosíthatson. A Kína elleni küzdelem egy kereskedelmi, technológiai, pénzügyi, szankciós stb. háborúban bontakozott ki, és

folyamatossá váltak az ázsiai ország ellen irányuló lépések (főleg Tajvan, Hongkong, Hszincsiang stb. kapcsán).

Így az az ellentmondásos helyzet állt elő, hogy míg a Nyugat figyelő tekintete a Közel-Kelet helyett Kína miatt Kelet-Ázsiára irányult, addig a Közel-Keleten kialakult vákuumot éppen az újabb világgazdasági főszereplő, Kína töltheti be.

Kína és a Közel-Kelet

Kína és a Közel-Kelet történelmi kapcsolata egészen az ókori selyemútig vezethető vissza, amikor is virágzott a kereskedelem a két fél között – és ma az új selyemút révén is egyre gyümölcsözőbb a kapcsolat. Ezért érdemes röviden áttekinteni annak előzményeit.

Az 1949-ben alapított Kínai Népköztársaság és a közel-keleti országok viszonya két időszakra osztható: az első 30 évben az ismerkedés, a relációk kialakítása volt megfigyelhető, a következő 30-40 évben pedig elmélyültek a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok.⁹

Az 1950-es évek elején Kína még csak ismerkedett az arab országokkal, majd az évtized közepétől megkezdődött a diplomáciai kapcsolatok kialakítása. 1954-ben Csou En-laj (Zhou Enlai) kínai miniszterelnök Indiába, majd Mianmarba látogatott, ahol a „békés együttélés öt pontját” foglalták bele a közös nyilatkozatba. Ezek arról szóltak, hogy tiszteletben tartják egymás területi egységét és szuverenitását, kölcsönösen nem támadják meg a másikat, nem szólnak bele a másik belügyeibe, továbbá egyenlő és kölcsönös előnyökre törekednek, valamint békésen élnek egymással. Ez nagy hatással volt a nemzetközi politikára: főképp a volt gyarmatállamok támogatták, s ezért 1955-ben Indonézia, India, Srí Lanka és Mianmar kezdeményezésére megszervezték az Ázsia-Afrika-konferenciát, amelynek első találkozóját az indonéziai Bandungban tartották. A konferencián 29 ázsiai és afrikai ország vezetői találkoztak, hogy fellépjenek a kolonializmus és a neokolonializmus ellen, elítéljék a más országok ügyeibe való amerikai és szovjet beavatkozást, s szorgalmazzák az el nem kötelezett országok együttműködésének a fokozását. A Kínai Népköztársaságot Csou En-laj képviselte. Az azt követő öt évben nyolc közel-keleti ország alakított ki diplomáciai kapcsolatot Kínával.

Az 1960-as években azonban lelassult a folyamat, ugyanis Peking elhidegült Moszkvától, majd 1966-ban megkezdődött az országban a „kulturális forradalom”, s mindkettő kisebb-nagyobb hatással volt Kína nemzetközi relációira. Az 1970-es évek elején újabb lendületet kapott a Közel-Kelettel való diplomáciai kapcsolatok kiépítése. 1971-ben 23 ország, köztük nyolc térségbeli állam kezdeményezte, hogy az ENSZ-ben a Kínai Köztársaságé helyett a Kínai Népköztársaságét ismerjék el legitim kormányként. Az év folyamán öt újabb közel-keleti ország alakított ki diplomáciai összeköttetést Kínával, majd három újabb állam csatlakozott hozzájuk.

Az 1978-as „reform és nyitás” politikával kezdődött Kína és a Közel-Kelet második korszaka, amikor is újabb hat arab ország vette fel a diplomáciai kapcsolatokat Pekinggel (1. táblázat).

1. táblázat¹⁰
Kína és a MENA régió diplomáciai kapcsolatainak felvétele

Ország	Dátum	Ország	Dátum	Ország	Dátum
Egyiptom	1956. 05. 30.	Tunézia	1964. 01. 10.	Líbia	1978. 08. 09.
Szíria	1956. 08. 01.	Kuvait	1971. 03. 22.	Egyesült Arab Emírségek	1984. 11. 01.
Jemen	1956. 09. 24.	Törökország	1971. 08. 04.	Katar	1988. 07. 09.
Irak	1958. 08. 25.	Irán	1971. 08. 16.	Palesztina	1988. 11. 20.
Marokkó	1958. 11. 01.	Libanon	1971. 11. 09.	Bahrein	1989. 04. 18.
Algéria	1958. 12. 20.	Jordánia	1977. 04. 07.	Szaúd-Arábia	1990. 07. 21.
Szudán	1959. 02. 04.	Omán	1978. 05. 25.	Izrael	1992. 01. 24.

Ezzel egy időben Kína az arab országok különböző multilaterális együttműködéseivel is kiépítette a kapcsolatot:

- Arab Államok Ligája

Kína 1956 óta ápol jó kapcsolatot az Arab Államok Ligájával (*League of Arab States*, LEA). 1993 májusában Ahmed Asmat Abdel-Meguid főtitkár Pekingbe látogatott, majd még abban a hónapban megnyitották az Arab Liga kínai képviseletét Pekingben. 1996-ban Csiang Cö-min (Jiang Zemin) kínai államfő tett hivatalos látogatást Egyiptomban, amely során a LEA főtitkárával is találkozott. 1999-ben együttműködési megállapodással is megerősítették a kapcsolatokat. 2002 áprilisában Zsu Rong-zsi (Zhu Rongji) kínai miniszterelnök Egyiptomban a Kína és az Arab Liga közti együttműködési fórumról tárgyalt Amr Mahmud Mussza főtitkárral.¹¹ 2004. január 30-án Kína akkori államfője, Hu Csin-tao (Hu Jintao) az egyiptomi látogatása alkalmával szintén tárgyalást folytatott az Arab Államok Ligájának főtitkárával és a 22 ország képviselőivel. Akkor alapították meg a Kína–Arab Államok Együttműködési Fórumot (*China–Arab States Cooperation Forum*, CASCF), amelynek keretében minden évben magas szintű egyeztetéseket folytatnak: 2023-ig kilenc miniszteri tárgyalás, 17 magas rangú felek közti egyeztetés és hat stratégiai-politikai megbeszélés zajlott. 2018-ban a felek stratégiai partnerségi kapcsolatot alakítottak ki.¹² 2022-ben Hszi Csin-ping (Xi Jinping) kínai államfő részvételével tartották meg Szaúd-Arábiában Kína és az arab államok első csúcstalálkozóját.

- Arab Interparlamentáris Unió
1985 óta létezik Kína és az Arab Interparlamentáris Unió (*Arab Inter-Parliamentary Union*, AIPU) közötti kapcsolat.
- Iszlám Együttműködés Szervezete
1974 óta áll fenn a kapcsolat az Iszlám Együttműködés Szervezetével (*Organization of the Islamic Cooperation*, OIC).
- Öböl Menti Együttműködési Tanács
Kína 2010 júniusában stratégiai párbeszédi kapcsolatot alakított ki az Öböl Menti Együttműködési Tanáccsal (*Gulf Cooperation Council*, GCC), amelynek első megbeszélését Pekingben tartották. Azóta folyamatosak a tárgyalások és az együttműködés Kína és a GCC között.¹³

Fontos megemlíteni, hogy Peking közel-keleti stratégiai és geopolitikai relációi az elmúlt két évtizedben egyre fontosabbakká váltak. Ahogy arról már szó volt, Kína régióbeli gazdasági és politikai befolyásának a növelését az energiaforrások iránti igénye, valamint a globális hatóköre kibővítésének a szándéka vezérli. Éppen ezek miatt az ázsiai ország egyik legfontosabb érdeke a térség vonatkozásában, hogy ott a politikai helyzet stabil maradjon.

Kína közel-keleti kapcsolataiban az egyik legjelentősebb fejlemény az oda irányuló befektetései volumenének a növekedése: számos térségbeli országnak, köztük Szaúd-Arábiának, Iránnak és az Egyesült Arab Emírségeknek is az egyik legnagyobb kereskedelmi partnere lett.¹⁴

Ami a geopolitikát illeti, Kína a közel-keleti konfliktusok során a semleges álláspont megőrzésére törekszik, amit a Szaúd-Arábia és Irán közötti közvetítése is bizonyít: a távol-keleti ország jelentős mértékben hozzájárult a felek közti viszony normalizálásához.

Kína és a Közel-Kelet gazdasági kapcsolatai

Előzmények

A Kínai Népköztársaság az 1949-es létrejöttét követően a Közel-Kelet országával eleinte csak politikai tárgyalásokat folytatott, a gazdasági kapcsolatok nehezen indultak be, és az a néhány ilyen jellegű együttműködés is tulajdonképpen a kínai politikát és diplomáciát szolgálta. Az 1950–60-as években Kína külkereskedelmének mindössze 2-3 százalékát adta a közel-keleti államokkal való kereskedelem, s annak többsége is inkább politikai célú volt: a nyugati gyarmatosítók elleni háborút támogatták velük. Például az 1950-es években, annak ellenére, hogy Kínának nem volt szüksége pamutra, mégis nagy mennyiségben importált Egyiptomból (az onnan származó kínai import 96,4 százaléka),¹⁵ hogy támogassa az 1952-es forradalmat; 1960–62 között pedig annak érdekében, hogy Iraki függetlenedését elősegítse, évente 60 ezer tonna datolyát importált onnan.¹⁶

Az 1978-as kínai „reform és nyitás” politikával indult meg a „politikamentes” kereskedelem, s Kína több területen gazdasági együttműködést kötött a közel-keleti országokkal is. Míg 1978-ban az 1 milliárd dollárt sem érte el a két térség közti árucseré, 1988-ra már közel 3 milliárd dollárra növekedett (2. táblázat). 1982–1989 között a közel-keleti országokból – Kuvait, az Egyesült Arab Emírségek, Jordánia stb. – érkezett Kína első külföldi hitele is, 570 millió dollár értékben.¹⁷

2. táblázat¹⁸

Kína és a közel-keleti országok kereskedelme 1978-ban és 1988-ban

1978		1988	
Kuvait	126 millió USD	Jordánia	1,030 milliárd USD
Irak	126 millió USD	Szíria	372 millió USD
Irán	119 millió USD	Szaúd-Arábia	296 millió USD
Egyiptom	117 millió USD	Kuvait	234 millió USD
Ez összesen Kína és a közel-keleti országok közötti kereskedelem 87,7%-át tette ki.		Törökország	194 millió USD
		Egyesült Arab Emírségek	192 millió USD
		Egyiptom	165 millió USD
		Irán	164 millió USD

A közel-keleti háborúk ellenére Kína és az ottani országok kereskedelme folyamatosan növekedett, s 2012-ben már 222 milliárd dollár értékben zajlott az export-import.¹⁹

Övezet és Út Kezdeményezés

Hszi Csin-ping kínai államfő 2013-ban hirdette meg az Övezet és Út Kezdeményezést (*Belt and Road Initiative*, BRI), amely a világ egyik legnagyobb multilaterális kereskedelmi és infrastrukturális együttműködése lett. Kína a korábban létrehozott multilaterális együttműködéseit, köztük az Arab Államok Ligájával kialakultat is, az Új Selyemút program keretében kötötte össze.

2013 óta Peking fokozatosan kiépített egy többdimenziós globális partnerségi hálózatot, amelyben nagyhatalmak, vele szomszédos államok, fejlődő országok és regionális szervezetek vesznek részt. E többretegű partnerségek összekapcsolódnak és kölcsönösen erősítik egymást. Kína közel-keleti jelenléte e globális partnerségi hálózatának a kulcseleme.²⁰

A közel-keleti kormányok általában üdvözik a Pekinngel kötött társulást, mert szerintük abban egyenlő félként kezelik őket, nem vazallusként vagy gyarmati területként, és az sem elhanyagolható tény, hogy anyagilag is jól járnak

vele. Kína határozottan elutasítja a más államok belügyeibe való beavatkozást. Sőt, a nemzetközi kapcsolataiban egyenrangú partnerség kialakítására törekszik, ezért jó kapcsolatokat ápol az egymással szemben álló felekkel (például Iránnal és Szaúd-Arábiával) is. Ezt a saját narratívája szerint úgy sikerült elérnie, hogy a partnerségei nem okoznak kárt, és nem provokálják a harmadik feleket sem.²¹

Mindeközben megerősödtek a gazdasági kapcsolatok Kína és a közel-keleti nemzetek között, beleértve a finanszírozást és a befektetéseket is, amelyek kiegészítik az egyre erősebb kereskedelmi komponenst. Nem meglepő, hogy az érdekek ennek következtében sokkal összetettebbek lettek. A kínai vezetők valójában stratégiai jelentőségűnek tartják a Közel-Keletet, míg annak politikusai egyre inkább kelet felé néznek, ha a hosszú távú érdekeiket tartják szem előtt. A BRI több lehetőséget teremt az együttműködésre, és a Kína-Közel-Kelet-kapcsolat az eurázsiai nemzetközi ügyek megértésének az alapvető geopolitikai tengelyévé válik.²²

Kína és a Közel-Kelet viszonya a 2010-es évektől napjainkig

A Közel-Kelet Kína szempontjából az egyik legfontosabb régiónak számít. Mint korábban említettük, három fontos kontinens, Európa, Afrika és Ázsia kereszteződésében, valamint a Földközi-tenger, a Vörös-tenger, a Perzsa-öböl, a Kaszpi-tenger és a Fekete-tenger vonzáskörzetében található. A régió területén nagy olajmezők és olajútvonalak fekszenek, amelyek komoly jelentőséggel bírnak Kína számára a növekvő energiaszükséglete kielégítésében. A térség államai valójában Peking bázisai az erőforrások tekintetében, és kaput jelentenek számára a világ más piacaira is. Ennek következtében kezdte meg a gazdasági, stratégiai és diplomáciai kapcsolatok kiépítését és elmélyítését vele. Az ottani befektetései nemcsak a saját érdekeit szolgálják, hanem segítik a gazdaságuk javítását és fejlesztését célzó közel-keleti államokat, és támogatják azok társadalmi stabilitását is.

Fontos megemlíteni, hogy stratégiai szempontból négy kulcsfontosságú tengerszoros²³ is található a Közel-Keleten, amelyeken keresztül Kína kereskedelmének a nagy része zajlik. A régió a BRI projekt égisze alatt a biztonsági koordinációban, a gazdasági együttműködésben és a kulturális cserében is kulcs szerepet játszik. Ezen túlmenően a kínai olajimport több mint 40 százalékát adja, és a cseppfolyósított földgáz egyik legnagyobb szállítója is (ma 20, de szakértők szerint a következő tíz évben 30 százalékra emelkedhet a részesedése).²⁴ Mindezek tudatában kijelenthetjük, hogy Kína erősen függ a térségből érkező energiaforrásoktól.

Így viszont Kína lett a Perzsa-öböl menti országok legnagyobb kereskedelmi partnere: a köztük folyó árucseré mára meghaladja az évi 260 milliárd

dollárt, és az előrejelzések szerint a következő évtizedben elérheti a 350 milliárd dollárt is.²⁵ Emellett Peing az elmúlt tíz évben jelentős összegeket fektetett be a Közel-Keleten, amivel egyértelműen hozzájárul a térség jólétéhez. A 3. táblázat a kelet-ázsiai állam befektetéseiben erőteljesen érintett öbölországok és Irak²⁶ kínai projektjeinek az értékét mutatja be. Ezen országok Kínával való kapcsolatról az alábbiakban részletesebben is szó lesz.

3. táblázat²⁷
Kína befektetési a Közel-Keleten 2005 és 2021 között

Az érintett közel-keleti országok	Kínai beruházások és építési projektek értéke (dollár)
Szaúd-Arábia	43,47 milliárd
Egyesült Arab Emírségek	36,16 milliárd
Irak	30,05 milliárd
Kuvait	11,75 milliárd
Katar	7,80 milliárd
Omán	6,62 milliárd
Bahrein	1,42 milliárd

Kapcsolatok az egyes országokkal

A továbbiakban tizenegy olyan közel-keleti országot fogunk bemutatni, amelyek szoros kapcsolatokat ápolnak Kínával. Ezen államokat három kategóriába soroltuk:

1. a GCC tagországai és Irak;
2. a régió nem arab országai;
3. Kína közel-keleti politikájának új központja: Egyiptom.

1. Az olajban gazdag öbölállamok és Irak viszonya Kínával

Egyesült Arab Emírségek

Az Egyesült Arab Emírségek (EAE) alapvető szerepet játszhat Kína közel-keleti gazdasági terjeszkedésében. A két ország 2012. januárban kötött stratégiai partnerséget, majd Hszi Csin-ping 2018-as látogatásán írták alá az átfogó stratégiai partnerséget. Az elmúlt években folyamatosak voltak a felsővezetői látogatások a két ország között.²⁸ 2019-ben rekordértékű, 3,4 milliárd dolláros kereskedelmi megállapodást írtak alá a BRI részeként. Ennek keretében a Dzsabal Ali kikötő is részt vesz a kínai termékek világszerte történő eljuttatásában,²⁹ így az Egyesült Arab Emírségek a szárazföldi és a tengeri árucseré egyik központjává

válik. Ma Kína az EAE legnagyobb kereskedelmi partnere, az arab ország pedig egyfajta átjáróként szolgál a kínaiak közel-keleti exportjához.

Az Egyesült Arab Emírségek kínai nagykövete, Ali Obaid Al Dhaheri szerint az EAE és Kína kapcsolata a globális együttműködés mintájává vált, s az átfogó stratégiai partnerségük a kooperáció egyre szélesebb körét foglalja magában, köztük a megújuló energiát, a logisztikát, az infrastruktúrát, valamint az olyan következő generációs közös projekteket és kezdeményezéseket, mint például a mesterséges intelligencia. A két fél közötti kereskedelem volumene meghaladja az 50 milliárd dollárt, és a cél, hogy 2030-ra elérje a 200 milliárdot.³⁰

Az 1990-es évek elején kétezer kínai vendégmunkás dolgozott és élt az Egyesült Arab Emírségekben. A legtöbbjük nagykövetségek és konzulátusok, valamint állami olajtársaságok alkalmazottja volt. A régióba költözött kínaiak számának az elmúlt két évtizedben tapasztalt gyors növekedése sokakat meglepett. 2018-ban a becslések szerint már 270.000 kínai emigráns élt csak Dubajban. A kínai szerep vitathatatlanul fontossá vált, és a kínai bevándorlók létszáma is elég nagy ahhoz, hogy befolyásolja a helyi üzleti döntéshozatalt. Jelenleg több mint hatezer kínai vállalat van jelen Dubajban, a befektetők száma pedig megközelíti a 19.000-et.³¹

Fontos szót ejteni az Egyesült Arab Emírségek és Kína közti kulturális kapcsolatok erősödéséről is, ami szintén nagyban hozzájárul a két ország kereskedelmi kapcsolatainak a fejlődéséhez. Ha konkrétan a Közel-Keletet nézzük, megfigyelhetjük, hogy Kína számos olyan programot indított el vagy támogat, amely kifejezetten a kínai nyelv és kultúra oktatására koncentrál. Ni Csien (Ni Jian), az EAE kínai nagykövete elmondta, hogy a hazája „száz iskola” programja a közös erőfeszítéseknek köszönhetően sokat fejlődött, és már több mint kétszáz iskola indított kínai nyelvtanfolyamot, továbbá több mint harmincezer kínai diák tanul náluk,³² akik jelentős szerepet játszanak a két nép közötti kölcsönös megértés és barátság előmozdításában. Az Egyesült Arab Emírségek esete korántsem egyedülálló a térségben, hiszen több ország (például Egyiptom, Irak, Irán stb.) indított hasonló programokat kínai segítséggel, és azt is fontos megemlíteni, hogy sok kínai diák tanul valamely arab ország nemzetközi egyetemén.

Katar

Ami a Kína és Katar közötti relációt illeti, az elmúlt időszakban bekövetkezett jelentős erősödésről számolhatunk be. 1988. július 9-én jött létre a diplomáciai kapcsolat közöttük, amelyet 2014-ben emeltek stratégiai partnerségi szintre.³³ A két ország kapcsolata azóta folyamatosan és gördülékenyen fejlődik a politikai, a gazdasági és a kulturális téren egyaránt. A kereskedelmi, energetikai és egyéb területeken is jelentős az együttműködés, ami aktívan hozzájárult a két gazdaság megerősödéséhez. Kína erőfeszítései a Katarral való stratégiai partnerség formalizálására hét fő ügyet ölelnek fel:³⁴

- szakpolitikai koordináció;
- kereskedelem és befektetés;
- energetikai együttműködés;
- pénzügyi együttműködés;
- katonai kapcsolatok;
- turizmus;
- kulturális kapcsolatok.

Kína és Katar gazdasági és stratégiai érdekei összekapcsolhatók: a „Katari Nemzeti Vízió 2030” (QNV2030)³⁵ és a BRI fejlesztése bizonyos pontokon átfedésbe kerültek. Vannak olyan törekvései a két félnek, amelyek révén egységes fejlesztési stratégiát szeretnének kialakítani, amiből mindkét ország profitálhat. Gazdasági szempontból a QNV2030 nagyban hasonlít a BRI által képviselt fejlesztési koncepcióhoz: elsősorban a gazdasági, humán, társadalmi, kulturális és környezeti fejlődésre való törekvésében. Amint azt Vang Ji (Wang Yi) korábbi kínai külügyminiszter is elmondta, Katart be kell vonni az Új Selyemút kezdeményezés végrehajtásába, mivel a BRI lehetőséget kínál a QNV2030-cal való közös együttműködésre. A Peking és Doha ezzel a gazdasági fejlődés közös útjára lépett, s az együttműködési stratégiájuk új lehetőségeket kínál mindkét fél számára. Ennek eredményeként a BRI megvalósítása új lendületet ad az emírség gazdasági átalakulásának.³⁶

Szaúd-Arábia

Rijáddal 2008-ban stratégiai partnerséget, majd Hszi Csin-ping 2016-os odalátogatása során átfogó stratégiai partnerséget kötött Peking.³⁷ Kína az elmúlt öt évben Szaúd-Arábia első számú kereskedelmi partnere volt, s a két ország közötti kereskedelem volumene 2021-ben elérte a 309 milliárd riált (82,5 milliárd dollár), ami 39 százalékos növekedést jelentett a megelőző évhez képest. Ebből a kelet-ázsiai országba irányuló szaúdi export teljes értéke 192 milliárd riált (51 milliárd dollár) tett ki, amiből 41 milliárd riálra (11 milliárd dollár) rúgott az olajon kívüli export.³⁸

A szaúdiak kínai befektetései az értéke 8,6 milliárd riál (2,3 milliárd dollár) volt, és a királyság 2019 végéig a 12. helyen állt a Kínában befektető országok rangsorában, míg a Szaúd-Arábiában megvalósult kínai befektetések volumene 2021 végére 29 milliárd riált (7,7 milliárd dollár) tett ki.³⁹

Szaúd-Arábia és Kína közös ösztöndíjprogram létrehozását tűzte ki célul, hogy megkönnyítse a szaúdi fiatalok számára a kínai vállalatoknál való munkavállalást, és a sivatagi országban is kamatoztathassák a szakértelmüket. A szaúdi kormány nyújtotta lehetőségek arra ösztönzik a kínai vállalatokat, hogy beruházásokat hajtsanak végre, és a legújabb technológiákat vigyék az ottani piacra, valamint számos területen képzési programokat biztosítsanak a

fiataloknak. Kína elsősorban a mezőgazdaságra, különösen a baromfi- és juhtenyésztésre, az új takarmánygyártási projektekre, valamint a szaúdi koronaherceg zöld kezdeményezésének a támogatására szeretne összpontosítani.

Bahrein

A Kínai Népköztársaságnak a Bahreinnel való együttműködési kapcsolatai a BRI-n belüli kooperáció jegyében négy fő területet fednek le:⁴⁰

- politikai koordináció;
- konnektivitás;
- kereskedelem és befektetések;
- emberek közötti kapcsolatok.

Bahrein a többi öbölállamnál nagyobb stratégiai geopolitikai értékkel bír Kína számára az Új Selyemút tekintetében. Először is, a királyság a Perzsa-öböl „kapuja”, és az egyik legfontosabb öbölmonarchia az új selyemút mentén, ami lehetővé teszi, hogy a régió közlekedési csomópontjaként szolgáljon. A sziget számos nagy olajmezővel rendelkezik, és előkelő helyet foglal el a Perzsa-öböl hajózási útvonalai között is. Ezért is kapott a BRI-ben lényeges szerepet az arabok és Kína, továbbá az ázsiai, afrikai és európai világ közötti kereskedelem terén, valamint a befektetések, a tudomány és a kulturális cserekapcsolatok tekintetében.

Bahrein az egyik legmodernebb és legdinamikusabb ország a régió legmagasabb szintű üzleti környezetén belül is, és számos jellemzője ideális célponttá teszi a kínai vállalatok számára. Ilyen többek között a nyitott és liberális életstílusa, az egyedülálló piacra jutási lehetősége, a világszínvonalú szabályozási környezete, a rendkívül versenyképes adórendszere és a technológiailag művelt lakossága.⁴¹ A kínai cégek pedig szívesen fektetnek be egy kedvező adórendszerű, magas fejlettségű országban. 2018 júliusában Bahrein és Kína egyetértési nyilatkozatot írt alá a BRI közös fejlesztéséről.⁴² Egyes szakértők szerint a két ország közös gazdasági fejlődési útra lépett, és az intenzív együttműködésük új lehetőségeket kínál mindkettőjük számára.

Kuvait

Kína és Kuvait kapcsolatában új fejezetet nyitott, amikor a vezetőik 2018-ban közösen jelentették be a stratégiai partnerség létrehozását.⁴³ Azt követően Kína kifejezte azon szándékát, hogy továbbra is erősíteni fogja a kölcsönös bizalmat, és érdekelt a stratégiai partnerségük elmélyítésében. Érdemes megemlíteni, hogy Kuvait volt az első olyan Perzsa-öböl menti arab állam, amely diplomáciai kapcsolatokat létesített Kínával, továbbá Nyugat-Ázsia első olyan állama, amely a BRI keretében együttműködési dokumentumokat írt alá vele.⁴⁴ A BRI nagymértékben kompatibilis a „Kuvaiti Vízió 2035” nevű nemzeti fejlesztési tervvel,

amelynek célja az ország olajalapú gazdasági szerkezetének a megváltoztatása és 2035-re Kuvaitnak a régió kereskedelmi és pénzügyi központtá alakítása.⁴⁵

2021-ben a Kína és Kuvait közötti kétoldalú kereskedelem volumene elérte a 22,1 milliárd dollárt, így továbbra is a kelet-ázsiai állam az arab monarchia legnagyobb exportőre és a legnagyobb nem olajkereskedelmi partnere.⁴⁶ Emellett komoly előrelépés történt a kulturális kapcsolatok terén is, mivel Peking egy kulturális központ megnyitását tervezi Kuvaitban, ami tovább ösztönözheti a két nép közötti kölcsönös megértés előmozdítását. Az utóbbi időben egyértelművé vált, hogy Kína kész együttműködni Kuvaittal, valamint összehangolni a két ország fejlesztési stratégiáját, és elmélyíteni a bilaterális együttműködést például a gazdaság, a kereskedelem, a kommunikációs technológia, a mesterseges intelligencia, az e-kereskedelem terén.⁴⁷

Irak

Irak és Kína között hosszú évtizedek óta erős kereskedelmi kapcsolatok állnak fenn. Az olaj e téren és Kína gazdasági fejlődésében egyaránt központi szerepet játszik, így korántsem meglepő, hogy az elmúlt néhány évtizedben a távol-keleti ország is megpróbált részt venni az iraki olajtermelésben. 1997-ben, nem sokkal Kínának az ENSZ Irakhoz kapcsolódó „olajért élelmiszert” programjában való részvétele után a China National Petroleum Corporation (CNPC) és számos leányvállalata termelésmegosztási szerződést írt alá az Iraqi Petroleum Sales Corporationnel az Al-Ahdab olajmező közös fejlesztéséről.⁴⁸ Az elképzelés szerint a kínai érdekeltek jogosultak lettek volna a megtermelt olaj egy részére, miközben viselték volna a feltárás minden kockázatát és költségét. Azonban a Kuvait elleni iraki invázió miatt az Egyesült Nemzetek Szervezete által 1990 augusztusában bevezetett szankciók, a 2003-as iraki háború és az azt követő politikai lázadások és felekezeti erőszak miatt az együttműködés soha nem indult meg.

A kínai nagykövetség működése az iraki háborút követően 2004-ben indult újra Irakban, 2014-ben pedig már külön kínai főkonzulátus is nyílt Erbil városában. 2015-ben az ország miniszterelnöke a kínai látogatása során ottani kollégájával együtt aláírta a stratégiai partnerséget.⁴⁹ Ami napjainkat illeti, a sanghaji Fudan Egyetem Zöld Pénzügyi és Fejlesztési Központjának jelentése szerint Kínának 2021-ben a BRI-hez való hozzájárulása a befektetések és szerződéses együttműködések révén az érintett 144 országban összesen 59,5 milliárd dollárt tett ki, ami nagyjából megegyezik a 2020-as 60,5 milliárd dollárral.⁵⁰ A jelentésből az is kiderül, hogy az arab, illetve a közel-keleti országokban viszont ugyanabban az időszakban a befektetések mintegy 360, az építőiparban pedig 116 százalékkal nőttek.⁵¹ Irak pedig 2013 óta a harmadik legnagyobb energiaügyi partner a BRI-ben (Pakisztán és Oroszország után).⁵²

Kína és Irak közösen fogja megépíteni az 5 milliárd dolláros Al-Khairat nehézőlaj-erőművet az iraki Karbala kormányzóságban, és a Sinopec nyerte el az iráni határ közelében fekvő Mansuriya gázmező fejlesztésére szóló szerződést. A két ország repülőtérei, napelemes és egyéb projektekben is együttműködik.⁵³

2. A három nem arab közel-keleti ország: Irán, Törökország és Izrael

Irán

Irán Kína egyik legrégebbi kereskedelmi partnere: a Kr.e. 2. században az ókori selyemúton keresztül folyt közöttük az árucseré. A két fél között 1971-ben, még a sah idején jött létre a diplomáciai kapcsolat, majd Hszi Csin-ping hivatalos látogatása során kötötték meg az átfogó stratégiai partnerséget.⁵⁴ Ma az Iráni Iszlám Köztársaság rendkívül fontos Kína számára, és szoros kapcsolatok kialakítására törekszik vele, hogy bővítse az energiaellátóinak a számát, és csökkentse a Szaúd-Arábiától való energiafüggőségét.

Az Iránnal való együttműködés nélkülözhetetlen a Hormuzi-szoroson keresztül történő tengeri szállítás esetleges kockázatainak a csökkentése szempontjából is. Teherán alkalmanként – a közelmúltban is – azzal fenyegetett, hogy lezárja a szorost. Ez pedig felpörgetheti az olajárakat, és megzavarhatja az energiaellátást. Peking ezért a bilaterális kapcsolatok elmélyítésére törekszik vele. Ezenkívül azt reméli, hogy az iráni olaj egy napon szárazföldi úton is eljuthat Kínába, ami csökkenti majd a tengeri hajózástól való függőséget és az azzal járó kockázatokat.⁵⁵

Történelmi jelentőségű esemény volt, amikor 2021-ben 25 évre szóló együttműködési megállapodást kötött egymással Irán és Kína. A teheráni kormánynak meggyőződése, hogy a hosszú távú megállapodás nagyon hatékonyan előmozdítja majd a kétoldalú viszonyuk elmélyítését. Az egyezmény nem minden részlete nyilvános, de a paktum szerint a folyamatos és erősen kedvezményes árú olajellátásért cserébe Kína a futamidő alatt 400 milliárd dollárnyi beruházást visz a térségbe. A kínai beruházásokat olyan területeken kell majd megvalósítani, mint például a banki, a telekommunikációs, a kikötői, a vasúti, az egészségügyi és az informatikai szektor, emellett a szerződés a két ország közötti katonai együttműködés kialakítását is szorgalmazza.⁵⁶ Peking szemszögéből a megállapodás része az Új Selyemút néven ismert infrastrukturális projektnek. A Kínai Népköztársaság az Iráni Iszlám Köztársaság legnagyobb kereskedelmi partnere – annak ellenére, hogy a hivatalos adatok szerint a két ország közötti kereskedelem volumene némileg csökkent a Teherán elleni 2018-as amerikai szankciókat követően. A 2021 első öt hónapjában megvalósult árucseré-forgalmuk 5,5 milliárd dollár volt.⁵⁷

Törökország

Kína és Törökország között az 1980-as évektől kezdve magas szintű tárgyalások zajlottak, 2010-re már stratégiai partnerségi viszonyban voltak, 2015-ben pedig létrehozták a kormányközi együttműködési bizottságot. Hszi Csin-ping kínai államfő és Recep Tayyip Erdoğan török elnök a különböző nemzetközi platformokon – mint a G20-találkozók, a Sanghaji Együttműködési Szervezet és a BRICS rendezvényei – rendszeresen egyeztetnek.⁵⁸ Az utóbbi években jelentősen javultak a török-kínai kapcsolatok a gazdaság, a kereskedelem, a turisztika és a közlekedés terén. Az elmúlt évtized eleje óta a relációk stratégiai együttműködési szintre nőttek. A jó viszonyt az is jelzi, hogy Erdoğan négy alkalommal is járt Kínában: még miniszterelnökként 2012-ben, majd már elnökként 2015-ben, 2017-ben és 2019-ben.

A Kína és Törökország közötti kereskedelem volumene 2020-ban 24 milliárd dollár körül mozgott. Ez elsősorban a török mezőgazdasági és állattenyésztési termékek Kínába irányuló exportjának növekedéséből származott. De azt sem szabad elfelejteni, hogy olyan nagy kínai okostelefon-gyártók, mint a Xiaomi, az Oppo és a Vivo, közvetlen beruházásokat hajtottak végre Törökországban.⁵⁹

A turizmus tekintetében is komoly előrelépés látható, mivel 2019-ben már több mint 426.000 kínai turista látogatott Törökországba. Bár a járvány 2020-ban a számuk csökkenését idézte elő, az az elkövetkező években várhatóan eléri az egymillió fős célt.⁶⁰

A BRI-nek is köszönhetően a kétoldalú kapcsolatok szintén javultak. Törökország befejezte a Baku–Tbiliszi–Kars-vasútvonal megépítését. Az első, ezen az útvonalon Kínába induló exportvonalat 2020. december 19-én érkezett meg a közép-kínai Hszian (Xian) városába.

Izrael

Peking és Tel-Aviv között 1992-ben jött létre a diplomáciai kapcsolat, azt követően folyamatosan nyíltak meg az izraeli főkonzulátusok Kína különböző nagyvárosaiban.⁶¹ 2017-ben pedig már átfogó partnerséget hirdettek meg a felek. Izraelben az elmúlt években a kínai cégek váltak az építőipar meghatározó erejévé. 2016 novemberében öt építőipari óriás nyert izraeli kormányzati pályázatot lakóházak építésére és egyéb kivitelezési munkálatokra. 2017 januárjában, több éven át tartó eredménytelen tárgyalások után, egy izraeli kormánydelegáció a kínai kereskedelmi minisztériummal és a kínai vállalkozói szövetséggel közösen aláírt egy, a kínai építőmunkások ezreinek Izraelbe történő beviteléről szóló végleges megállapodást. A kelet-európai országokkal aláírt egyezményektől eltérően, a szerződés előírja, hogy a kínai hatóságok felelnek az Izraelbe küldött munkavállalók kiválasztásáért az erre a célra létrehozott speciális cégeken keresztül. Az eset kapcsán a korábbi izraeli pénzügyminiszter, Mose Kalon azt nyilatkozta, hogy: „több mint 18 hónapos erőfeszítést követően örömmre

szolgál, hogy küldöttségünk megállapodást írt alá arról, hogy kínai munkavállalók ezreit hozzák Izraelbe, akik egyfajta katalizátorként fognak szolgálni a lakásválság megoldásában”.⁶²

És hogy miért jelentős az izraeli építőiparban a kínai közreműködés? Az ottani lakáspiac az elmúlt években munkaerőhiánytól, lassúságtól és az erőforrások magas költségeitől szenvedett. A Kínával kötött megállapodás viszont összehozza az innovatív technológiákat és a szakértő személyzetet, ami összhangban van Izraelnek a jövővel kapcsolatos elképzeléseivel.

3. Kína közel-keleti politikájának új központja: Egyiptom

Kína és Egyiptom között már 1999-ben létrejött a stratégiai partnerség, 2014-re pedig az átfogó stratégiai partnerség.⁶³ Kína a nemzetközi vetélytársaival versenyez azért, hogy részt vegyen a jelenleg Egyiptomban zajló megaprojektekben és infrastrukturális fejlesztésekben, amelyek révén Abd el-Fattáh esz-Szíszi elnök a Közel-Kelet legnépesebb országának modernizálására és átalakítására törekszik. Egyiptom viszonylag stabil országnak számít a régió más államaival összehasonlítva, és a kormány közelmúltbeli erőfeszítéseinek köszönhetően vonzóbbá vált a külföldi, így a kínai befektetők számára is. Egyiptom mára Peking közel-keleti politikájának a központjává vált, ezért sem meglepő, hogy a Kínai Állami Építőipari és Mérnöki vállalat (*China State Construction Engineering Corporation*, CSCEC) építi meg az ország új közigazgatási centrumának az üzleti negyedét.

Fontos hangsúlyozni, hogy Kína egyiptomi gazdasági szerepvállalása nem új keletű. Példának okáért az előbb említett CSCEC jó három évtizede működik Egyiptomban, és korábban már az ország számos nevezetes épületét, köztük a kairói Nemzetközi Konferencia Központot is az építette. Jelenleg több mint 1500 kínai cég van bejegyezve a két kontinensen fekvő államban, közülük sokan már az „arab tavasznak” nevezett felkelések előtt megszilárdították ott a pozíciójukat.⁶⁴

A kínaiak helyi üzleti jelenléte az ipari zónákra, a szabadkereskedelmi övezetekre és a pénzügyi központokra koncentrálódik. A 2000-es évek vége óta Egyiptom regionális gyártási központként működik a kínai cégek számára. Ez nem meglepő, hiszen a Szezi-csatorna Kína elsődleges szállítási útvonala a legnagyobb piacához, Európához. Emiatt Peking a legnagyobb befektető a Szezi-csatorna folyosóján, amely egy négy szakaszból és hat kikötőből álló ipari zóna.⁶⁵

Összességében elmondható, hogy az utóbbi néhány évben a kínai-egyiptomi gazdasági együttműködés kiterjedtebbé vált, és új szintre emelkedett.

A Kína és a közel-keleti régió közötti együttműködés gyengeségei

Ahogy csökken az Amerikai Egyesült Államok jelenléte a Közel-Keletet és Észak-Afrikát felölelő (*Middle East and North Africa*, MENA) térségben, a regionális biztonsági rend az USA által vezetett egypólusú keretrendszerrel egy többpólusúra vált át, ahol különböző szereplők harcolnak a befolyásért. Közéjük tartoznak olyan országok, mint Oroszország és Irán, valamint például Törökország és az öbölállamok. A MENA-n belüli fokozott geopolitikai feszültségek és versengések kihívást jelentenek Kína számára az egész régióra kiterjedő gazdasági céljai elérése szempontjából, miközben az ottani viták során csak marginális pozíciót foglal el. A folyamatban lévő proxyháborúk és egyéb konfliktusok veszélyeztetik a Kína–MENA-együttműködés gazdasági előnyeit.

Mindemellett fontos kiemelni, hogy Kínának a közel-keleti energiaforrásoktól való, egyre növekvő függősége miatt a potenciális sebezhetősége is jóval nagyobb lett. Az olajárak ingadozása, a térség politikai instabilitása és az ellátási lánc zavarai jelentősen befolyásolhatják a távol-keleti ország energiabiztonságát. Ez a függőség aggodalomra ad okot a lehetséges erőforrásversennyel, valamint a Kína és más globális hatalmak közötti érdekellentétekkel kapcsolatban is.

Továbbá egy olyan forgatókönyvet sem lehet kizárni, amelyben egyes közel-keleti országok úgy érezhetik, a Kínával folytatott gazdasági együttműködés nem előnyös számukra, és a kereskedelmi egyensúlyhiány miatt is aggodalmak léphetnek fel. Az egyenlőtlen befektetési lehetőségek, valamint az egyes ágazatokban a kínai erőfölény érzékelése megnehezítheti az együttműködést. Ez feszültségekhez vezethet, és akadályozhatja a kölcsönösen előnyös gazdasági partnerségek kialakulását.

A folyamatosan változó regionális kontextusnak megfelelően a távol-keleti országnak ki kell igazítania és újra kell gondolnia a regionális politikáját és szerepét. Fontos konfliktusforrás lehet, hogy az iráni kérdés miatt Kínának a Közel-Kelet regionális biztonsági architektúrájáról alkotott elképzelése ellentétes a Perzsa-öböl államainak a prioritásaival. Kína támogatja, hogy Teherán szerepet töltsön be a térség bármely biztonsági architektúrájában, s ez ellentmond az olyan öbölállamok nézőpontjának, mint az Egyesült Arab Emírségek. Ez is tükrözi Kínának a multilateralizmus, az erőviszonyokba való be nem avatkozás és a semlegesség elve mellett elkötelezettségét. E kihívások tudatában azonban komoly kérdések merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy a helyi viszonyokba való beavatkozás kerülésének a kínai politikája meddig tartható fenn.

A be nem avatkozás azonban nem jelenti azt, hogy Peking nem tesz semmit. Kína jelentős gazdasági és biztonsági együttműködést folytat a világ számos országával. Katonai erőket finanszíroz és képez ki olyan intézmények számára, mint az Afrikai Unió.⁶⁶ Az afrikai országokkal való kínai kapcsolatok

talán modellként is szolgálhatnak a távol-keleti ország és a közel-keleti államok jövőbeni viszonyához, különösen a növekvő biztonsági kapcsolatok területén.

Összességében véve kijelenthető, hogy a Kína és a közel-keleti régió közötti együttműködés ígéretes ugyan, de elengedhetetlen a lehetséges gyengeségek és kihívások felismerése és kezelése. A kulturális és a politikai különbségek áthidalása, a biztonsági aggályok kezelése, a kiegyensúlyozott gazdasági partneriségek előmozdítása és a fenntartható gyakorlatok biztosítása révén Kína és a Közel-Kelet szilárdabb és kölcsönösen előnyös együttműködésre törekedhet.

Összegzés

A tanulmányból világosan kiderült, hogy a Perzsa-öböl menti országok kulcsfontosságú partnerek Kína számára, és jelentős szerepet játszanak az Övezet és Út Kezdeményezés sikeres végrehajtásában. Ugyanakkor Pekingnek már a BRI-t megelőzően is szoros kapcsolata alakult ki a régióval, köszönhetően az ott fekvő államok geostratégiai elhelyezkedésének, jelentős energiatartalékainak, valamint a regionális gazdaság gyors és stabil növekedésének, amelyhez hozzájárul a fogyasztási cikkek és az áruk piacának a gyors bővülése is. Nyilvánvaló, hogy Kína a közel-keleti piacoknak a fő szállítója, valamint az ott található többféle energiaforrás fő felvásárlója lehet.

Mindezekből azonban nem szabad azt a következtetést levonni, hogy a tanulmányban ismertetett közel-keleti országok csak és kizárólag Kínával fognak kooperálni a jövőben, ugyanis azok kiterjedt kapcsolati hálójával és partnerségi viszonyokkal rendelkeznek. Ugyanakkor, ahogy a kínai narratíva szól, a BRI egy nagy jelentőségű, minden fél számára gyümölcsöző, hosszú távú projekt, amely hozzásegítheti a közel-keleti országokat a gazdaságuk diverzifikálásához, és egyértelműen illeszkedik a célországok jövőképeikhez.

Az arab országok, valamint Irán, Törökország és Izrael politikusai felismerték, hogy érdemes kelet felé tekinteniük, ha a hosszú távú érdekeiket akarják érvényesíteni. A vizsgált államok szívesen fogadják a kínai befektetéseket, és hasznosítják a távol-keleti szakértelmet az infrastruktúra fejlesztésében. Kína olyan közel-keleti kulcsfontosságú ágazatokba investált, mint az energia, az építőipar és a távközlés, ami a térségbeli országoknak nemcsak a gazdaságát erősíti, hanem a geopolitikai helyzetüket is javítja.

Irán Kínát annak a Nyugathoz fűződő összetett kapcsolata ellenére potenciális szövetségesnek és kereskedelmi partnernek tekinti, különösen a gazdasági szankciókkal szembeni ellenálló képességének növelése szempontjából. Törökország a szövetségek diverzifikálására és a Nyugattól való függőségének a csökkentésére törekszik, ezért fűzi Kínával is szorosabbra a kapcsolatait, erősíti a gazdasági együttműködést és terjeszti ki a kulturális cseréket. Még az Egyesült Államokkal hagyományosan szorosan összetartozó Izrael is felismerte

annak a fontosságát, hogy a hosszú távú érdekei biztosításához kapcsolatba lépjen az olyan ázsiai hatalmakkal, mint Kína. Ugyanakkor a távol-keleti ország vezetői számára a Közel-Kelet manapság már stratégiai jelentőségű terület, ahol aktívan igyekeznek a befolyásukat növelni, valamint diplomáciai, gazdasági és biztonsági partnerségeket kötni a térség országaival.

Ahogy azt a történelmi előzmények ismertetés során kiderült, a Közel-Kelet mindig fontos volt a különböző nagyhatalmak stratégiájában. Korábban a Szovjetunió, majd Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok is nagy hangsúlyt fektetett a régióra. Az ázsiai országok, de legfőképp Kína gazdasági felemelkedésével azonban a Nyugat Kelet-Ázsia felé fordult, hogy a hatalmát veszélyeztető Kína gazdasági térnyerését gátolja, de ezzel egy űrt hagyott hátra a Közel-Keleten. Míg a Nyugat tulajdonképpen az unipoláris világrend megtartására törekszik, addig Peking egy új, multipoláris világrend kialakulását támogatja. Kína a közel-keleti régióban komoly gazdasági partnerként jelent meg, miközben a konfliktusokban békés közvetítőként lépett fel – a korábbi nyugati katonai beavatkozásoktól eltérően. Emellett az ázsiai országok gazdasági megerősödése következtében a közel-keleti államok – a saját gazdasági érdekeik szem előtt tartásával – diverzifikálni tudják a gazdasági kapcsolataikat, és ennek részeként egyre szorosabb kereskedelmi partnerséget alakítanak ki Kínával. Erre jó példa, hogy Szaúd-Arábia megtörte az 50 éves petrodolláros együttműködést – amelyért cserébe katonai védelmet kapott az USA-tól –, és Kínával júanban folytatja az olajkereskedelmet.

Továbbá a közel-keleti országok egyre több nem nyugati nemzetközi együttműködéshez is csatlakoznak, mint amilyen például a Sanghaji Együttműködési Szervezet vagy a BRICS, amelyekben Kína ugyancsak fontos szerepet vállal.

A világrend korábbi alakulását áttekintve azt láthatjuk, hogy a vezető nagyhatalmak mindig fontos szerepet töltek be a Közel-Keleten, s a tanulmányban jelzett térségbeli átrendeződés a világrend jelenleg is zajló átalakulását jelzi. Peking és a Közel-Kelet új alapokon nyugvó viszonya pedig akár azt is előrevetítheti, hogy a megszokott unipoláris helyett egy multipoláris világrend alakul ki, hiszen Kína a közel-keleti országoknak nem katonai védelmet nyújt, hanem egyenlő félként tekint rájuk, és gazdasági együttműködési lehetőségeket kínál nekik.

Jegyzetek

- 1 Koppes, Clayton R.: „Captain Mahan, General Gordon, and the Origins of the Term »Middle East«”, *Middle Eastern Studies*, 12., no. 1. (1976): 95–98.
- 2 „No one knows where the Middle East is, although many claim to know” Davison, Roderic H.: „Where Is the Middle East?”, *Foreign Affairs*, 38., no. 4 (1960): 665.
- 3 Rostoványi Zsolt: „Iszlám és geopolitika: a Közel-Kelet helye a formálódó eurázsiai erőterben”, *Eurázsia Szemle*, 1., no. 1. (2021): 80–99.

- 4 *Encyclopedia.com*, „Middle East”, <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/middle-east> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 20.).
- 5 Rostoványi: „Iszlám és geopolitika”, 84. o.
- 6 Uo., 83. o.
- 7 Selján Péter: „A közel-keleti hatalmi egyensúly átalakulása”, *Nemzet és Biztonság*, no. 4. (2016): 30–53.
- 8 Rostoványi: „Iszlám és geopolitika”, 97. o.
- 9 高祖贵 (Kao Cu-kuj): „中东剧变以来中国与中东国家的关系” [Kína és a Közel-Kelet kapcsolata az arab tavaszt követően], *阿拉伯世界研究*, no. 1., (2015): 14–22.
- 10 Forrás: Kínai Népköztársaság Külügyminisztériumának honlapja alapján saját készítés.
- 11 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同阿拉伯国家联盟关系” [Kína és az Arab Államok Ligájának kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_682830/zghqzz_682834/ (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 12 *China-Arab States Cooperation Forum*, „中国-阿拉伯国家合作论坛” [Kína-Arab Államok Együttműködési Fóruma], http://www.chinaarabcf.org/chn/gylt/200903/t20090306_6566932.htm (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 13 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同海湾阿拉伯国家合作委员会关系” [Kína és az Öböl Menti Együttműködési Tanács kapcsolatai], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gjhdqzz_681964/lhg_682782/zghqzz_682786/ (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 14 *Al Arabiya*, „إيران والحسين توقعان 20 اتفاقية تعاون في عدة مجالات” [Irán és Kína több területen 20 együttműködési megállapodást ír alá], <https://www.alarabiya.net/iran/2023/02/14/%D8%A7%D9%84%D8%B1%D8%A6%D9%8A%D8%B3-%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%8A%D8%B1%D8%A7%D9%86%D9%8A-%D9%81%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%B5%D9%8A%D9%86-%D9%84%D9%84%D9%82%D8%A7%D8%A1-%D9%86%D8%B8%D9%8A%D8%B1%D9%87-%D8%B4%D9%8A-%D8%AC%D9%8A%D9%86%D8%A8%D9%8A%D9%86%D8%BA-> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 20.).
- 15 肖宪 (Hsziao Hszien): „当代中国—中东关系” [A jelenkori Kína és a Közel-Kelet kapcsolata] (Peking: China Book Press, 2018), 57–58. o.
- 16 肖宪 (Hsziao Hszien): „改革开放初期中国与中东国家经贸关系的发展” [Kína és közel-keleti országok kereskedelmi kapcsolatának fejlődése a reform és nyitás kezdetén], *阿拉伯世界研究*, 9., no. 5. (2018): 46–59.
- 17 肖宪 (Hsziao Hszien) (szerk.): 世纪之交看中东 [A Közel-Kelet a századfordulón] (Peking: Current Affairs Publishing House, 1998), 433. o.
- 18 Forrás: 赵国忠 (Csao Kuo-csung) (szerk.): 简明西亚北非百科全书 [Nyugat-Ázsia és Észak-Afrika Enciklopédia] (Peking: 中国社会科学出版社, 2000), 315. o. alapján saját készítés.
- 19 潜旭明 (Csien Hszü-ming): „中国与中东国家经贸关系: 现状与对策” [Kína és a közel-keleti országok kereskedelmi kapcsolata: jelenlegi helyzet és az irány], *国际视野*, no. 11. (2013.): 64–66.
- 20 Horváth Levente: „A kínai geopolitikai gondolkodásmód és az „Egy övezet, egy út” kezdeményezés”, *Geopolitikai Szemle*, 2., no. 1. (2020): 203–220.
- 21 Sun, Degang: „China's Approach to the Middle East: Development Before Democracy”, *European Council on Foreign Relations*, https://ecfr.eu/publication/china_great_game_middle_east/#a2 (a letöltés ideje: 2023. szeptember 25.).

- 22 Chaziza, Mordechai: „Coronavirus, China, and the Middle East”. *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Bar-Ilan University*, <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2020/06/174-Coronavirus-China-and-the-Middle-East-Chaziza-FINAL.pdf> (a letöltés ideje: 2023. október 11.).
- 23 A Boszporusz, a Dardanellák, a Báb el-Mandeb és a Hormuzi-szoros.
- 24 Kayani, Mehwish: „Why Middle East Is of Immense Importance for Belt and Road Initiative Project?”, *Modern Diplomacy*, <https://moderndiplomacy.eu/2021/04/05/bri-project-thriving-in-middle-east/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 25.).
- 25 Chaziza: „Coronavirus, China, and the Middle East”.
- 26 Irakot a földrajzi elhelyezkedése, valamint a geopolitikai jelentősége miatt az GCC-országokkal együtt tárgyaljuk.
- 27 Forrás: AGSIW, „Growing China–Gulf Economic Relations Have Limits”, <https://agsiw.org/growing-china-gulf-economic-relations-have-limits/> (a letöltés ideje: 2023. március 10.) alapján saját összeállítás.
- 28 *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, „中国同阿联酋的关系” [Kína és az Egyesült Arab Emírátság kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676234/sbgx_676238/ (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 29 *Gulf News*, „Dubai’s First-Half 2020 Non-Oil Trade at Dh550b Despite Pandemic Conditions”, <https://gulfnews.com/business/dubais-first-half-2020-non-oil-trade-at-dh550b-despite-pandemic-conditions-1.1602501289398> (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 30 *Ministry of Foreign Affairs & International Cooperation*, „ سفير الدولة لدى بكين: العلاقات بين دولة الإمارات والصين نموذج للتعاون العالمي ” [Az Egyesült Arab Emírségek pekingi nagykövete: az Egyesült Arab Emírségek és Kína kapcsolata a globális együttműködés modellje], <https://www.mofaic.gov.ae/ar-ae/missions/beijing/media-hub/embassy-news/op-ed> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 25.).
- 31 Mansoor, Zainab: „Dubai’s DMCC Records Twofold Rise in Chinese Companies over Last Five Years”. *Gulf Business*, <https://gulfbusiness.com/dubais-dmcc-records-twofold-rise-in-chinese-companies-over-last-five-years/> (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 32 *Embassy of the People’s Republic of China in the UAE*, „Remarks by Ambassador Ni Jian at the Online Reception”, http://ae.china-embassy.gov.cn/eng/gdxw/202109/t20210930_9568975.htm (a letöltés ideje: 2023. március 10.); Rizvi, Anam: „Rising Numbers of Chinese Students Heading for Dubai”, *The National News*, Forrás: <https://www.thenationalnews.com/uae/rising-numbers-of-chinese-students-heading-for-dubai-1.850443> (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 33 *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, „中国同卡塔尔的关系” [Kína és Katar kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676596/sbgx_676600/ (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 34 Chaziza: „Coronavirus, China, and the Middle East”.
- 35 Hatalmas változásoknak lehetünk tanúi Katarban, amint azt a QNV2030 létrehozása is bizonyít. A Katari Állami Fejlesztési Tervek Főtitkársága által 2008 októberében elindított program célja, hogy az állam 2030-ra képes legyen a fenntartható fejlődés elérésére. A terv négy központi pillérré támaszkodik: a gazdasági, a társadalmi, a humán- és a környezeti fejlődésre. *State of Qatar*, „Qatar National Vision 2030”, <https://www.gco.gov.qa/wp-content/uploads/2016/09/GCO-QNV-English.pdf> (a letöltés ideje: 2023. március 10.). A tervek között szerepel továbbá, hogy az ország nemzetközi szinten szorosabb bilaterális kapcsolatokat alakítson ki, és aktívabb szerepet vállaljon a regionális politikában. Katar humánfejlesztési stratégiai víziójának sarokköve a jobb oktatás és egészségügyi ellátás, valamint a fokozott kulturális tudatosság fejlesztése.

- 36 Chaziza: „Coronavirus, China, and the Middle East“.
- 37 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同沙特阿拉伯的关系“ [Kína és Szaúd-Arábia kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676860/sbgx_676864/ (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 38 SNA Business: اتفاقيات مرتقبة بين السعودية والصين ستجاوز 29 مليار دولار. [Meghaladja a 29 milliárd dollárt: Várható megállapodások Szaúd-Arábia és Kína között], *SkyNews*, <https://tinyurl.com/44u842h2> (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 39 Uo.
- 40 *Bahrain.bh*, „Bahrain Economic Vision 2030“, https://www.bahrain.bh/wps/portal/en!/ut/p/z1/1VJNc4IwFPwrvXDEPAgfoTfqUK0jY8cWlVycgBHoQIJIof33jePJ1q_mI-szuvn2bRRStEBWskZLWFlKwUt1j6qzHM3AMk5gTgiMM_swZzr0AjBHYaHkKAIyDA8B-9dRee6RBA9B4-mOHQeLEUPwwBfPI0n74_DwFG-E7-hePfnL9AFNE6LTYoTI2Chdt-2dS81TN1KbaZ7GFs6dwhzLJ4S14EDOhVt3eYo5pnsatm0rFxoZUHjxKYQ2UPNMr7XIG-F5wwphAobfIf11Qa_v8MaF0qCnu5yJ-qhzjctbg2Jl1L1oVcKsu4L3KBKyyqVQ73v4Z3hjQ-5NaHqMYVH7sd9VXQUrT8q0Wr-5NW8lkpk2NzfZFgkiHa8C1veDP4bNRz3rb1_IEDD-fq-H2RSZiUfpLLS4Bwll3s1_xSJ6iqKoorgb30SbMMAWzSxy27q_wCQSWTj/dz/d5/L3dHQSEvUUt3SS9nQSEh/ (a letöltés ideje: 2023. szeptember 26.).
- 41 *Asharq Al-Awsat*, „Bahrain Strengthens Economic Ties with China, Signs 8 Landmark MoUs“, <https://english.aawsat.com/home/article/1469476/bahrain-strengthens-economic-ties-china-signs-8-landmark-mous> (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 42 Uo.
- 43 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同科威特的关系“ [Kína és Kuvait kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676620/sbgx_676624/ (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 44 *Global Times*, „China Ready to Further Deepen Strategic Partnership with Kuwait to Benefit Two Peoples“, <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1219137.shtml> (a letöltés ideje: 2023. március 10.).
- 45 Uo.
- 46 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „Chinese Ambassador to Kuwait Zhang Jianwei Meets with Minister of Commerce and Industry and Minister of State for Communications and Information Technology Affairs Mazen Saad Al-Nahedh“, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/zwjg_665342/zwbdb_665378/202212/t20221208_10987503.html (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 47 Uo.
- 48 Hoh, Anchi: „Covid and China's BRI in Iraq and Syria“, *Middle East Policy*, 28., no. 2. (2021): 31–47.
- 49 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同伊拉克的关系“ [Kína és Irak kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_677148/sbgx_677152/ (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 50 *Reuters*, „Iraq Was Top Target of China's Belt & Road in 2021 – Study“, <https://www.reuters.com/world/china/iraq-was-top-target-chinas-belt-road-2021-study-2022-02-02/> (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 51 Uo.
- 52 Uo.
- 53 *Al Arabiya News*, „Iraq Was Top Target of China's Belt & Road in 2021, Says Study“, <https://english.alarabiya.net/business/economy/2022/02/02/Iraq-was-top-target-of-China-s-Belt-Road-in-2021-says-study> (a letöltés ideje: 2023. július 10.).

- 54 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同伊朗的关系” [Kína és Irán kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_677172/sbgx_677176/ (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 55 Kayani, M. „BRI Project Thriving in Middle East”. *Modern Diplomacy*, <https://modern diplomacy.eu/2021/04/05/bri-project-thriving-in-middle-east/> (a letöltés ideje: 2023. október 10.).
- 56 Duggal, Mahima: „What the China–Iran Strategic Cooperation Pact Means for India”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2021/04/what-the-china-iran-strategic-cooperation-pact-means-for-india/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 26.).
- 57 *Tehran Times*, „Iran–China 5-Month Trade Stands at \$5.5b”, <https://www.tehrantimes.com/news/462516/Iran-China-5-month-trade-stands-at-5-5b> (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 58 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同土耳其的关系” [Kína és Törökország kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_676956/sbgx_676960/ (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 59 Kabakci, Fuat: „50 Years on, Turkish–Chinese Ties Grow Stronger”. *Anadolu Agency*, <https://www.aa.com.tr/en/economy/50-years-on-turkish-chinese-ties-grow-stronger/2187525> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 26.).
- 60 Uo.
- 61 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同以色列的关系” [Kína és Izrael kapcsolata], https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/yz_676205/1206_677196/sbgx_677200/ (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 62 *Globes*, „Israel Signs to Take 20,000 Chinese Building Workers”, <https://en.globes.co.il/en/article-agreement-signed-to-bring-20000-chinese-building-workers-to-israel-1001170312> (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 63 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „中国同埃及的关系” [Kína és Egyiptom kapcsolata] https://www.mfa.gov.cn/web/gjhdq_676201/gj_676203/fz_677316/1206_677342/sbgx_677346/ (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 64 Thabet, Alaa: „Interview: China Stretches Its Belt to Meet Egypt’s 2030 Vision”, *AhramOnline*, <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/359158/Egypt/Politics-/INTERVIEW-China-stretches-its-Belt-to-meet-Egypt%E2%80%99s.aspx> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 26.).
- 65 Tiezzi, Shannon: „The Belt and Road and Suez Canal: China–Egypt Relations Under Xi Jinping”. *The Asia Dialogue*, <https://theasiadialogue.com/2016/02/16/87681/> (a letöltés ideje: 2023. július 10.).
- 66 Nyabiage, Jevans: „Chinese Aid to African Security Forces Helps to Cement Ties, Study Says”, *South China Morning Post*, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3199382/chinese-aid-african-security-forces-helps-cement-ties-study-says> (a letöltés ideje: 2023. július 10.).

A kínai sajátosságú szocializmus diskurzusa a globális válságok új korszakában

The Discourse of Socialism with Chinese Characteristics in a New Era of Global Crises

---

Soós Kinga

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.03

Összefoglaló: 2022. október 16. és 22. között, globális válságokkal terhelt időszakban tartották meg a Kínai Kommunista Párt (KKP) XX. Országos Kongresszusát, amikor is Hszi Csin-ping a „második százéves célkitűzés” megvalósítását, a kínai nemzet 2049-ig történő megújítását határozta meg a központi feladatként az elkövetkezendő időszakra. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen hatással vannak a világban zajló krízisek e célok elérésére, vagyis hogyan készül a Kínai Népköztársaság a kínai sajátosságú szocializmus új korszakára azok közepette. Az elemzés fókuszában az utóbbi idők legmeghatározóbb globális válságai – a Covid19-világjárvány és az ukrajnai háború – következtében a KKP politikai diskurzusában bekövetkezett diszkurzív változások állnak.

Kulcsszavak: kínai sajátosságú szocializmus, átfogó nemzetbiztonsági koncepció, Globális Biztonsági Kezdeményezés, válságkezelés, diszkurzív erő

Abstract: *The 20th National Congress of the Communist Party of China (CCP) was held from October 16 to 22, 2022, in a period of global crises, when Xi Jinping has identified the realization of the “Second Centenary Goal” that is the renewal of the Chinese nation by 2049, as the central task of the CCP. The question arises as to how global crises affect the achievement of these goals, i.e., how the People’s Republic of China prepares for a new era of socialism with Chinese characteristics in the midst of them. The focus of the analysis is on the discursive changes in the CCP’s political discourse in the wake of the most significant recent global crises – the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine.*

Keywords: *socialism with Chinese characteristics, comprehensive national security outlook, Global Security Initiative, crisis management, discursive power*

Bevezetés

Napjaink globális válságai és a tovagyűrűző hatásaik jól ismertek – gondoljunk csak a Covid19-világjárványra és az abból eredő gazdasági recesszióra, illetve az orosz–ukrán háborúra, amely amellet, hogy energiaválsághoz vezetett Európában, a hidegháborús gondolkodásmódot is újraélesztette. Érdekes kérdésnek tűnik azonban, hogy a Kínai Kommunista Párt (KKP) a 2022 őszén tartott XX. Országos Kongresszusán elhangzottak alapján hogyan készül Peking az egész világra hatással levő krízisek közepette a kínai sajátosságú szocializmus új korszakára. A vizsgálat fókuszában Kína biztonságpolitikai irányultságának a válságok által meghatározott makroszintű változásai állnak, különös tekintettel arra, hogyan illeszkednek azok a kongresszus alkalmával kijelölt célkitűzésekhez.

Nézetem szerint a kínai politika a reformkorszak óta a „kínai sajátosságú szocializmus”¹ kifejezéssel írható le, mivel a KKP legitimitását az ahhoz kapcsolódó diskurzusok biztosítják. A Mao Ce-tung (Mao Zedong) utáni kínai politika ideológiai folytonossága az állandó változásban ragadható meg, s az adaptív változásokat mindig vezetőspezifikus és kontextusfüggő diskurzusok vagy diszkurzív mozzanatok előzik meg. Ebből a szempontból Hszi Csin-pingnek (Xi Jinping) a kínai jellegzetességet viselő szocializmus új korszakát és a nemzet megújulását vizionáló eszméje egyrészt a kínai szocializmus metadiskurzusának a folytatása, másrészt a Hszi-vezetésre jellemző centralizációs és nacionalista tendenciákat mutató egyedi irányvonal.

A tanulmány első részében, egy rövid kontextualizáló kitekintés után, Hszi Csin-ping politikai diskurzusának a válságkezelés alapelveit meghatározó, s 2014 óta egyre összetettebbé váló „átfogó nemzetbiztonsági” aldiskurzusát mutatom be. Ez utóbbi makroszintű jelentősége, hogy egyrészt fokozza a hazai legitimitáció megerősítését szolgáló hivatalos nacionalizmusra való fogékonyságot, másrészt igazolja a nemzetközi szinten az Amerikai Egyesült Államokkal többé-kevésbé nyílt geopolitikai versengésbe keveredett Kína asszertívabb külpolitikai kiállását.²

Ezt követően rátérek a globális válságok biztonságpolitikai – különösen a politikai biztonság szektorában jelentkező – hatásainak az áttekintésére, majd megvizsgálom a kínai válságkezelés problémakeretezési stratégiáit a két legaktuálisabb krízis, a Covid19-járvány és az ukrajnai háború tekintetében.

Végül az ún. Globális Biztonsági Kezdeményezés alapján a világméretű válságoknak a kínai politikára és Hszi Csin-ping biztonsági diskurzusára gyakorolt hatásaira mutatok rá, különös tekintettel a KKP ideológiai-politikai irányvonalának a nemzetközi politika vonatkozásában is meghatározó módosulásaira és a XX. pártkongresszus alkalmával kijelölt célkitűzéseire.

A kínai sajátosságú nemzetbiztonsági koncepció

A kínai sajátosságú szocializmus (中国特色社会主义, Zhongguo tese shehuizhuyi) – a kínai szocializmus hivatalos megnevezése a Kínai Kommunista Párt XII. kongresszusa (1982) óta – gyakorlati értelemben egy olyan – Laj Hung-ji (Lai Hongyi) meghatározása szerint – pragmatikus tekintélyelvű³ kormányzási modellt jelöl, amelynek a középpontjában a KKP áll. Ideológiai szempontból azonban Kína esetében politikai-mozgalmi és eszmei értelemben is posztszocializmusról beszélhetünk. Ahogy Arif Dirlik fogalmaz: „ha a »kínai sajátosságú szocializmus« rendelkezik érdemi tartalommal – más szóval: társadalmi és politikai programmal –, akkor ez a tartalom eleddig úgy jelent meg, mint egy tágan értelmezett program, amely a gyors gazdasági fejlődés elérése érdekében a szocializmust a kapitalista világrend követelményeihez igazítja”.⁴ A KKP kompromisszumot kötött a kapitalizmussal, ugyanakkor megtartotta a szocializmust mint „ideológiai őrszemet”, amelyet pragmatikusan lehet használni a kapitalista fejlődés feletti ellenőrzésre és a nem kívánt hatásai felügyeletére.

A kínai sajátosságú szocializmus tehát a Mao Ce-tung utáni korszak hivatalos diskurzusának⁵ tekinthető; a fogalom egyrészt a maói eszme újraértelmezett formáira utal, másrészt a lenini alapelvek alapján megszervezett állam komplex intézményrendszerében ölt testet, és a gazdasági fejlődést határozza meg az új forradalmi ügyként. Ennek mintegy következményeképpen, a marxizmus és a maoizmus mozgalmi potenciáljának a háttérbe szorulásával⁶ a tömegek szintjén keletkezett ideológiai űr kitöltése érdekében a KKP az 1980-as évektől egyre inkább a nacionalizmusra mint „kiegészítő ideológiára”⁷ támaszkodik. Emellett Csiang Cö-min (Jiang Zeming) óta jellemző, hogy a Kínai Népköztársaság (KNK) minden egyes legfelsőbb vezetője a pártkonszenzust képviselő, ugyanakkor a saját prioritásait is tükröző, kontextusfüggő, a reformdiskurzushoz kapcsolódó aldiskurzust vezet be. E tekintetben a KKP XIX. Országos Kongresszusa döntése értelmében 2017 októberében a pártalkotmányba foglalt és aktuálisan hegemon pozícióban lévő elv, „Hszi Csin-pingnek a kínai sajátosságú szocializmus új korszakáról szóló eszméje” (习近平新时代中国特色社会主义思想, Xi Jinping xin shidai Zhongguo tese shehuizhuyi sixiang) és a kínai nemzet teljes megújulásának a diskurzusa egyrészt a kínai szocializmus metadiskurzusának a folytatása, másrészt egy centralizációs törekvéseket és fokozott nacionalista tendenciát mutató, vezetőspezifikus politikai diskurzus. Ennek az egyik meghatározó leágazása Hszi nemzetbiztonsági diskurzusa, amely egyrészt a kínai fejlődéssel kapcsolatos kockázatok meghatározásának a terepe, másrészt olyan, a biztonság kibővített koncepciójára épülő politikai-ideológiai keretrendszer, amely egyebek mellett gazdasági, kulturális és kormányzati elemeket is magában foglal.⁸

Hszi Csin-ping a 18. Központi Bizottság legprominensebb szereplőinek a részvételével megalakult Központi Nemzetbiztonsági Bizottság (中央国家安全委员会, Zhongyang guojia anquan weiyuanhui) első, 2014. április 15-i ülésén elhangzott felszólalásában vezette be az „átfogó nemzetbiztonsági koncepció” (总体国家安全观, Zongti guojia anquan guan) fogalmát.

„Az átfogó nemzetbiztonsági koncepció lényegét az »öt nélkülözhetetlen elem« (五大要素, wu da yaosu) és az »öt kapcsolat« (五对关系, wu dui guanxi) adja. Az »öt nélkülözhetetlen elem« a nemzetbiztonság céljára (a nép biztonsága), alapelveire (politikai biztonság), alapjára (gazdasági biztonság), garanciáira (katonai, kulturális és társadalmi biztonság) és támogatására (nemzetközi biztonság) utal. Az »öt nélkülözhetetlen kapcsolat« lényege, hogy a külső és a belső biztonság, a területi és a nemzeti biztonság, a hagyományos és a nem hagyományos biztonság, a fejlesztési és a biztonsági kérdések, valamint a saját és a közös biztonság egyenlő mértékben esik latba.”⁹

E biztonságfelfogás középpontjában a különböző szereplők figyelembevételével mellett az állam(párt) biztonsága, vagyis az államot érő külső és belső fenyegetések megfelelő kezelése áll; ennek megfelelően a különböző biztonsági szektorok között egyértelmű hierarchia azonosítható be, amelynek csúcsán a politikai biztonságot találjuk. Ennek az átfogó koncepciónak a nyomán körvonalazódik egy új biztonsági terület, Tang Aj-csün (唐爱军, Tang Aijun) megfogalmazása szerint az ideológiai biztonság. Ez a biztonság politikai és társadalmi síkjának a metszéspontján helyezkedik el, és azt az állapotot jelöli, amelyben az állam(párt) meghatározó ideológiai irányzatát nem veszélyeztetik sem belső, sem külső fenyegetések. Az ideológia a politikai biztonság szempontjából a rezsim és a politikai rendszer stabilitását segíti elő – a kínai sajátosságú szocializmus, a népi demokratikus diktatúra és a pártvezetés legitimitásának a propagálásával, valamint a fennálló intézményrendszer hatékonyságáról és funkcionalitásáról való meggyőződés kialakításával és fenntartásával. Ugyanakkor az ideológia a társadalmi biztonság meghatározó tényezője is, hiszen például a „kínai szellemiség” (中国精神, Zhongguo jingshen) és a „nemzeti identitás” (国家认同, guojia rentong) konstrukcióin keresztül a társadalmi kohézió biztosításának az eszköze lehet a változó és folyamatosan átalakuló társadalmi környezetben.

A nemzetbiztonsági diskurzus ideológiai dimenziójának lényegében a Hszi Csin-ping elnöksége során egyértelműen felerősödő nacionalizmus tekinthető, „[a] legutóbbi kampányok az egységes nemzeti identitás ... és a »helyes« főáramú értékek népszerűségének az előmozdítására összpontosítottak”.¹⁰ Nem meglepő, hogy az átfogó nemzetbiztonság koncepciója közvetlen diskurzív kapcsolatban áll „a kínai nemzet megújulásával,” vagyis „Hszi Csin-pingnek a kínai sajátosságú szocializmus új korszakáról szóló eszméje” egyik

diszkurzív csomópontjával. Az átfogó nemzetbiztonság jelentőségét mi sem mutatja szemléletesebben, mint hogy az elvet 2017-ben belefoglalták a pártalkotmányba, illetve rendszeresen feltűnt a különböző pártdokumentumokban.¹¹

Minthogy a különböző biztonsági területeken jelentkező kihívások más szektorokra is hatással vannak, a politikai biztonság átfogóbb áttekintése érdekében érdemes szót ejteni a legmeghatározóbbnak vélt ideológiai-biztonsági kihívásokról. Tang meghatározása szerint azok egyrészt kívülről érkező fenyegetések, ún. „diszkurzív csapdák” (华语陷阱, huayu xianjing), amelyeket egyes „ellenséges”,¹² a kínai fejlődésre fenyegetésként tekintő nyugati országok állítanak, hogy a demokrácia, a szabadság és az emberi jogok univerzális értékeinek a kisajátításán és hegemonizálásán keresztül megkérdőjelezzék a kínai utat; másrészt olyan belső kihívások, mint a gazdasági rendszer átalakulása nyomán jelentkező társadalmi hatások – nevezetesen: a társadalom egyre inkább a materiális érdekek mentén szerveződik, és ennek megfelelően ideológiai szempontból mind jobban szekularizálttá válik, valamint olyan érdekkülönbségek és feszültségek ütnek fel a fejüket, amelyek nagy fokú társadalmi diverzitáshoz vezetnek.¹³

Mindebből egyértelművé válhatott a kínai átfogó nemzetbiztonsági koncepció ideológiai-politikai aspektusa és funkciója: Hszü biztonsgpolitikai diskurzusa a KKP legitimitását érő különböző természetű kihívások – pl. a gazdasági növekedés lassulása vagy a termelésnek a Covid-járvány idején tapasztalt durva visszaesése – ellenében alkalmazott stratégiák egyike. „A kollektív biztonság, azaz egy szigorúan ellenőrzött és stabil társadalmi rend, valamint a nemzeti önbecsülést és nemzetközi tiszteletet kivívó erős Kínával kapcsolatos célkitűzések a vezetésnek az emberek számára megfogalmazott legfontosabb ígéreteivé léptek elő.”¹⁴

Globális válságok

A hagyományos biztonságfelfogásnak az 1990-es évektől megfigyelhető kiszélesedésével a társadalmakat érintő kockázatok és válságok, illetve azok kezelése a biztonságpolitikai gondolkodás egyik kiemelt területévé vált.¹⁵ Az államokra mint a nemzetközi rendszer egységeire árnyékot vető transznacionális válságok a 21. század meghatározó eseményeinek tekinthetők: habár az országhatárokat átlépő válságok velünk vannak, amióta a mai értelemben vett országok, vagyis a nemzetállamok léteznek, azonban a sérülékeny és létfontosságú infrastruktúrától való közvetlenebb függés és a globalizáció miatt a (poszt)modern társadalmak még inkább kitettek az ilyen helyzeteknek.

A béketudomány meghatározó alapküldetésének számító, Nigel J. Young által szerkesztett, négykötetes *The Oxford International Encyclopaedia of Peace* „Válságkezelés” szócikkében Bruce W. Dayton úgy definiálja a válságot, hogy

az a „társadalmak vagy szervezetek napi rutinjának a drámai megszakításai[t]” jelenti.

E meghatározás alapján három alapvető feltétel teljesülése esetén beszélünk válságról:

- olyan helyzetekben, amikor alapvető társadalmi értékek kerülnek veszélybe;
- a megoldás sürgős, azonnali reakciót/beavatkozást igényel;
- a situációt összességében (a probléma pontos természetét, kockázatait, a megfelelő megoldását illetően) nagy fokú bizonytalanság övezi.

Arjen Boin, Magnus Ekengren és Mark Rhinard a válságot szintén három tényező (ún. patogén) együttes fennállásával jellemzi: a nem – megfelelőképpen – beazonosított fenyegető ágensek olyan komplexen összekapcsolódó rendszerekbe kerülnek, amelyekben a veszélyhelyzet kiszámíthatatlanul eszkalálódhat, mégpedig úgy, hogy az elsődlegesen érintett társadalmi egység (pl. szervezet) képtelen arra, hogy felismerje és csírájában elfojtsa a fenyegetést. A válságok politikai jelentősége részben az előbb említett harmadik tényezőre vezethető vissza, részben pedig a válságkezelésnek – azaz a válsággal kapcsolatos felkészülési, válaszadási és rekonstrukciós folyamatok során foganatosított döntések és eljárások összességének¹⁶ – a sikerességében határozható meg. A fenyegetés kiszűrésével és a válság megelőzésével kapcsolatos hiányosságok a rezsim legitimitációjának a megkérdőjelezéséhez vezethetnek, és megnyitják a reformok lehetőségét azok számára, akik elégedetlenek a *status quo*val,¹⁷ ugyanakkor a gyors és hatékony beavatkozás, a megfelelőnek ítélt válaszreakció erősíti a politikai vezetésbe vetett bizalmat.¹⁸ Ezek alapján arra következtethetünk, hogy a válságoknak a jellegüktől függetlenül, tehát legyen szó gazdasági krízisről, pandémiáról vagy háborúról, minden esetben van a politikai biztonság szektorában meghatározható aspektusa, amely „az államok, a kormányzati rendszerek és az azokat legitimáló ideológiák szervezeti stabilitás[ával]”¹⁹ kapcsolatos, és arra vezethető vissza, hogy a kialakult helyzet egyfajta törést idéz elő a fennálló hatalmi rend szimbolikus keretrendszerében.²⁰

Az, hogy egy adott válság mekkora fenyegetést jelent a politikai biztonság szempontjából, illetve milyen politikai változásokat eredményez, elsősorban a válsághelyzettel kapcsolatos jelentésalkotási vagy problémakeretezési stratégiákon múlik. A jelentésalkotás „a közösségi és a politikai bizonytalanság csökkentésére és a válságot kezelni igyekvő vezetőbe vetett bizalom fokozására irányuló kísérlet, egy meggyőző narratíva megfogalmazásával és propagálásával”.²¹ A célja kettős: az elsődleges, hogy a vezetés legitim módon befolyásolhassa az állampolgárok viselkedését, de a politikai biztonság szempontjából az sem mellékes, hogy a nemzetközi közösség különböző szereplőinek az elképzelései és attitűdje a vezetés szempontjából kedvező legyen.

Dayton a problémakeretezést (*issue-framing*) tartotta az első válságkezelési stratégiának, amely a jelentésalkotás diszkurzív formájának tekinthető, mint-hogy magában foglalja a döntéshozók által a válsághelyzet leírására használt definíciókat, analógiákat vagy metaforákat, valamint az adott szituáció ismertetéséből következő jövőbeli cselekvéseket.

Ruth Wodak a Covid19-válság keretezését vizsgálta öt uniós országban, és a kutatása eredményeit feldolgozó munkájában kiemeli, hogy a keretezéseket erősen meghatározzák a nemzeti sajátosságok, például a geopolitikai, kulturális, nemzeti jellemzők, valamint a döntéshozók azon elképzelései, hogy a népszerűtlen intézkedéseknek milyen politikai következményei lehetnek, és hogyan tudnák kihasználni a válság nyomában járó társadalmi átrendeződést. Wodak megfigyelése szerint a Covid-válság kezelésében alkalmazott keretezési stratégiák „újracionálizálásra”, azaz a nemzeti identitás és a nemzetállamok szerepvállalásának a megerősítésére irányuló tendenciát mutatnak.²²

A következőkben a Kínai Kommunista Pártnak a Covid19-járvánnyal és az ukrajnai háborúval, valamint a két válság kezelésével kapcsolatos problémakeretezési stratégiáit tekintem át. A kiinduló feltételezésem, hogy ezek nagy horderejű, globális válságokként a politikai biztonság szektorában (is) jelentkező biztonsági kihívásként a rezsimlegitimációt növelni igyekvő válaszreakciókat generáltak. Hipotézisem szerint a kapcsolódó jelentésalkotás a KKP nacionalista diskurzusának az erősödését, valamint azzal összefüggésben a határozottabb és magabiztosabb kínai külpolitikai kiállást, továbbá a Kína és a legitimitását megkérdőjelező nemzetközi szereplők – különösen az Amerikai Egyesült Államok – közötti törésvonalak elmélyülését eredményezte.

„A járvány elleni népi háború” – Kína és a Covid19-járvány

Az egészségügyi válság kezdetén, a 2020 januárja és májusa közötti időszakban, amikor a Kínai Népköztársaság a Covid19-járvány első hullámával nézett szembe, a válság kezelésének a keretét „a járvány elleni népi háború” (人民战疫, renmin zhanyi) kihirdetése adta.²³ Ez egy hangsúlyosan történelmi beágyazottságú megfogalmazás volt: a „népi háború” ugyanis a második kínai-japán háború során alkalmazott maoista katonai stratégiára utal. Talán nem mellékes, hogy az a KKP 1980-as évek óta épülő nacionalizmusának az egyik kulcsfontosságú vonatkoztatási pontja. Tehát amellett, hogy „a járvány elleni népi háború” kifejezés alkalmazása²⁴ azt az üzenetet hordozza, hogy a párt vezetése és iránymutatása nélkülözhetetlen e válság leküzdésében (is), a járvány elleni harchoz Kínában is – a Ruth Wodak által vizsgált európai országokhoz hasonlóan – a nacionalista diskurzushoz köthető szimbólumrendszer egyes elemei tapadnak. Hovatovább, ahogy arra az állami, illetve a párthoz kötődő hírmagazinok címlapjain a járvány első hulláma idején megjelent vizuális ábrázolásokat vizsgáló Florian Schneider

rámutatott, a betegséggel kapcsolatos címlapokon legtöbbször a vírus ellen hősiesen küzdő egészségügyi dolgozók szerepeltek. Az ábrázolások esetenként szembevető módon kapcsolták össze az aktuális küzdelmeket a KKP forradalmi küzdelmeivel. Schneider vizsgálatainak eredménye alapján szintén egyértelmű, hogy a Covid19-ről és a hozzá kapcsolódó válságkezelésről szóló diskurzust mélyen áthatotta a „nacionalista szimbolizmus és hevület”.²⁵

A pandémia kitörésének első napjaiban a nyugati országok, különösen az Amerikai Egyesült Államok részéről felmerült Kína felelősségének a kérdése, főleg a vírus terjedésének a megfékezésének kudarca és a megbízható információk megosztásának a hiánya kapcsán. Ennek következtében a nyilvánosság egy részében – különösen Donald J. Trump akkori amerikai elnök és a hozzá kötődő véleményformálók körében – elterjedté vált, hogy a Covidra „kínai vírusként” hivatkoztak.²⁶ Attól függetlenül, hogy az új típusú koronavírus (SARS-CoV-2) hivatalosan a kínai Vuhan városában azonosították először, már 2019 decemberében, a világméretűvé vált járvánnyal összefüggésben a „kínai vírus” kifejezés használata egyértelműen negatív konnotációkat is hordozott a KKP kormányzásával kapcsolatban. Ezek a diszkurzív mozzanatok tovább hevítették a nacionalista érzelmeket Kínában, és a három hónapos szigorú lezárás után, amikor az élet a távol-keleti országban fokozatosan visszatért a járvány előtti állapotot megközelítő kerékvágásba, „a nacionalista érzelmektől fűtött kínai beszédmód a nyugati országok által megfogalmazott kritika elutasításáról a korábbi bírálók kifigurázására váltott”:²⁷ nem meglepő módon az USA-ban kialakult helyzet került a céltáblára, a médiában a „nyugati világnak” címzett kioktató üzenetek jelentek meg, azzal az ironizáló felhanggal, hogy itt az ideje, hogy az érintettek lemásolják a hatékony válságkezelés feladatának a kínai megoldását. Az ún. „dinamikus zéró-Covid-stratégia” (*Zero Covid Strategy, ZCS*)²⁸ 2021. augusztusi bevezetésétől egészen 2022 decemberéig a hivatalos diskurzusnak a válságkezeléssel kapcsolatos kommunikációjára a stratégia sikerességének a hangsúlyozása volt jellemző,²⁹ még a szigorú karantén szabályok és a mozgásszabadság korlátozására vonatkozó előírások miatt növekvő belpolitikai feszültségek ellenére is.

2022. november végére a kínai vezetés – részben a szigorú „dinamikus zéró-Covid-intézkedések”, sőt esetenként általánosságban a Hszi-rezsim elleni tömeges tiltakozások hatására, részben a lezárások következtében akadozó termelés miatt – radikálisan új stratégiát vezetett be: az állami média segítségével lényegében újraakartotta a válságot. November 30-án Szun Csun-lan (Sun Chunlan) miniszterelnök-helyettes hivatalosan is bejelentette, hogy Kína a járvány elleni küzdelem új szakaszába lépett. Szun a vírus újabb variánsainak a gyengülő patogenitására és a társadalom magas arányú átoltottságára hivatkozva „fokozatosan optimalizált” válaszlépések bevezetéséről beszélt, a dinamikus zéró-Covid-stratégiáról pedig említést sem tett.³⁰ Johannes Nordin összefoglalója

szerint az új értelmezési keret sajátosságai: a ZCS (olykor túl) szigorú eljárását az új irányítás lehetőségének a feltételeként jelenítette meg; az új stratégiát olyan szimbolikus cselekedetek erősítették, mint a vezető politikusok nyilvános kilépése a járványügyi korlátozások béklyóiból;³¹ továbbá az egészségügyi szervek előre jelezték, hogy a nyitás utáni időszakban jelentősen növekedni fog a fertőzések száma, ugyanakkor az állami híroldalakon az omikron variáns okozta megbetegedésekre elkezdtek a kevésbé félelemkeltő „koronavírus-megfázás-ként” (新冠感冒, xinguan ganmao) hivatkozni. Összességében tehát a népi háborús diskurzust a járvány terjedésével kapcsolatos egyéni óvintézkedések és az állampolgári felelősség vette át. Egyértelmű, hogy a dinamikus zéró-Covid-statégiát ért kihívásokra válaszolni igyekvő jelentésalkotók elsődleges célja ebben az esetben is a párt legitimációjának és a politikai biztonságnak a fenntartása volt.

A válsághelyzet, különösen a járvány első hulláma után, nemcsak a nacionalista diskurzus népszerűségének a növelésére teremtett lehetőséget, hanem arra is, hogy a KNK megerősítse a nemzetközi rendszer felelősségteljes szereplőjeként az imázsát – gondoljunk csak a fejlődő országok és az Egészségügyi Világszervezet számára felajánlott támogatásokra. A nemzetközi közönségnek szánt propagandaüzenet szerint Kína „közösség[et vállal] az emberiség sorsközösségével”, eltérően a nyugati országoktól, amelyek a saját határaikon belül sem képesek a hatékony intézkedések megszervezésére, és a nemzetközi együttműködést elősegítő multilaterális intézmények melletti elköteleződésüket is alárendelik a saját rövid távú érdekeiknek.³²

Kína és az orosz-ukrán konfliktus

A Cornell Egyetem kutatói a 2022 februárja és májusa közötti időszakra vonatkozóan (a Mariupolért folytatott harcig) végezték el az Oroszország által indított „különleges katonai műveletről” szóló kínai médiatudósítások kvantitatív elemzését.³³ Az eredményeik szerint a kínai állami médiumok (például az angol nyelven is tudósító *Global Times*, *CGTN* és *China Daily*) oldalain a „konfliktus” vagy a „válság” kifejezés szerepel, s a „különleges katonai műveletről”, „háborúról” vagy „invázióról” nem esik szó – a híradások kezdettől fogva határozottan a kormány álláspontja, a diplomáciai tárgyalások mellett köteleződtek el. Ugyanakkor erősen hangsúlyozták a helyzetnek a világgazdaságra és a kínai gazdaságra gyakorolt negatív hatását, különös tekintettel az élelmiszerárak növekedésére. A békepártiság mellett azonban újfent megjelenik a nyugati hatalmak és az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának és nemzetközi szerepvállalásának a kritikája:³⁴ például 2022 tavaszán a *Népi Felszabadító Hadsereg Lapjában* (解放军报, Jiefangjun Bao) „Az USA megvetendő szerepe a nemzetközi színtéren az ukrán válság fényében” című tízrészes cikksorozat jelent meg, míg a *Népi*

Napilapban (人民日报, Renmin Ribao) „Az amerikai hegemonia az ukrán válság tükrében” címmel hasonló sorozat látott napvilágot.³⁵

Amennyiben a KKP magas szintű képviselőinek az ukrainai válsággal kapcsolatos nyilatkozataira fókuszálunk, egyértelműen kitűnik, hogy a hivatalos politikai állásfoglalás szerint a kínai fél „objektív és pártatlan” (客观公正, keguan gongzheng) pozíciót kíván elfoglalni a kérdésben.³⁶ Hszi Csin-ping államelnök-pártfőtitkár a korábbi európai vezetőkkel folytatott telefonos egyeztetések³⁷ után, 2022. június 22-én, a BRICS vezetőinek a 14. csúcstalálkozásán tett először említést a nemzetközi nyilvánosság előtt az „ukrainai válságról”. Hszi a felszólalásában kifejtette, hogy álláspontja szerint a bővülő katonai szövetségek (értsd: a NATO-terjeszkedés) és a hegemonizmus³⁸ (értsd: az USA külpolitikája) jelentette fenyegetés vezetett az ukrainai konfliktushoz. Kiemelte továbbá, hogy „a Covid19-világjárvány és az ukrainai válság kombinációjának” a gazdasági következményei kemény kihívást jelentenek a globális gazdaság egészsége szempontjából.³⁹ 2022 júliusában Vang Ji (Wang Yi) külügyminiszter az ENSZ Biztonsági Tanácsában tartott beszédében a Kína által meghatározott következő négy prioritást vázolta fel a konfliktus megoldásával kapcsolatban:

- támogatni kell a tárgyalások minél hamarabb történő megkezdését;
- szorgalmazni kell a konfliktus deeszkalációját (különösen a nukleáris kapacitások tekintetében);
- enyhíteni kell a humanitárius válságot;
- meg kell fékezni a tovagyűrűző hatásokat, így például a globális élelmezésbiztonság veszélybe kerülését.⁴⁰

Kína az ukrainai háború első évében – lényegében a válságnak a fentebb bemutatott problémakeretezésének megfelelően – „nem támogatta Oroszországot az ENSZ-szavazásokon, és tartózkodott attól, hogy fegyvereket szállítson az oroszoknak”, ugyanakkor nem ítélte el az inváziót – a hivatalos diskurzusban nem is hangzott el ez a kifejezés –, ellenezte a Moszkva elleni szankciókat, és nem függesztette fel az oroszokkal folytatott gazdasági tranzakciókat.⁴¹ 2023. február 24-én, az orosz „különleges hadművelet” megindításának első évfordulóján, a KNK külügyminisztériuma 12 pontos állásfoglalást adott ki az ukrainai válság rendezésével kapcsolatban.⁴² A konkrétabb elköteleződés megfogalmazását nélkülöző, meglehetősen általános normatív állításokat felsorakoztató „béketerv” a krízis nemzetközi szintű kezelése kapcsán látszólag egyszerre állt ki a fennálló nemzetközi rendszer alapvető intézményei – a nemzetközi jog, az ENSZ és különböző szervei – mellett, és utasította el a – leginkább az Amerikai Egyesült Államokhoz és az euroatlanti szövetséghez köthető – „nyugati” túlkapásokat és olyan „rossz reflexeket”, mint a „hidegháborús mentalitás” térnyerése (2. pont), az „egyoldalú szankciók” bevezetése (10. és 11. pont), valamint a fegyverszállítmányok biztosítása (3. és 4. pont). Egyértelmű tehát, hogy Kína az

Ukrajna ellen folyó háború által megnyitott jelentésalkotási mezőben – összhangban a Hszi Csin-ping kormányzása alatti általános külpolitikai kiállásával – a fennálló nemzetközi rendszer belső reformjára, egészen pontosan az amerikai befolyás csökkentésére törekszik.

Az ukrajnai helyzettel kapcsolatos hivatalos kínai diskurzusban a háború lényegében a nemzetközi gazdaság és a világ élelmezésbiztonsága vonatkozásában kibontakozó globális válságként jelenik meg, amely végső soron a nemzetközi társadalom megosztottságára és a hegemonizmusra visszavezethető negatív következmény.

A kínai sajátosságú szocializmus új korszaka a válságos időkben

A globális válságoknak a kínai politikára, azon belül is Hszi Csin-ping diskurzusára gyakorolt hatásainak a nyomon követése érdekében a legutóbbi, 2022. októberben tartott XX. pártkongresszuson bejelentett hosszú távú stratégiai célkitűzést a globális válságok és azok belföldi hatásainak a kezelési képességére való fokozódó igény szempontjából elemzem.

A pártelnök a kongresszuson elhangzott értékelésében kijelentette, hogy teljesítették az első terminusa kezdetén, 2012-ben javasolt első centenáriumi célkitűzést: a KKP alapításának 100. évfordulójára létrejött egy mérsékelt jómódi társadalom. Hszi, aki mintegy sorvezetőt húzott a párt teljesítményének a megítéléséhez, felsorolta az elmúlt évtized eredményeit is. Megemlíttette többek között a környezeti biztonság ügyében tett lépéseket, a társadalombiztosítási rendszer erősítését, valamint a nemzetbiztonsági kapacitások és a hadsereg fejlesztését.⁴³ Az elért eredmények fényében a KKP-nek a következő nagy évfordulóig, a népköztársaság alapításának a centenáriumaig meghatározott ún. „második százéves célkitűzése” az, hogy Kína minden tekintetben „nagyszerű modern szocialista országgá” váljék. A kínai nemzet 2049-ig történő teljes megújításának időszakában a már elért eredmények, például a gazdasági növekedés folytatása, az innováció serkentése és az állampolgárok jólétének a további elősegítése a legfontosabb feladat.

Hszi álláspontja szerint az elkövetkező öt év eredményei meghatározóak lesznek a hosszabb távú célkitűzések megvalósítása szempontjából. A KKP által általánosan propagált célok (pl. a magas szintű gazdasági fejlődés; a népi demokrácia mechanizmusainak és a szocialista jogállamiságnak a fejlesztése; az egyéni bevételeknek a gazdasági termelés bővülésével arányos növekedésének a biztosítása; a kiterjedt jóléti és társadalmi biztonsági rendszer kiépítése; Kína nemzetközi kiállásának és befolyásának a növelése) mellett „a stratégiai lehetőségek, kockázatok és kihívások egyidejű jelentkezésének, valamint a bizonytalan viszonyok és a kiszámíthatatlan tényezők növekedésének”⁴⁴ az

időszakára vonatkozóan egy új, a nemzetbiztonsági rendszer megerősítésével kapcsolatos területet is meghatározott Hszi a diskurzusában. Előtérbe került a kockázat- és válságkezelési stratégia fejlesztése, hiszen ahogy Hszi fogalmazott: „bármikor bekövetkezhetnek különböző »fekete hattyú« és »szürke orrszarvú« események”.⁴⁵ Ezeket a kifejezéseket a Hszi-beszédhez fűzött jegyzet is a közkeletű módon definiálja: a „fekete hattyú”⁴⁶ olyan előre nem látható és kis valószínűséggel bekövetkező eseményre utal, amely jellemzően szélsőséges következményekkel jár, míg a „szürke orrszarvú”⁴⁷ ismert és nyilvánvaló, nagyhatású, de figyelmen kívül hagyott fenyegetést jelent.⁴⁸

A Covid19-világjárványt általában a szürke orrszarvú esemény tipikus esetének tekintik, és mint olyan, Kína kapcsán az átláthatóság hiányára és a pártállamon belüli információáramlás problémáira világított rá. Azonban, mint láttuk, a „dinamikus zéró-Covid-stratégia” meg is erősítette a kormányzás központosítására és a közfelügyeleti rendszer kiterjesztésére irányuló tendenciákat, meg tudta szelídíteni a rinocéroszt, és – legalábbis egy ideig – a KKP politikai hasznot húzhatott belőle mind belföldi, mind nemzetközi szinten. A válság keretezésével ugyanis belföldön hazafias és nacionalista érzelmeket gerjesztett, külföldön pedig a globalizáció bajnokának mutatta magát.

Az ukrajnai háború a kínai diskurzus szerint elsősorban szintén szürke orrszarvú eseménynek tekinthető: Peking értelmezésében ugyanis a konfliktus egy diszfunkcionális nemzetközi biztonsági rezsim tünete: a fennálló nemzetközi biztonsági kormányzást olyan, a konfliktusoknak megágyazó realista elképzelések uralják, mint az unilateralizmus, a hegemonizmus, a zéróösszegű játszmák és a nagyhatalmi politizálás elsőbbsége. Az ukrajnai helyzet tovagyűrűző hatásai ráadásul fekete hattyú típusú gazdasági válságokká alakulhatnak át.

Kína válságkezelési stratégiája ennek megfelelően az ukrajnai helyzettel elsősorban globális élelmezésügyi és gazdasági krízisként foglalkozik, ugyanakkor a nemzetközi rendszer konfliktusosságából adódó biztonsági kockázatra is javasol hosszú távú megoldást. A biztonságpolitikai diskurzus egyes elemei Hszi kongresszusi beszámolójának több pontján is napirendre kerülnek, de a „Kína nemzetbiztonsági rendszerének és kapacitásának modernizálásával, valamint a nemzetbiztonság és a társadalmi stabilitás megőrzésével” kapcsolatos feladatok sorjázása egy külön blokkban (a 11.-ben) szerepel. Hszi ott is abból az alapvetésből indul ki, hogy „a nemzetbiztonság a nemzet megújulásának az alapköve, a társadalmi stabilitás pedig az erős és virágzó Kína felépítésének az előfeltétele”.⁴⁹ Ez egy újabb kifejezése tehát a nemzetbiztonságnak, a párt hivatali nacionalizmusába illeszkedő nemzeti megújulásnak (vagyis a sikeres modernizációs programnak) és a társadalmi stabilitásnak a KKP vezetői pozíciójával való diszkurzív összekapcsolásának. A jelentős nemzetbiztonsági blokkja az átfogó nemzetbiztonsági koncepcióban lefektetett elveket ismétli, ugyanakkor új elemként megjelenik benne a nemzetközi biztonsági kormányzás

hatékonyságának a javítására tett kínai javaslat, a Globális Fejlesztési Kezdeményezés⁵⁰ és a Globális Biztonsági Kezdeményezés formájában.

A Globális Biztonsági Kezdeményezéssel (全球安全倡议, quanqiu anquan changyi) kapcsolatban 2023. február 21-én adott ki a kínai külügyminisztérium egy elvi nyilatkozatot, amely szerint annak a legalapvetőbb célja egy szolidaritásra épülő, „mindenki számára előnyös együttműködés alapjainak a lefektetése az összetett és összefonódó biztonsági kihívások kezelésében”, egy „közös, átfogó, együttműködésre alapuló és fenntartható biztonsági koncepció” (共同, 综合, 合作, 可持续的安全观, gongtong, zonghe, hezuo, kechixu de anquan guan) alapján.⁵¹ A békés egymás mellett élés öt alapelve és Bandung szellemében a kezdeményezés legfontosabb sarkkövei közé tartozik:

- az országok szuverenitásának és területi integritásának a tiszteletben tartása és a belügyekbe való be nem avatkozás;
- a valódi multilateralizmus és a nagyhatalmak békéltető szerepe melletti kiállás az unilateralizmussal és a hegemonizmussal szemben;
- az ENSZ Alapokmányának céljaihoz és elveihez való alkalmazkodás;
- minden ország jogos biztonsági aggályainak a figyelembevétele és a biztonság integrált fenntartása melletti elköteleződés.

Továbbá a kezdeményezés az egykoron a két hidegháborús rivális közötti interakció alapszabályainak a megállapítására született 1975-ös helsinki záróokmány által bevezetett⁵² elvre, a biztonság oszthatatlanságának elképzelésére épül – vagyis arra, hogy egyetlen állam sem valósíthatja meg a saját biztonságát a másoké rovására –, hiszen ahogyan Hszi fogalmazott: „Napjainkban a nemzetközi közösség olyan fejlettségi szintet ért el, hogy egy kifinomult és integrált apparátussá vált. Bármelyik alkotóelem eltávolítása komoly problémákat okoz a működésében. Ha ez megtörténik, mind az áldozatok, mind az ilyen cselekmények kezdeményezői veszíteni fognak.”⁵³ A biztonság oszthatatlanságára történő hivatkozás már Hszi biztonsági kezdeményezése előtt megjelent a kínai külpolitikai diskurzusban: a 2022. február 4-én, a pekingi téli olimpia megnyitójának mellékszálaként kiadott kínai–orosz közös nyilatkozatban kétszer is szerepelt a kifejezés, és talán az sem mellékes, hogy Oroszország az Ukrajna elleni katonai fellépésének az igazolására is előszeretettel nyúl a biztonság oszthatatlanságának elvéhez.⁵⁴

A Globális Biztonsági Kezdeményezés – lényegében a békéről szóló, már említett állásfoglaláshoz hasonlóan (a két dokumentumot mindössze három nap különbséggel publikálta a külügyminisztérium) – a nemzetközi konfliktusok kapcsán is a békés megoldásra helyezi a hangsúlyt, és minden olyan erőfeszítést támogat, amely a válság békés rendezést szolgálja, s határozottan elutasítja a kettős mérce használatát, az egyoldalú szankciókat és a hosszú karú joghatóságok indokolatlan alkalmazását. A kínai vezetés tehát igyekszik fenntartani azt az

ambivalens „semlegességet”, amit kezdettől fogva képvisel az ukrajnai háború kérdésében: nem támogatja közvetlenül az orosz inváziót, és egyértelműen elítéli a szuverenitás és a területi integritás megsértését, ugyanakkor fenntartja a politikai és gazdasági kapcsolatokat az agresszorral, és szigorúan elzárkózik az Oroszországgal kapcsolatos nyugati beszédmód átvételétől.

Összességében megállapítható, hogy a kínai vezetés láthatóan felismerte, hogy a válság változásokat idézhet elő a nemzetközi kormányzás rendszerében. Itt szeretnék visszautalni a második centenáriumi cél egyik fő kitűzésére, a kínai nemzet megújítására. A nemzeti megújulás fogalma Csiang Cö-minnek egy 1988-as nyilatkozatában tűnt fel először, majd ez a nacionalista ihletettséggű toposz Hszi diskurzusában a kínai sajátosságú szocializmus új korszakának egyik legfontosabb jelölőjeként újraartikulálódott. „A kínai nemzet nagy megújítása” Hszi nacionalizmusában sajátos történelmi jelentőséget kapott, ennek megfelelően – ahogy Tung Csun-ling (董春岭, Dong Chungling), a Kínai Kortárs Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének (CICIR) kutatója egy, a kínai biztonsági gondolkodás fejlődésével foglalkozó cikkében rámutat – a folyamat biztonságpolitikai szempontból három fejlődési szakaszban bontakozott, illetve bontakozik ki:

- az első szakaszban, 1921 és 1978 között, Kína a KKP vezetésével fokozatosan kiemelkedett a korábbi kiszolgáltatott helyzetéből – erre az időszakra a biztonság hagyományos szektorainak a megerősítése volt jellemző;
- a második szakaszban, 1978 és 2012 között, a reform és nyitás programjának köszönhetően az ország meggazdagodott – a hagyományos biztonsági területeken és a gazdasági biztonságon kívül a biztonság egyéb (például kulturális, technológiai, környezeti) szektoraiban is történtek előrelépések;
- a harmadik szakaszban Kína készen áll arra, hogy regionálisból globális hatalommá váljon, és aktívan részt vegyen a globális kormányzásban – ennek megfelelően Hszi biztonságpolitikája egy átfogó holisztikus szemléletmódot alkalmaz, és a globális biztonsági kormányzás átalakításával kapcsolatban is javaslatokat tesz.⁵⁵ Ez Kína nemzetközi kapcsolatairól vonatkozásában gyakorlatilag azt jelenti, hogy a KNK fokozatosan építi fel a diszkurzív hatalmát (话语权, huayu quan), amely ebben a kontextusban azt a képességet jelenti, hogy egy adott szereplő – ez esetben Kína – „szabja meg a számára elfogadható diskurzus paramétereit” azáltal, hogy képes „tekintélyel beszélni”.⁵⁶

Ahogy Hszi fogalmaz a pártkongresszusi beszámolójában: „meg kell erősítenünk a nemzetközi kommunikációs képességeinket, fokoznunk kell a kommunikációs hatékonyságunkat, és olyan diszkurzív hatalmat kell kialakítanunk, amely az össznemzeti erőnkkel és a nemzetközi státuszunkkal arányos”.⁵⁷

A diszkurzív hatalomra való törekvés az asszertívabb kínai külpolitika révén különböző formákat öltött, az utóbbi idők válságai azonban új lendületet adtak neki, hiszen Kína a biztonság és az együttműködés alternatív felfogását kínáló normavállalkozóként mutatkozott be a nemzetközi porondon. A Globális Biztonsági Kezdeményezés diszkurzív kerete például elutasítja a zéróösszegű játékokat, a relatív nyereség és a hegemonia bevett nyugati terminológiáját, és olyan fogalmakat vezet be, mint a „mindenki számára előnyös együttműködés” vagy az „emberiség sorsközössége”.

Konklúzió

Ezen a ponton kísérletet teszek a Kínai Kommunista Párt hivatalos diskurzusában az említett válságok következtében bekövetkezett diszkurzív változások értelmezésének az összekötésére. Abból a feltevésből indultam ki, hogy a kínai sajátosságú szocializmus a KKP hivatalos politikai diskurzusa, amely a legitimitásának az ideológiai alapját is biztosítja. Minthogy a legitimitás fenntartása a párt szempontjából kulcsfontosságú, a reform és nyitás időszakára jellemző gazdasági fejlődés és pragmatikus kormányzás – vagyis a hatékonyság mellett a populáris igényeket integráló számos ideológiai elem – is meghatározó a KKP vezetőinek a politikai diskurzusában. A vezetőspezifikus diskurzusok közül Hszi Csin-pingét – különösen a kormányzása alatt artikulálódó biztonságpolitikai diskurzus egyes mozzanatait – tekintettem át annak érdekében, hogy képet kaphassak arról, milyen biztonságpolitikai diszkurzív környezetben jelentkezett az utóbbi idők két legnagyobb hatású globális válsága: a Covid19-világjárvány és az ukrajnai háború.

A válságkezelésre fókuszáló szakirodalom alapján abból a feltételezésből indultam ki, hogy egy válság politikai következményei nagymértékben függenek az alkalmazott jelentésalkotási és problémakeretelési stratégiától. A Covid19-világjárvány és az ukrajnai háború kínai megközelítésének az áttekintése alapján egyértelműen megállapítható, hogy a válságokra adott válaszokat a KKP a nacionalizmus – a kínai szocializmus kiegészítő ideológiája –, valamint a kínai sajátosságú alternatív globalizmus segítségével keretezte.

A KKP XX. kongresszusán Hszi Csin-ping a „második százéves célkitűzés” megvalósítását határozta meg a párt elsődleges feladatákként az elkövetkező időszakra, vagyis a kínai sajátosságú szocializmus új korszakára. Ebben a szakaszban az ideológiának központi szerep jut: „az ideológiai munka egy ország karakterének és egy nemzet lelkének a kovácsolásáról szól”.⁵⁸ Azt, hogy ez a (biztonság)politikai diskurzus szintjén milyen implikációkat hordoz, a már idézett Tang Aj-csün szemléletesen foglalja össze:

„A nyugati diskurzus hegemoniájára válaszul meg kell erősítenünk a kortárs kínai marxista diskurzus rendszerének a kiépítését, olyan diszkurzív rendszert kell kiépítenünk, amely hatékonyan képes megmagyarázni Kína útját, egy »defenzív diskurzust« kell létrehoznunk, és diskurzusbiztonsági gátat kell építenünk, három stratégiai támaszponttal. Először is, Kína gazdasági fejlődési modellje szempontjából ellen kell állnunk a neoliberais diskurzus terjedésének, meg kell alkotnunk a kínai sajátosságú szocialista politikai gazdaságtan diszkurzív rendszerét, és meg kell ragadjuk a diszkurzív hatalmat, hogy mi magunk magyarázzuk Kína gazdasági fejlődési modelljét. Másodsor, Kína politikai fejlődési modellje tekintetében ellen kell állnunk a nyugati liberális demokratikus diskurzus – különösen a nyugati legitimációs diskurzus – beszivárgásának, és meg kell konstruálnunk a kínai sajátosságú szocialista demokrácia diszkurzív rendszerét, s meg kell teremteni a »kínai stílusú demokrácia« diskurzusát. Ehhez kapcsolódóan arra az elképzelésre kell támaszkodnunk, hogy »a Kínai Kommunista Párt vezetése a kínai sajátosságú szocializmus legalapvetőbb jellemzője«. Harmadszor, Kína külpolitikai stratégiájának tekintetében, válaszul a Nyugat által felhánytorgatott »kínai fenyegetés elméletre«, proaktívan ki kell építenünk egy olyan külpolitikai diszkurzív rendszert, amely magyarázni képes a kínai út eredendően pacifista jellegét, amely a »királyi út« (王道) pacifizmusa, nem pedig a tekintélyelvűség »hegemón útja«⁵⁹ (霸道).⁶⁰

Ezek a törekvések a nemzeti megújulás jelentésköréhez kapcsolódnak, hiszen annak az utolsó fázisa lényegében nem más, mint a diszkurzív hatalom megszerzése a KNK számára, illetve azon keresztül Kína globális kormányzásban betöltött szerepének a megszilárdítása. Az is nyilvánvaló, hogy Peking megkezdte a diszkurzív küzdelmet a nyugati diskurzus hegemoniája ellen, és e küzdelemben jelenthet mérföldkövet, hogy a tanulmányban bemutatott globális válságokhoz kapcsolódó jelentésadási gyakorlatok megnyitották a „királyi utat” Kína számára, hogy belépjen a globális kormányzás diszkurzív mezejére.

Jegyzetek

- 1 Ebben a tanulmányban a kínai szocializmus megnevezésére a magyar nyelvű tudományos munkákban bevett „(sajátosan) kínai színezetű szocializmus” fordítás helyett a hivatalos politikai diskurzust megalapozó egyik szöveg – Xi Jinping: *Kína kormányzásáról* (Budapest: Antall József Tudásközpont – Foreign Language Press, 2017) – alapján „kínai sajátosságú szocializmus” kifejezést használom.
- 2 Drinhausen, Katja és Legarda, Helena: „Confident Paranoia. »Xi’s Comprehensive National Security’ Framework Shapes China’s Behavior at Home and Abroad”, *Merics China Monitor*, https://merics.org/sites/default/files/2023-02/Merics%20China%20Monitor%2075%20National%20Security_final.pdf (a letöltés ideje: 2023. június 20.).

- 3 Lai, Hongyi: *China's Governance Model: Flexibility and Durability of Pragmatic Authoritarianism* (London – New York, NY: Routledge, 2016).
- 4 Dirlik, Arif: „Postsocialism? Reflections on »Socialism with Chinese Characteristics«”, *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 21., no. 1. (1989): 35.
- 5 A diskurzus lényegében nyelvi és nem nyelvi mozzanatok (jelölők) közötti viszonyok rendszer szerű halmaza, amely az e viszonyokban kibontakozó jelentéseken keresztül konstituálja a társadalmi cselekvő szubjektumpozícióját és a számára adódó tárgyakat. Laclau, Ernesto és Mouffe, Chantal: *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (London és New York, NY: Verso, 2014).
- 6 Dirlik: „Postsocialism?”.
- 7 Guo, Yingjie: *Cultural Nationalism in Contemporary China* (New York, NY: RoutledgeCurzon, 2004.), 23. o.
- 8 Blanchette, Jude: „Ideological Security as National Security”, *CSIS*, <https://www.csis.org/analysis/ideological-security-national-security> (a letöltés ideje: 2023. június 28.).
- 9 唐爱军(Tang Aj-csün): „总体国家安全观视域中的意识形态安全” [Az ideológiai biztonság az átfogó nemzetbiztonsági koncepció összefüggésében], *Socialism Studies* (社会主义研究), <http://socialismstudies.cnu.edu.cn/bencandy.php?fid=71&id=1985> (a letöltés ideje: 2023. június 23.).
- 10 Drinhausen és Legarda: „Confident Paranoia”, 12. o.
- 11 Uo.
- 12 A NATO 2022-es stratégiai koncepciója kihívásként azonosítja „a Kínai Népköztársaság kinyilvánított törekvéseit és kényszerítő politikáját”. NATO, „NATO 2022 Strategic Concept, Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid, 29 June 2022”, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (a letöltés ideje: 2023. szeptember 30.), 5. o.
- 13 唐爱军: „总体国家安全观视域中的意识形态安全”.
- 14 Drinhausen és Legarda: „Confident Paranoia”, 5. o.
- 15 Boin, Arjen, Ekengren, Magnus és Rhinard, Mark: „The Study of Crisis Management”, in *The Routledge Handbook of Security Studies*, szerk. Dunn Caveltly, Myriam és Mauer, Victor (London és New York, NY: Routledge, 2010), 452–462. o.
- 16 Dayton, Bruce W.: „Crisis Management” in *The Oxford International Encyclopedia of Peace*, szerk. Young, Nigel J. (Oxford: Oxford University Press, 2010).
- 17 Boin, Ekengren és Rhinard: „The Study of Crisis Management”.
- 18 Dayton: „Crisis Management”; Boin, Arjen, Hart, Paul ‘t, Stern, Eric és Sundelius, Bengt: „Meaning Making: Constructing a Crisis Narrative” in *The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 78–101. o.
- 19 Buzan, Barry: „New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century”, *International Affairs*, 67., no. 3. (1991): 431–451.
- 20 Boin, Hart, Stern és Sundelius.: „Meaning Making”.
- 21 Uo.,79. o.
- 22 Wodak, Ruth: „Crisis Communication and Crisis Management During COVID-19”, *Global Discourse*, 1., no. 3. (2021): 329–353.
- 23 Schneider, Florian: „COVID-19 Nationalism and the Visual Construction of Sovereignty During China’s Coronavirus Crisis”, *China Information*, 35., no. 3. (2021): 301–324.
- 24 Érdemes megjegyezni, hogy 2003 tavaszán, a SARS-járvány okozta krízis idején Hu Csin-tao (Hu Jintao) akkori főtitkár vezette be először a „népi háború” történelmi ihletettséggű metaforáját a járvány elleni küzdelemmel kapcsolatos diskurzusba. Fewsmith, Joseph: *Studying the Three Represents*. *China Leadership Monitor*, no. 8. (2003).

A kínai sajátosságú szocializmus

- 25 Uo., 302. o.
- 26 Yang, Yifan és Chen, Xuechen: „Globalism or Nationalism? The Paradox of Chinese Official Discourse in the Context of the COVID-19 Outbreak”, *Journal of Chinese Political Science*, no. 26. (2021): 89–113.
- 27 Uo., 96. o.
- 28 Ennek a lényege, hogy központosított egészségügyi felügyeleti rendszert hoztak létre a megbetegedések beazonosítására, nyomon követésére és kezelésére, azzal a céllal, hogy a fertőzőegycok a lezárásokkal és a szigorú karanténszabályokkal lokalizálhatóvá váljanak, így egyrészt csökkenthető volt az egészségügyi intézményrendszer terhelése, másrészt a járvány által nem érintett, vagy a fertőzésen már átesett térségek visszaállhattak a „normális” életre, és folytathatták a termelést. Liu, Jue, Liu, Min és Liang, Wannian: „The Dynamic COVID-Zero Strategy in China”, *China CDC Weekly*, 4., no. 4. (2022): 74–75.
- 29 Uo.
- 30 Nordin, Johannes: „China’s Pandemic Shift: The End of the Dynamic Zero-COVID”, *Institute for Security & Development Policy*, <https://isdpeu/content/uploads/2023/01/Brief-Jan-19-2023-Nordin-final.pdf> (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 31 Hsi Csing-ping maszk nélkül jelent meg a G20-konferencián 2022. november közepén. Li, Yanping és Ho, Yudith: „Maskless Xi Mingles with World Leaders Outside Covid-Zero China”, *Bloomberg*, www.bloomberg.com/news/articles/2022-11-16/maskless-xi-mingles-with-world-leaders-outside-covid-zero-china (a letöltés ideje: 2023. június 23.). Decemberben pedig Li Ko-csiang miniszterelnök fogadott maszk nélkül egy külföldi delegációt az Anhuj tartományi Huang-san hegyen, ahol többek között Kína újrainításáról is említést tett. Dong, Serena Xue: „An Open China Welcomes Visitors from Around the World!”, *Twitter*, <https://twitter.com/thyserenadong/status/1601471717418815488> (a letöltés ideje: 2023. június 23.).
- 32 A nemzetközi egészségügyi rezsim egyébként sem túl szilárd alapzata 2020. július 7-én reccsent nagyot, amikor a Trump-kormányzat értesítette a kongresszust és az ENSZ-et, hogy az Egyesült Államok arra készül, hogy elhagyja az Egészségügyi Világszervezetet. „Trump Administration Begins Formal Withdrawal from World Health Organization”, *CNN*, <https://edition.cnn.com/2020/07/07/politics/us-withdrawing-world-health-organization/index.html> (letöltés ideje: 2023. június 23.). A Biden-adminisztráció egyik első döntése – az elnökjelölti ígéretnek megfelelően – a kilépési szándék visszavonása volt. „Biden Halts US Departure from WHO” *DW*, <https://www.dw.com/en/biden-halts-us-departure-from-world-health-organization/a-56296867> (letöltés ideje: 2023. június 23.).
- 33 Hanley, Hans W. A., Kumar, Deepak és Durumeric, Zakir: „»A Special Operation«: A Quantitative Approach to Dissecting and Comparing Different Media Ecosystems’ Coverage of the Russo-Ukrainian War”, *Hans Hanley*, https://www.hanshanley.com/files/ICWSM_Eluosi.pdf (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 34 Az USA–Kína Gazdasági és Biztonsági Vizsgáló Bizottság átfogó gyűjtést közölt a honlapján az orosz–ukrán háborúval kapcsolatos kínai politikai és médiamegnyilvánulásokból a 2022. február 21. és 2023. április 26. közötti időszakra vonatkozóan. *U.S.–China Economic and Security Review Commission*, „China’s Position on Russian Invasion of Ukraine”, <https://www.uscc.gov/research/chinas-position-russias-invasion-ukraine> (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 35 钧声 (Jun Hang): „煽风点火, 乌克兰局势紧张的始作俑者” [A lángok szítása, az ukrajnai feszültségek előidézője], www.81.cn (a letöltés ideje: 2023. október 2.); 钟声 (Csung Seng): „人权»卫道士«其实是»伪道士«” [Az emberi jogok „védői” valójában „álmoralisták”], *www.cpc-news.cn*, <http://cpc.people.com.cn/n1/2022/0408/c64387-32393999.html> (a letöltés ideje: 2023. október 2.).

- 36 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „Wang Yi Attends UN Security Council Foreign Ministers' Meeting on Ukraine Issue”, https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202209/t20220924_10770937.html (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 37 Hszi közvetlenül a konfliktus eszkalálódása után, 2022. február 25-én egyeztetett Vlagyimir Putyinnal, s akkor a két ország közötti feszültségek békés, egyeztetésekkel történő megoldásának a szükségességét hangsúlyozta. Április 1-jén az Európai Bizottság, valamint az Európai Unió Tanácsának elnökével tárgyalt az ukrán kérdésről egy videokonferencián, május elején előbb Olaf Scholtz német kancellárral, majd Emmanuel Macron francia elnökkel tárgyalt telefonon, s azokon az ukrán helyzetet szintén érintette. *U.S.-China Economic and Security Review Commission*, „China's Position on Russian Invasion of Ukraine”.
- 38 Miután 1971-ben a KNK elfoglalta a Kínai Köztársaság helyét az ENSZ-ben, a hegemonia(-ellenesség) a külpolitikai diskurzusban a hidegháborús nagyhatalmi politizálás (tehát az USA és a Szovjetunió) elleni szólamok állandó szófordulatává vált. Mao Ce-tung az 1974-es három világ elméletének propagálásakor már „a kolonializmus, imperializmus és hegemonizmus elleni küzdelemre” szólította fel a harmadik világ népeit, akkortól a szemantikailag kiterjesztett 霸权主义 (baquanzhuyi), vagyis a hegemonizmus kifejezés vált felkapottá. Anderson, Perry: *The H-Word: The Peripeteia of Hegemony* (London és New York, NY: Verso, 2022).
- 39 Xi, Jinping: „Fostering High-Quality Partnership and Embarking on a New Journey of BRICS Cooperation”, *BRICS 2022 China*, http://brics2022.mfa.gov.cn/eng/tpxw/202206/t20220627_10710512.html (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 40 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „Wang Yi Attends UN Security Council”.
- 41 Freeman, Carla, Glantz, Mary és Scobell, Andrew: „What China's »Peace Plan« Reveals About Its Stance on Russia's War on Ukraine”, *United States Institute of Peace*, <https://www.usip.org/publications/2023/03/what-chinas-peace-plan-reveals-about-its-stance-russias-war-ukraine> (a letöltés ideje: 2023. június 23.).
- 42 *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, „China's Position on the Political Settlement of the Ukraine Crisis”, https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202302/t20230224_11030713.html (a letöltés ideje: 2023. június 23.).
- 43 Xi, Jinping: „Report to the 20th National Congress of the Communist Party of China”, *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China*, https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202210/t20221025_10791908.html (a letöltés ideje: 2023. június 23.).
- 44 Uo., 21. o.
- 45 Uo.
- 46 Taleb, Nassim Nicholas: *A fekete hattyú, avagy a legváratlanabb hatás* (Budapest: Gondolat, 2012).
- 47 Wucker, Michele: *A szürke rinocérosz: Hogyan ismerjük fel a világunkat fenyegető nyilvánvaló veszélyeket, és hogyan szálljunk szembe velük* (Budapest: Athenaeum Kiadó, 2016).
- 48 Xi, Jinping: „Report to the 20th National Congress”.
- 49 Uo., 45. o.
- 50 Az ENSZ-közgyűlés előtt 2022 szeptemberében bejelentett „Globális Fejlesztési Kezdeményezés célja, hogy a globális fejlesztési partnerség újjáélesztésével, valamint az erősebb, zöldebb és egészségesebb globális fejlődés előmozdításával támogassa a 2030-ig tartó időszakra vonatkozó fenntartható fejlődési menetrend mind a 17 fenntartható fejlesztési céljának az időben történő elérését”. „Global Development Initiative-Building on 2030 SDGs for Stronger, Greener and Healthier Global Development”, *UN Department of*

- Economic and Social Affairs, Sustainable Development*, <https://sdgs.un.org/partnerships/global-development-initiative-building-2030-sdgs-stronger-greener-and-healthier-global> (a letöltés ideje: 2023. július 1.).
- 51 „全球安全倡议概念文件” [Globális Biztonsági Kezdeményezés koncepciók dokumentum], *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, https://www.fmprc.gov.cn/wjbxw_new/202302/t20230221_11028322.shtml (a letöltés ideje: 2023 június 27.).
- 52 Lásd: *Organization for Security and Co-operation in Europe*, „Conference on Security and Co-operation in Europe: Final Act” <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> (a letöltés ideje: 2023. október 2.).
- 53 „»Rising to Challenges and Building a Bright Future Through Cooperation«: Xi Jinping Delivers a Keynote Speech at the Opening Ceremony of the Boao Forum for Asia Annual Conference”, *Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China*, https://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx_662805/202204/t20220421_10671081.html (a letöltés ideje: 2023 június 28.).
- 54 Ekman, Alice: „China’s Global Security Initiative: When the Process Matters more than The Content”, *EUISS* https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Brief_5_China%27s%20Global%20Security%20Initiative.pdf (a letöltés ideje 2023. június 23.).
- 55 Dong, Chunling: „Centennial Evolution of the CPC’s National Security Thought”, *CIR*, 31., no. 3. (2021): 14–41.; Drinhausen és Legarda: „Confident Paranoia”.
- 56 Murphy, David: „Huayuquan 话语权: Speak and Be Heard”, *The China Story*, <https://www.thechinastory.org/yearbooks/yearbook-2014/forum-mixed-economic-messages/huayuquan-%E8%AF%9D%E8%AF%AD%E6%9D%83-speak-and-be-heard/> (a letöltés ideje 2023. január 26.).
- 57 Xi: „Report to the 20th National Congress”, 39. o.
- 58 Uo., 37. o.
- 59 Perry Anderson a 霸 (ba) eredetét illetően a Kr. e. 7. századig, a keleti Csou-dinasztiáig nyúlt vissza, amikor az még a feudális földesurak közül kiemelkedő, őket szövetségekbe tömörítő vezetőt jelölte. A Kr. e. 4. századra, például Menciusz írásában azonban már a királyt jelölő 王 (wang) kifejezéssel szemben egyértelműen negatív konnotációt vett fel. A 霸 ugyanis erővel, erőszakkal és megtévesztéssel tartja fenn az uralmát, míg a 王 hatalmának a forrásai az erények, különösen pedig az uralkodói jóakarata, a 仁 (ren) gyakorlata. Ez az elképzelés bekerült a neokonfucianizmus gondolatvilágába is így a *ba-wang* dichotómia meghatározóvá vált. A 20. század elejétől kezdve általánossá vált, hogy a kifejezést a hegemon megfelelőjeként fordították nyugati nyelvekre. Anderson: *The H-Word*.
- 60 唐爱军: „总体国家安全观视域中的意识形态安全”.

Az orosz–ukrán háború közép-ázsiai látószögéből

The Russian–Ukrainian War from a Central Asian Perspective

Gyene Pál

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.04

Összefoglaló: A tanulmány az orosz–ukrán konfliktusnak az öt közép-ázsiai köztársaságra gyakorolt politikai, biztonsági és gazdasági hatásait kívánja megvizsgálni. A posztszovjet térség – rosszindulatúan: „Oroszország hátsó udvara” – mélyen beágyazódott az oroszok által uralt katonai blokkba és gazdasági integrációba: Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán a Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének, az első kettő az Eurázsiai Gazdasági Uniónak is tagja. Üzbegisztánnak és az elszigetelt Törökmenisztánnak sikerült távolságot tartania az „orosz medve” fojtogató dominanciájától. Amióta azonban Moszkva nyílt katonai agressziót folytat, még a legközelebbi partnerei is vonakodó szövetségeseknek bizonyulnak. Bár az ENSZ Közgyűlésében elzárkóztak attól, hogy nyíltan elítéljék Oroszországot, egyikük sem fejezte ki egyértelmű támogatását. A válságnak a térségre gyakorolt gazdasági hatása jelentős: míg az Oroszországban dolgozó közép-ázsiai vendégmunkások hazautalásai csökkennek, s a régióból érkezett migránsok emberi jogi atrocitások érik, az oroszok Közép-Ázsiába való beözönlése felhajtja ott az ingatlanárakat, és inflációt generál. Egy orosz katonai kudarc az orosz kulturális befolyás erőzójével járna a régióban, miközben Kína gazdaságilag, Törökország pedig politikai és kulturális szempontból még inkább előtérbe kerülne.

Kulcsszavak: orosz–ukrán háború, Közép-Ázsia, Kína, Törökország, válság

Abstract: *The study intends to examine the political, security, and economic impacts of the Russian–Ukrainian conflict on the five Central Asian republics. The post-Soviet region – maliciously referred as “Russia’s backyard” – is deeply embedded into the Russian-dominated military bloc and economic integration: Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan are members in CSTO, while the former two ones maintain full membership in EAEU. Uzbekistan and the isolationist Turkmenistan managed to keep distance from the suffocating dominance of the „Russian Bear”. However, since Moscow has engaged in open military aggression, even its closest partners are proving to be reluctant allies. While in the UN Assembly they refrained from openly condemning Russia’s aggression, none of them expressed unambiguous support*

either. The economic impact of the crisis on the region is profound: while Central Asian guest workers' remittances from Russia are decreasing, and migrants from the region are suffering from human rights atrocities, the influx of Russians into Central Asia drives up real estate prices there and generates inflation. A Russian military fiasco would erode of Russian cultural influence in the region, while China economically and Turkey politically and culturally would gain more prominence.

Keywords: Russian–Ukrainian war, Central Asia, China, Turkey, crisis

Bevezetés

Oroszország 2022. február 24-én Ukrajna ellen indított inváziójával egy, a második világháború óta Európában – de a világon is – példátlan területrebló agresszió vette kezdetét. Egyes elemzők szerint ezzel lényegében már a harmadik világháború zajlik.¹ Ha a hasonló véleményeket túlzásnak tekinthetjük is, azzal alighanem egyetérthetünk, hogy a háború túlmutat egy regionális konfliktus dimenzióin, a gazdasági és a politikai hatásai tekintetében egy „világrendkonfliktussal” állunk szemben.² A magyar kormánynak az Oroszország elleni szankciókat illető különutas politikája dacára a hazai közvélemény túlnyomórészt a főáramú nyugati sajtó által kínált perspektívának megfelelően értesül a háború eseményeiről. A nyugati közvélemény-formáló médiumokban pedig a „háborús héják” számító balti államok, Lengyelország, továbbá a brit és az amerikai kormány bizonyos, a liberális demokrácia exportját és a posztszovjet térség színes forradalmait támogató köreinek a hangját halljuk felerősítve.³ Ukrajna nyugati katonai támogatásának a motivációi tehát közismertek, és ez a segítség egyelőre töretlennek látszik, noha a szankciós politika gazdasági költségeit elsősorban Európa – különösen pedig a német gazdasági, autóipari körök – viselik, míg az azzal járó esetleges stratégiai nyereséget főként az angolszász hatalmak – mindenekelőtt az USA – és, ha nem sodródik bele a háborúba, akkor esetlegesen Kína könyvelheti el.⁴

A jelen tanulmány a főáramú nyugati megközelítéstől eltérő látószögből, a posztszovjet közép-ázsiai köztársaságok nézőpontjából kívánja bemutatni a konfliktus dinamikáját, az arra adott politikai reakciókat és a vélelmezhetően hosszabb távra is kiható gazdasági/stratégiai következményeket. A gyakorlatilag degradálóan csak „Oroszország hátsó udvaraként” aposztrofált térségben Moszkva stratégiai és gazdasági pozíciói eddig meglehetősen szilárdnak tűntek. A vizsgálandó köztársaságok közül több is tagja a posztszovjet térség orosz dominanciával történő gazdasági és katonai reintegrációját megvalósítani kívánó szövetségeknek. Éppen ezért a háború kitörése és az Oroszország nemzetközi elszigetelésére irányuló nyugati törekvések összességében rendkívül kényelmetlenül érintették ezeket az államokat. Meglátásom szerint a háború

rövid távú gazdasági hatásai szintén rosszul érintették a közép-ázsiai köztársaságokat: inflációt és a lakhatási költségek emelkedését okozták – bár hosszabb távon, például a nyugati országok exportdiverzifikációs törekvéseinek a kihasználásával akár még haszonélvezői is lehetnek a Moszkva elleni szankciós politikának.

Hipotézisem szerint a háború összességében katalizálni fogja az orosz kulturális-politikai-gazdasági befolyásnak a közép-ázsiai térségben eddig meglehetősen lassú erodálódását. Ez stratégiaileg akár fel is értékelheti az ottani köztársaságokat, amelyek az eddigi orosz orientációjuk lehetséges alternatívájaként azonban nem elsősorban az euroatlanti szövetségi rendszer, sokkal inkább Kína és a Türk Államok Szervezete által kínált török partnerség irányába tájékozódnak és próbálják bővíteni a mozgásterüket.

Oroszország szövetségei

A közép-ázsiai köztársaságokat sokan hajlamosak még mindig Oroszország „hátsó udvarának” tekinteni, és a nagyhatalmak közül valóban az rendelkezik mind a mai napig a legkiterjedtebb politikai-diplomáciai kapcsolatrendszerrel, valamint a leginkább számottevő katonai *hard power* kapacitásokkal a régióban. Oroszország a saját biztonsága szempontjából elsődleges és közvetlen érdeknek tekinti a közép-ázsiai status quo fenntartását, és az ottani regionális hegemónia a mindenkori orosz külpolitika számára meghatározó jelentőségű nagyhatalmi identitás fenntartása szempontjából is kulcsfontosságú.⁵ Mint ahogyan nyilvánvalóan nem lehet közömbös Moszkva számára a közép-ázsiai köztársaságokban élő, még mindig nagyjából ötmillió lélekszámúra becsülhető etnikai orosz kisebbség sorsa sem.⁶

A posztszovjet Közép-Ázsia öt köztársasága közül három (Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán) jelenleg is tagja az orosz dominanciájú Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetének (*Collective Security Treaty Organization, CSTO*),⁷ s azokban Oroszország változatos rendeltetésű katonai létesítményeket is fenntart. „Többek között Kazahsztánban a Balkas-tó melletti Szari-Saganban található radarbázist, Kirgizisztánban a CSTO terroristaellenes műveleti egységének otthont adó kanti légitámaszpontot és az Isszik-Kul tó mellé települt karakoli torpedótesztelő bázist, Tádzsikisztánban pedig számos szárazföldi bázis mellett egy egészen speciális, *Okno* [ablak] fedőnevű katonai műholdmegfigyelő állomás is működik.”⁸ A tádzsik-afgán határ őrizetét egészen 2005-ig FÁK-mandátummal felruházott orosz csapatok látták el.

Ugyanakkor a Szaparmurat Nyijazov „Türkmenbasi” elnök által meghirdetett „pozitív semlegesség” során tudatos izolacionista külpolitikát folytató Türkmenisztán és a regionális vezető szerepre aspiráló Üzbegisztán mentesítette magát az orosz katonai jelenléttől, és a külpolitikájukban az egyre önállóbb

mozgástér megteremtésére törekednek. Üzbegisztán az egyik alapító tagja volt a CSTO-nak, de 1999-ben nem újította meg a tagságát. 2005-ben viszont – vélhetően az andizsoni zavargások vérbefojtása nyomán Iszlom Karimov rezsimjét ért nyugati kritikák miatt – újra beléptek az együttműködésbe, majd 2012-ben ismét felmondták azt.⁹

A CSTO ugyanakkor váratlanul asszertív aktornak bizonyult 2022 januárjában, amikor az elsietett gázáremelés miatt kirobbant kazahsztáni társadalmi és politikai zavargások következtében – amelyek mögött a korábbi elnök, Nurszultan Nazarbajev „klánja”, valamint az utódja közötti rivalizálás is felsejlett¹⁰ – az új vezető, Kaszim-Zsomart Tokajev csupán a szervezet „békefenntartó” csapatainak a behívása révén tudta konszolidálni a hatalmát.¹¹ A beavatkozás a CSTO alapító szerződése 4. cikkelyének¹² az éles helyzetben történő első aktiválását jelentette, mivel Oroszország korábban hasonló intervenciót már legalább két ízben (2010-ben Kirgizisztántól és 2021-ben Örményországtól) megtagadott.¹³ A sikeres művelettel, amelyet a szkeptikusabb elemzői várakozásokra rációzva a CSTO-csapatok gyors kivonása követett,¹⁴ a Kreml a regionális hatalmi befolyásának és presztízsének alighanem a zenitjéhez érkezett. Mindez visszatekintve akár úgy is értelmezhető, hogy „Moszkva az ukrajnai háború előtt rendet tett a hátországában”.¹⁵

A posztszovjet közép-ázsiai térség fölé történő katonai „védőernyő” kiterjesztésénél a régió gazdasági reintegrálását célzó orosz törekvések lényegesen kevesebb sikerrel jártak. Alekszej Malasenko szerint Oroszországnak mint gazdasági erőközpontnak a jelentős hanyatlását jelzi, hogy míg 1991-ben a Független Államok Közössége (FÁK) 12 egykori szovjet tagköztársaságot tömörített, a CSTO-nak pedig 1994 és 1999 között 9 tagja volt, addig az Eurázsiai Gazdasági Közösség (EGK) – 2015-től Eurázsiai Gazdasági Unió (EaEU) – vámuniója csupán 3 utóállam (Oroszország, Belarusz és Kazahsztán) részvételével valósult meg.¹⁶ Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy 2015 folyamán Örményország és Kirgizisztán is belépett az együttműködésbe, valamint a közeljövőben a katonailag és energetikailag erőteljesen Oroszországra utalt Tádzsikisztán jövőbeni csatlakozása is erősen valószínűsíthető. Bár az Eurázsiai Unió az egyetlen szupranacionális alapon létrejött együttműködés a posztszovjet térben, kereskedelmi szempontból – egyelőre úgy tűnik – leginkább kizárólag Oroszország a haszonélvezője az integrációnak.¹⁷ Talán ennek tudható be, hogy bár Savkat Mirzijojev elnök 2016-os hivatalba lépése óta napirenden volt Üzbegisztán esetleges csatlakozása, az ország törvényhozása 2020 januárjában a teljes jogú tagság helyett mégis inkább a megfigyelői státuszra szavazott.¹⁸

Oroszország Ukrajna elleni inváziója és a politikai reakciók

Egyes vélemények szerint Oroszország háborúja Ukrajna ellen már tulajdonképpen 2014-ben, a Krím törvénytelen annexiójával és a donbaszi területek *de facto* elcsatolásával megkezdődött. A 2022-es invázióhoz a *casus bellit* éppen a szeparatista területeken akkor kikiáltott Donyeck-i és Luhanszki Népköztársaságoknak az oroszok általi elismerése és a „védelmük érdekében” történt beavatkozás jelentette egy – csupán Oroszország által vélelmezett – ukrán támadás megelőzésére.¹⁹ A 2022. február 24-én indult orosz agresszió – a Kreml kommunikációja szerint: „különleges katonai művelet” – tulajdonképpeni céljaival kapcsolatban csak találgathatunk.

Abban a legtöbb elemző, köztük a magyar sajtóban a háború kapcsán gyakran megszólaltatott két biztonságpolitikai szakértő, Rác András és Demkó Attila is egyetért, hogy az orosz vezetés alighanem egy villámháborúval kalkulált. Három-négy nap alatt végezni akartak a nagyobb szabású támadó hadműveletekkel – ezt támasztja alá, hogy az offenzíva főcsapása kezdetben nem az ország keleti része, hanem, az általános vélekedéssel ellentétben, inkább északra, Kijev és Harkiv felé irányult.²⁰ A két legnagyobb ukrán város tervezett ostroma azonban kudarcba fulladt, az agresszor Oroszország nemzetközi megítélésén pedig még rontott, hogy fény derült a civil lakosság ellen Bucsában, Irpinyben és Kijev külvárosaiban elkövetett tömeges atrocitásokra is.²¹ Az orosz offenzíva kezdetben inkább dél–délkeleten volt sikeres: a támadás csúcspontján Oroszország a 603.000 km² területű Ukrajna körülbelül 25 százaléka felett vette át az irányítást. A nagyobb városok ostromába azonban jellemzően beletört az oroszok bicskaja; az Azovi-tenger melléki Mariupol bevétele például kínos lassúsággal haladt, Mikolajivnél pedig elakadt az Odessza irányába megindított roham.

A 2022 szeptemberében megkezdett ellentámadásuk során az ukrán csapatoknak számottevő területeket sikerült visszafoglalniuk: Herszonnál a Dnyeper nyugati partját teljes egészében, s Donbasznál is megközelítették a háború előtti (pontosabban a 2014-es) határokat. Ami azért is érdekes, mert Oroszország még az ősszel bejelentette a donyecki, a luhanszki, a zaporizzsjai és a herszoni régió annektálását – a területeket a világ szinte minden országa által illegitimnek minősített népszavazással csatolta magához. Jelenleg az akkor annektált területek mintegy harmada (Donyeck esetében csaknem a fele) *de facto* is Kijev ellenőrzése alatt áll.²²

A tanulmány írása idején a háború további kimenetelével kapcsolatban számos forgatókönyv elképzelhető, de leginkább egy véres patthelyzet látható: egyelőre úgy tűnik, sem Ukrajnának, sem Oroszországnak nincs már meg a kellő ereje, hogy áttörő győzelmet érjen el.²³ Bahmut térségében – a magyar sajtóban is gyakran idézett párhuzammal – az első világháború idején Verdunnél kialakult „vérszivattyúhoz” hasonló helyzet állt elő, pusztító tüzérségi

párbajokkal, kilátástalan lövészárokharcokkal és állóháborúval.²⁴ Végül az orosz félnek a hírhedt zsoldos hadsereg, a Wagner-csoport közreműködésével jelentős áldozatok árán 2023 májusára sikerült bevennie a várost. További orosz területfoglalás még elsősorban a donbaszi régióban elképzelhető; az esetleges ukrán ellentámadás sikere erősen a nyugati fegyverszállítások függvénye. A felőrlő anyagháborúban egyes szakértők szerint hosszabb távon Oroszországnak, más vélemények szerint a teljes lakosságát mobilizáló Ukrajnának áll a zászló.²⁵ Bár a nukleáris eszkaláció esélye sem teljesen kizárható (például a Krím ellen intézett ukrán támadás esetén), talán a legvalószínűbb kimenetel mégis a koreai háborúhoz hasonló lezárás (avagy lezáratlanság) lehet: a felek több évnyi öldöklő küzdelem után tulajdonképpen a kiinduló fegyverszüneti vonalakra térhetnek vissza. Az azóta elhunyt Jevgenyij Prigozsin és a Wagner-csoport 2023. június végi zendülése sem idézte elő a helyzet alapvető változását.

A háború során eddig tapasztalt orosz teljesítmény – a legjobb indulattal is igen mérsékeltnek nevezhető sikerek, más interpretációk szerint teljes stratégiai és politikai kudarc – a megítélésem szerint hosszabb távon ott is szétzilálhatják Oroszország szövetségi rendszerét, ahol mostanáig meglehetősen szilárdnak tűnő hadállásokkal rendelkezett: nevezetesen, a posztszovjet Közép-Ázsiában. Ezt jól mutatják a papíron Moszkva szövetségeseinek számító ottani köztársaságokból a háborúra érkezett rendkívül óvatos, vonakodó reakciók. A közép-ázsiai vezetők közül – némileg ironikus módon – éppen csak az a Szadir Zsaparov kirgiz elnök biztosította nyíltan a támogatásáról a „színes forradalmaktól” ódzkodó Kremlt, akit 2020-ban a forradalmi zavargások repítettek a börtöncellából egyenesen az elnöki székbe.²⁶ Ő egy február 22-én, az invázió előestéjén közzétett Facebook-posztjában arról írt, hogy Moszkvának szuverén joga a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaság elismerése, és a donbaszi orosz ajkú lakosság védelmében „szükséges lépés” a katonai beavatkozás.²⁷

Savkat Mirzijojev február 25-én már sokkal óvatosabban fogalmazott: a Kreml aznap közzétett nyilatkozata szerint az üzbég elnök „megértését” fejezte ki az ukrainai „orosz aktivitás” kapcsán. De Mirzijojev sajtószolgálatja ezt cáfolta, és Üzbegisztán semlegességét hangsúlyozta, továbbá a helyzet eszkalációjának elkerülése érdekében a nemzetközi jogi normák betartásának a fontosságára hívta fel a figyelmet. Tádzsikisztán, amelynek gazdasága nagyban függ az Oroszországban dolgozó vendégmunkások hazautalásaitól, valamint a notóriusan izolacionista külpolitikát folytató, a nemzetközi kapcsolatokban örökösen a „pozitív semlegességét” deklaráló Türkmenisztán az első napokban tartózkodott a háborús fejlemények bárminemű kommentálásától.²⁸

Moszkva számára a leginkább csalódást keltőek azonban az Oroszország talán legszorosabb térségbeli szövetségeseinek tartott – Kirgizisztánhoz hasonlóan a CSTO és az Eurázsiai Unió oszlopos tagjának számító – Kazahsztán elnökének a megnyilvánulásai lehettek. Kaszim-Zsomart Tokajev, aki az elnöki

székének a 2022. januári zavargások ellenére való megőrzését nem kis részben a CSTO (tehát leginkább Oroszország) katonai intervenciójának köszönhető, nyíltan visszautasította annak a lehetőségét, hogy a szervezet keretében csapatokat küldjön Ukrajnába, valamint megtagadta a Donyecki és a Luhanszki Népköztársaság diplomáciai elismerését is.²⁹ Úgy tűnik, Kazahsztán a konfliktusban semleges kíván maradni, és semmiképpen sem szeretne – Belaruszhoz hasonlóan – orosz szövetségesi státuszba kerülni, azaz nem akar az oroszok által felhúzott új vasfüggöny rossz oldalán állni.³⁰

Az ENSZ Közgyűlése az ukrajnai krízis kapcsán összehívott 2022. március 3-i rendkívüli ülésén elfogadta az Oroszország invázióját elítélő határozatot, ami egy látványos diplomáciai vereség volt Moszkva számára. A határozatot a 193 tagállamból 141 támogatta (köztük az euroatlanti szövetségi rendszerek összes tagállama), s mindösszesen 5 ellenezte (maga Oroszország, a mára lényegében orosz protektorátusnak tekinthető Belarusz, valamint Észak-Korea, Szíria és Eritrea), 35 ország pedig tartózkodott (amelyek között azért olyan nem elhanyagolható nagyhatalmak is voltak, mint a Kínai Népköztársaság vagy India). A közép-ázsiai köztársaságok közül a tartózkodók között volt Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán, illetve egyáltalán nem vett részt a szavazáson Üzbegisztán és Türkmenisztán.³¹

2022. április 7-én az ENSZ-közgyűlés egy újabb szavazást tartott, amelynek témája Oroszország kizárása volt az ENSZ Emberi Jogi Tanácsából. Akkor a határozatot 93 ország támogatta, 24 szavazott ellene, és 58-an tartózkodtak. A közép-ázsiai köztársaságok ez alkalommal már a határozat ellen szavaztak, Türkmenisztán kivételével, amely ismét távol maradt. Ugyanakkor a voksolás előtti napokban a kazah politikai vezetés és Abdulaziz Kamilov üzbég külügyminiszter egyaránt az Ukrajna szuverenitását és területi integritását támogató nyilatkozatot adott ki.³² A Sanghaji Együttműködési Szervezet 2022. szeptemberi samarkandi csúcstalálkozóján a négy ukrajnai régió (Herszon, Zaporizsja, Donyeck és Luhanszk) orosz anektálása a közép-ázsiai vezetők részéről visszhang nélkül maradt, vagy – mint a kazah külügyi szóvivő, Ajbek Szmadijarov – a területi integritás, szuverenitás és a békés egymás mellett élés tiszteletben tartását szorgalmazták.³³

Egyes elemzők az orosz szövetségi rendszer erodálódásának a szimptomájaként értékelik az Azerbajdzsán és Örményország, valamint Tádzsikisztán és Kirgizisztán között 2022 szeptemberében kiújult ellenségeskedést.³⁴ Az utóbbi esetben két CSTO-tagállam között robbant ki több mint száz emberéletet követelő, véres határvillongás,³⁵ amely során a részes felek nagyrészt ignorálták az orosz közvetítési kísérletet. A következő hónapban a kirgiz kormányzat, amelynek a percepciója szerint Moszkva inkább a tádzsikokat bátorította a konfliktusban még a CSTO-nak a Kirgizisztánba tervezett közös hadgyakorlatát is lemondta.³⁶ Mindezek fényében sokakat megdöbbenett, amikor 2022 októberében, az

asztanai Oroszország–Közép-Ázsia-csúcstalálkozón a felhevültnek tűnő tádzsik elnök, Emomali Rahmon az orosz államfőhöz intézett kemény szavakat, több tiszteletet követelve a közép-ázsiai nemzetek számára. A Vlagyimir Putyin elnököt láthatóan kínosan érintő monológot a kazah államfő is hasztalan próbálta félbeszakítani.³⁷

A nyugati főáramú sajtó hasonló diplomáciai botrányként és egyben az Oroszország tekintélyén esett újabb csorbaként igyekezett láttatni, hogy 2022 novemberében a CSTO jereváni csúcstalálkozásán Nikol Pasinjan örmény elnök elutasította a közös zárónyilatkozat aláírását, és megkérdőjelezte az egész védelmi szövetség létjogosultságát, hangot adván amiatti frusztrációjának, hogy Oroszország a 2020-as második karabahi háború során lényegében cserbenhagyta Örményországot³⁸ – ahogyan tette ezt a napokban Hegyi-Karabah kapcsán is.

Ehhez képest Oroszország számára az már mindenképp egy viszonylagos diplomáciai sikerként könyvelhető el, hogy a 2023. május 9-i, a korábbi évekhez képest egyébként igen szerényre sikerült moszkvai győzelem napi parádén végül is mind az öt közép-ázsiai államfő személyesen részt vett.³⁹ Bár egyes híradások ennél sokkal többet mondó fejleményként értékelték, hogy 2023. május 18-án Oroszország részvétele nélkül került sor a kínai Hszianban tartott Közép-Ázsia-csúcstalálkozóra.⁴⁰

A háború gazdasági hatásai Közép-Ázsiában, alternatív geopolitikai orientációk

Az orosz–ukrán háború a konfliktusban meglehetősen „vonakodó csatlósként” viselkedő közép-ázsiai köztársaságokat gazdaságilag is igen kellemetlenül érintette, bár sok tekintetben a vártnál ellenállóbbnak bizonyultak. Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank becslése szerint a közép-ázsiai régió 2023-ban 4,8 százalékos növekedéssel számolhat, ami 0,5 százalékkal magasabb, mint az előző évi 4,3 százalékos érték.⁴¹ Némileg meglepő módon az Oroszországban dolgozó vendégmunkások hazautalásai sem csökkentek. Sőt, Üzbegisztán esetében például 2022 januárja és júniusa között csaknem 6,5 milliárd dollárt tettek ki – közel kétszer annyit, mint 2021 hasonló időszakában.⁴² Ugyanakkor a Világbank Kirgizisztán kapcsán a hazautalások volumenében nagyjából 33 százalékos csökkenést prognosztizált. A vendégmunkások hazautalásai a kirgiz GDP-nek 31, a tádzsiknak pedig 27 százalékát tették ki 2020-ban, amelynek Kirgizisztán esetében több mint 80 százaléka Oroszországból érkezett.⁴³ A hazautalások várható elapadása Üzbegisztánt és Kazahsztánt kevésbé érinti érzékenyen, mivel azok GDP-jében a vendégmunkások jövedelmei nem jelennek meg olyan súllyal, mint a két szegényebb hegyvidéki köztársaságéban.⁴⁴ A vendégmunkások korábban is gyakran az orosz hatóságok méltatlan zaklatásainak voltak kitéve, a háború

kitörése óta pedig esetenként a törvénytelen kényszersorozásukról is érkeztek beszámolók. 2022-ben például az oroszországi Orel városában mintegy tucatsnyi üzbég állampolgár kapott katonai behívót a Putyin elnök által szeptemberben meghirdetett részleges mozgósítást követően.⁴⁵

Az infláció is komoly probléma az egész régióban, amelynek mértéke 2022 nyarán 16 százalékos volt Kazahsztánban, 12 százalék körül alakult Üzbegisztánban, és 14 százalékot ért el Kirgizisztánban.⁴⁶ Azt egyrészt az emelkedő élelmiszerárak gerjesztették, amelyek többek között a Moszkva által a háború elején bejelentett gabonaexport-tilalomnak voltak betudhatók,⁴⁷ másrészt az, hogy az intervenció megkezdése, de különösen az oroszországi „részleges mozgósítás” 2022. szeptemberi meghirdetése óta a térségre jellemző migráció fő iránya is megváltozni látszik. Immár nemcsak Közép-Ázsiából érkeznek vendégmunkások Oroszországba, hanem onnan is nagy tömegek menekülnek – főleg fiatal férfiak a sorozás elöl – a régióbeli köztársaságokba, ahol az orosz állampolgárok vízummentességet élveznek. Csak Kazahsztánba több mint kétszázezer orosz lakos érkezett a mozgósítást követő két hétben. Bár a helyi átlagnál jellemzően magasabb jövedelmű oroszok közvetve a fogadó országok gazdasági növekedéséhez is hozzájárulhatnak, a lakhatási költségek és számos szolgáltatás díja is megduplázódott, sőt megtriplázódott a kazah városokban az oroszok érkezése következtében. Az eddig is súlyos lakhatási válsággal küzdő közép-ázsiai társadalmakban mindez érthető módon fokozódó szociális feszültségekhez vezet.⁴⁸

A háborús infláció, különösen a gázárak 2022 első felére jellemző emelkedése a szénhidrogén-exportőr közép-ázsiai országok, mindenekelőtt Kazahsztán és Türkmenisztán számára számottevő többletbevételeket eredményezett. De még a törékeny gazdaságú és a fosszilis energiahordozókban szegény Kirgizisztán is profitált a kínai árucikkek reexportjából. Hosszabb távon a Kaszpi melléki közép-ázsiai államok, Azerbajdzsánhoz hasonlóan, az európai országok számára is felértékelődhetnek az orosz fosszilis energiahordozók alternatíváját jelentő importforrásokként. Igaz, hogy például a türkmén gáz nyugati irányú, Oroszországot megkerülő, Azerbajdzsánon keresztül történő tranzitjához elengedhetetlen lenne a transzkaszpi gázvezeték régóta halogatott projektjének megvalósítása.⁴⁹

Mindent összevetve, a szankciós rezsimnek a térségbeli országok egyelőre azonban inkább a kárvallottjai, mintsem a haszonélvezői. A külföldi befektetők számára az egész régióban kockázatosabbá vált az üzleti környezet, az orosz beruházások többségét felfüggesztették. Megdrágult az Oroszországból (és Ukrajnából) érkező import, az emelkedő termelési költségek rontják a helyi vállalatok és nemzetgazdaságok versenyképességét. A közvélemény-kutatások alapján úgy tűnik, maguk a közép-ázsiai lakosok is meglehetősen borúsan ítélik meg az országaiknak a háború következtében várható gazdasági kilátásait.⁵⁰

Amennyiben a Moszkvával szembeni szankciós politika tartósnak bizonyul, nyilván fel fognak vetődni az orosz dominanciájú gazdasági integráció, az Eurázsiai Unió jövőjével kapcsolatos súlyos kérdések is. Az orosz hegemonia esetleges meggyengülése a meglátásom szerint két alternatív geopolitikai orientáció irányt valószínűsít az útkereső közép-ázsiai köztársaságok számára. Mivel, Ukrajnától eltérően, az ottani autoriter rezsimek szemében az euroatlanti orientáció nem túl reális opció, sőt sok esetben, az egyre ideologikusabb liberális demokrácia exportjára törekvő nyugati külpolitika okán, inkább riasztó. Így a meggyengülő Oroszország helyett sokak szemében elsődlegesen Kína tűnhet a kézenfekvő választásnak.

A gazdaságilag egyre zsugorodó Oroszországnál Kína dinamikusabb és proaktívabb aktorként tűnik fel napjainkban a kereskedelem és a tőkebefektetések terén egyaránt. A közép-ázsiai köztársaságoknak a Kínával zajló aggregált árukereskedelmi forgalma ma már meghaladja az Oroszországgal és az Európai Unió államaival folytatottak a volumenét.⁵¹ Peking ezzel többük esetében átvette Moszkvának a hagyományosan a legfontosabb kereskedelmi partnerként betöltött szerepét. A mindennapi fogyasztási cikkek nagyobb részét a térségbeli országok már a 2010-es évek óta Kínából importálják.⁵² A Kínai Vámhivatal május 17-én közzétett adatokat, amelyek szerint a két fél import- és exportvolumene 2023 első négy hónapjában 173,05 milliárd jüant (24,8 milliárd dollárt) tett ki, ami 37,3 százalékos növekedés az előző év azonos időszakához képest.⁵³ Bár a kínai befektetők és a közép-ázsiai politikai elitek szívélyes és egyre szorosabb érdekkapcsolatokat ápolnak, a köztársaságok szélesebb közvéleményében – többek között a türk testvérnépnek tekintett muszlim ujugurok brutális elnyomása miatt is – erősek a Kínával szembeni fenntartások. Az Övezet és Út Kezdeményezés grandiózus infrastrukturális beruházásai kapcsán különösen a kazah és a kirgiz lakosságban erősödtek fel a kínai „földfoglalásokkal” kapcsolatos féltelmek, s azokhoz a kínaiakkal szembeni hagyományos kulturális idegenkedés is társul.⁵⁴ Alighanem az említett faktorokkal, valamint a Pekinget és Moszkvát egyre inkább egy táborba terelő ideologikus amerikai külpolitika hatásával magyarázható, hogy Kína egyelőre nem ambicionál Oroszországgal szemben egy konfrontatívabb külpolitikát Közép-Ázsiában (ahogyan az orosz Távol-Keleten sem).

A közép-ázsiai köztársaságok számára Kínánál vonzóbb alternatívát kínálhat Törökország és az utóbbi években török bábáskodással egyre szorosabbra fűzött együttműködés, a Türk Államok Szervezete. A 2009-ben létrehozott Türk Tanács – 2021-től Türk Államok Szervezete – mára a török nyelvű országok első számú kormányközi egyeztető fórumává vált: jelenleg öt teljes jogú tagállamot (Törökország és Azerbajdzsán mellett Kazahsztán, Kirgizisztán és Üzbegisztán), valamint három megfigyelőt (Magyarország, Türkmenisztán és a nemzetközileg el nem ismert Észak-ciprusi Türk Köztársaság) tömörít. Ezzel világviszonylatban

sem elhanyagolható szervezetté vált, hiszen a lakosságszám tekintetében meghaladja a 150 millió főt, gazdasági szempontból pedig a világ egyik dinamikusan fejlődő, az energiahordozók kitermelése és tranzitja terén kulcsfontosságú régiója.

Túl azon, hogy a törököket szoros etnikai, nyelvi és kulturális kötelékek fűzik a posztszovjet Közép-Ázsia türk nyelvű népeihez, az alapvetően még mindig szekuláris Törökország egy sok szempontból vonzó politikai modellt és modernizációs mintát kínált a térségbeli fiatal köztársaságok számára. A függetlenné válásukat követő első években mintegy 1,2 milliárd dollárnyi török befektetés és kölcsön áramlott a közép-ázsiai országokba, a török műholdas televízió-csatornák pedig azóta is töretlen népszerűségnek örvendenek, illetve igen komoly közvélemény-formáló erővel bírnak.⁵⁵ Törökország tehát, szemben például az iráni síta teokráciával, mind a mai napig igen népszerű a türk nyelvű posztszovjet köztársaságok társadalma szemében.

Bár Törökország önmagában nyilvánvalóan nem képvisel kellő gazdasági súlyt ahhoz, hogy egy esetleges orosz kontrakció nyomán kialakuló hatalmi vákuumot kizárólagosan betöltse, az orosz–ukrán háború eseményeinek fényében a török nexus jelentősége a kaukázusi és közép-ázsiai relációban még inkább felértékelődni látszik. Ankara egyelőre, úgy tűnik, bravúrosan egyensúlyoz az euroatlanti szövetség és Oroszország között. Miközben a nemzetközi közösség nyomására néhány napos hezitálás után lezárta a tengerszorosokat az orosz hadihajók előtt, valamint fegyvereket – köztük a közelmúlt egyik legnagyobb haditechnikai sikertörténeteként elkönnyelhető Bayraktar drónokat – ad el Ukrajnának, mégis sikerült fenntartania a partneri viszonyt Moszkvával. Törökország nem csatlakozott a nyugati gazdasági szankciókhoz, és menedéket kínál az orosz oligarcháknak a nyugati kikötőkből elűzött jachtjainak is.⁵⁶

Bár a második világháború óta legvéresebb Európában zajló fegyveres konfliktusának a kimenetelét e sorok papírra vetésekor még mindig igen nehéznek tűnik megjósolni, az már nagy biztonsággal kijelenthető, hogy Törökország és a közép-ázsiai köztársaságok globális stratégiai jelentősége minden bizonnyal növekedni fog, elsősorban a kitermelés és a tranzit terén betöltött sarkalatos energetikai szerepük okán. Az orosz energiahordozók alternatívájaként szóba jöhető azeri, illetve egy transzkaspi vezeték megvalósulása esetén a kazah és a türkmén földgáz és kőolaj Európába irányuló exportja csak Törökországon keresztül valósítható meg.⁵⁷ A türk államok tehát a nyugati nagyhatalmak számára is megkerülhetetlen szereplők lesznek az Oroszország elszigetelésére irányuló újabb „nagy játszmában”.

Konklúziók

A 2022-ben kirobbant orosz–ukrán háború a meglátásom szerint számottevő hatást fog gyakorolni a korábban leginkább csak Oroszország „hátsó udvaraként” elkönyvelt posztszovjet közép-ázsiai térségre. Bár, amint az a fentiekből is kitűnt, a háború régióbeli gazdasági következményei ellentmondásosak, összességében még az is lehet, hogy nem kedvezőtlenek. Politikailag pedig Moszkva a növekvő kelet-európai elszigetelődése kompenzálásaként még szorosabbra is próbálhatja fogni a közép-ázsiai köztársaságok gyepplőjét. Az ottani rezsimek azonban a konfliktus során eddig rendkívül „vonakodó csatlósnak” bizonyultak, és számos jel mutat arra, hogy inkább növelni kívánják a Moszkvától független, önálló mozgásterüket. Az ebbéli törekvésben az Oroszországtól hagyományosan nagyobb távolságot tartó Üzbegisztán és Türkmenisztán sikeresebb lehet, mint az orosz szövetségi rendszerekben mélyen beágyazott és a földrajzi fekvésénél fogva is kiszolgáltatottabb Kazahsztán és Kirgizisztán. Az orosz orientáció alternatívájaként sokan a kínai regionális hegemonia erősödésével számolnak, de történelmi és kulturális okoknál fogva a Türk Államok Szervezete által képviselt török orientáció a közép-ázsiai türk nyelvű nemzetek közvéleményének a szemében minden bizonnyal népszerűbb választás lenne.

Jegyzetek

- 1 Matus László: „Emmanuel Todd: A harmadik világháború már elkezdődött”, *Mandiner*, https://makronom.mandiner.hu/cikk/20230125_emmanuel_todd_a_harmadik_vilaghaboru_mar_elkezdodott (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 2 *Infostart/Infórádió*, „Csiki Varga Tamás: az ukrajnai háború az első világrendkonfliktus”, <https://infostart.hu/interju/2023/04/01/csiki-varga-tamas-az-ukrajnai-haboru-az-elso-vilagrendkonfliktus> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 3 *Carnegie Endowment*, „Carnegie Connects: Inside Biden’s Ukraine Strategy with Ambassador Victoria Nuland”, <https://carnegieendowment.org/2023/02/16/carnegie-connects-inside-biden-s-ukraine-strategy-with-ambassador-victoria-nuland-event-8033> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 4 Windisch Judit: „Deák András: »Nem találjuk a helyünket az orosz–ukrán háború óta«, *HVG 360*, https://hvg.hu/360/20230324_Deak_Andras_interju_orosz_ukran_haboru_putyin_orban (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 5 Tsygankov, Andrei P.: *Russia’s Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity* (New York, NY: Rowman and Littlefield, 2010).
- 6 Bailes, Alyson J. K. és Dunay Pál: „The Shanghai Cooperation Organization as a Regional Security Institution”, in *The Shanghai Cooperation Organization*, szerk. Bailes, Alyson J. K., Dunay Pál, Guang, Pan és Troitsky Mikhail, SIPRI Policy Paper, no. 17. (2007): 10.
- 7 Az ún. taskenti szerződést (A Független Államok Közösségének kollektív biztonsági szerződése) 1992 májusában kötötte meg a FÁK keretében a volt Szovjetunió hat tagállama (Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán és Örményország). Később Fehéroroszország, Grúzia és Azerbajdzsán is csatlakozott az együttműködéshez.

- A szövetséget 2002 májusában Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezetére (*Collective Security Treaty Organization*, CSTO) keresztelték át. A részes államok a biztonságuk garanciáját kimondatlanul is az orosz taktikai nukleáris fegyverekre alapozzák. Litovkin, Viktor: „Uzbekistan Wants American Weapons and Suspends CSTO Membership”, *Valdai Discussion Club*, http://valdaiclub.com/near_abroad/45740.html (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 8 Gyene Pál: „Magyarország partnerállamai a Türk Államok Szervezetében – (geo)politikai körkép”, *Business & Diplomacy Review*, 1., no. 1. (2023): 37.; Klein, Margarete: *Russia's Military Capabilities* (Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2009), 20. o.; Podvig, Pavel: „History and the Current Status of the Russian Early Warning System”, *Science and Global Security*, 10. (2002): 25.
  - 9 Litovkin: „Uzbekistan Wants American Weapons”.
  - 10 Putz, Catherine: „Nur Otan No More? Kazakhstan's Ruling Party Rebrands as »Amanat«”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/03/nur-otan-no-more-kazakhstans-ruling-party-rebrands-as-amanat/> (a letöltés ideje: 2022. május 3.).
  - 11 Putz, Catherine: „CSTO Deploys to Kazakhstan at Tokayev's Request”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/01/csto-deploys-to-kazakhstan-at-tokayevs-request/> (a letöltés ideje: 2022. május 3.).
  - 12 A taskenti szerződés 4. cikkelyének értelmében „bármelyik tagállam elleni agresszió (a tagállam biztonságát, stabilitását, területi integritását, illetve szuverenitását fenyegető fegyveres támadás) esetén az összes többi tagállamnak azonnal biztosítania kell a szükséges segítséget, beleértve a katonai segítséget is”. *Организация Договора о коллективной безопасности*, „Договор о Коллективной Безопасности”, https://odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezопасnosti/#loaded (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 13 Kucera, Joshua: „CSTO Agrees to Intervene in Kazakhstan Unrest”, *Eurasianet.org*, <https://eurasianet.org/csto-agrees-to-intervene-in-kazakhstan-unrest> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 14 *Radio Free Europe/Radio Liberty Kazakh Service*, „Russia-Led CSTO Troops Begin Withdrawal from Kazakhstan”, <https://www.rferl.org/a/kazakhstan-csto-troops-withdrawal-russia/31652147.html> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 15 Wagner Péter: „Gyengíti-e az ukrajnai háború az orosz befolyást a posztszovjet térségben?”, *Mandiner*, https://mandiner.hu/cikk/20230412_gyengiti_e_az_ukrajnai_haboru_az_orosz_befolyast_a_posztszovjet_tersegben_wagner_peter_elemzese_a_vilagrendben_video (a letöltés ideje: 2023. június 27.).
  - 16 Malashenko, Aleksey: *The Fight for Influence: Russia in Central Asia* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2013).
  - 17 Bhatia, Sam: „Russia Dominates Eurasian Union Trade: Here Are the Numbers”, *Eurasianet.org*, <https://eurasianet.org/russia-dominates-eurasian-union-trade-here-are-the-numbers> (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
  - 18 Hashimova, Umida: „Uzbek Parliament Approves EAEU Observer Status”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/05/uzbek-parliament-approves-eaeu-observer-status/> (a letöltés ideje: 2021. április 3.).
  - 19 Rác András: „Kilenc év háború”, *444.hu*, <https://444.hu/2023/02/24/racz-andras-kilenc-ev-haboru> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
  - 20 Kolozsi Ádám: „Az orosz villámháborús tervek kudarcot vallottak, de Ukrajnának így sincs oka az optimizmusra”, *Telex.hu*, <https://telex.hu/kulfold/2022/02/28/orosz-ukran-haboru-racz-andras-elemzes> (a letöltés ideje: 2023. április 7.); *Euronews.hu*,

- „8 fordulat, amikor más irányt vehetett volna az ukrán háború”, <https://hu.euronews.com/2023/02/23/8-fordulat-amikor-mas-iranyt-vehetett-volna-az-ukran-haboru> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 21 Rugli Tamás: „A bucsai mészárlás feltárásának évfordulója van”, *24.hu*, <https://24.hu/kulfold/2023/03/31/a-bucsai-meszarl-as-feltarasanak-evforduloja-van/> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 22 Tóth Marcell: „Villámháborúnak indult, mégis egy éve tart az öldöklés – térképen mutatjuk, hogy változott a frontvonal”, *Világgazdaság*, <https://www.vg.hu/nemzetkozi-gazdasag/2023/02/orosz-ukran-haboru-villamhaborunak-indult-megis-egy-eve-tart-az-oldokles-terkepen-mutatjuk-hogy-valtozott-a-frontvonal> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 23 Windisch: „Deák András”.
- 24 Majláth Roland: „Rendeteg áldozatot szed a bahmuti vérszivattyú”, *Magyar Hang*, <https://hang.hu/magyar-hang-plusz/bahmut-verszivattyu-ukrajna-haboru-oroszorszag-149721> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 25 Vörös Szabolcs: „Egy év után ki áll nyeresre? –Itt a nagy Castel vs. Rác háborús vita”, *Válasz Online*, <https://www.valaszonline.hu/2023/02/24/robert-c-castel-rac-andras-oroszorszag-ukrajna-haboru-interju/> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 26 Putz, Catherine: „From Prison to Parliament: Meet Kyrgyzstan’s New Prime Minister”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2020/10/from-prison-to-parliament-meet-kyrgyzstans-new-prime-minister/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 27 Zsáparov, Szadir: „С тревогой и глубокой озабоченностью наблюдаю за развитием ситуации на востоке Украины.”, *Facebook*, <https://www.facebook.com/japarov.sadyr/posts/2071368826371369> (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 28 Hashimova, Umida: „Ukraine: The View from Central Asia”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/03/ukraine-the-view-from-central-asia/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 29 *Независимая*, „Токаев отказался помочь РФ в ситуации на Украине – СМИ”, https://www.ng.ru/news/733187.html?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 30 Vasa László: „Kazahsztán krízis után 2.: A kazah New Deal”, *Magyar Külügyi Intézet*, https://kki.hu/wp-content/uploads/2022/05/KE_2022_23_KZ_kazah_new_deal_VL_0512.pdf (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 31 Tiezzi, Shannon: „How Did Asian Countries Vote on the UN’s Ukraine Resolution?”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/03/how-did-asian-countries-vote-on-the-uns-ukraine-resolution/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 32 Putz, Catherine: „Central Asia Sides with Russia in UN Human Rights Council Vote”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/04/central-asia-sides-with-russia-in-un-human-rights-council-vote/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 33 Rickleton, Chris: „Russia’s »Sham« Referendums in Ukraine Met with Silence from Central Asia”, *Radio Free Europe/Radio Liberty*, <https://www.rferl.org/a/russia-annexation-ukraine-central-asia/32065306.html> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 34 Mankoff, Jeffrey: „As Russia Reels, Eurasia Roils”, *War on the Rocks*, <https://warontherocks.com/2022/10/as-russia-reels-eurasia-roils/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 35 Usmanov, Danil: „Kyrgyzstan–Tajikistan: The Terror and Death of a Fruitless Border Conflict”, *Eurasianet.org*, <https://eurasianet.org/kyrgyzstan-tajikistan-the-terror-and-death-of-a-fruitless-border-conflict> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).

- 36 *Radio Free Europe/Radio Liberty Kyrgyz Service*, „Kyrgyzstan Cancels Planned CSTO Exercises”, <https://www.rferl.org/a/kyrgyzstan-cancels-csto-military-exercises-belarus-russia/32072105.html> (a letöltés ideje: 2023. április 7.).
- 37 Altynbayev, Kanat: „Rahmon’s Rebuke of Putin Stemmed from Years of Russian Indifference”, *Caravanserai*, https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2022/10/20/feature-01 (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 38 Trevelyan, Mark: „Hosting Putin, Armenian Leader Complains of Lack of Help from Russian-Led Alliance”, *Reuters*, <https://www.reuters.com/world/front-putin-armenian-leader-laments-lack-help-russian-led-alliance-2022-11-23/> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 39 Umarov, Temir: „Why Did Central Asia’s Leaders Agree to Attend Moscow’s Military Parade?”, *Carnegie Endowment for International Peace*, <https://carnegieendowment.org/politika/89741> (a letöltés ideje: 2023. április 27.).
- 40 *Al Jazeera*, „China’s Xi Hosts Central Asia Summit as Russian Influence Wanes”, <https://www.aljazeera.com/news/2023/5/18/chinas-xi-hosts-central-asia-summit-as-russian-influence-wanes> (a letöltés ideje: 2023. április 27.).
- 41 *European Bank for Reconstruction and Development*, „Regional Economic Prospects”, <https://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/rep.html> (a letöltés ideje: 2023. április 8.).
- 42 *Kun.uz*, „Remittances to Uzbekistan Increase Significantly Due to Ruble”, <https://kun.uz/en/news/2022/07/16/remittances-to-uzbekistan-increase-significantly-due-to-ruble> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 43 Ratha, Dilip és Ju Kim, Eung: „Russia–Ukraine Conflict: Implications for Remittance Flows to Ukraine and Central Asia”, *Worldbank.org*, <https://blogs.worldbank.org/peoplemove/russia-ukraine-conflict-implications-remittance-flows-ukraine-and-central-asia> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 44 Lillis, Joanna: „Central Asia to Suffer as Remittances from Russia Nosedive”, *Eurasinet.org*, <https://eurasianet.org/central-asia-to-suffer-as-remittances-from-russia-nosedive> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 45 Hashimova, Umida: „Moscow Actively Conscripting Central Asian Migrant Workers for War Effort”, *The Jamestown Foundation*, <https://jamestown.org/program/moscow-actively-conscripting-central-asian-migrant-workers-for-war-effort/> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 46 Putz, Catherine: „Economic Resilience in Central Asia amid Russian War in Ukraine”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/10/economic-resilience-in-central-asia-amid-russian-war-in-ukraine/> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 47 Sharifli, Yunis, Kao, Chia-Lin és Derbishova, Bermet: „Russia’s War in Ukraine and Its Impact on Central Asia”, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2022/10/russias-war-in-ukraine-and-its-impact-on-central-asia/> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 48 Doolotkeldieva, Asel: „Russian Draft Dodgers Find a Mixed Reception in Central Asia”, *Carnegie Endowment*, <https://carnegieendowment.org/politika/88202> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 49 Coffey, Luke: „A Trans-Caspian Gas Pipeline Could Solve Europe’s Energy Crisis”, *Arab News*, <https://www.arabnews.com/node/2101491> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 50 Sharifli, Kao és Derbishova: „Russia’s War in Ukraine”.
- 51 Bhutia, Sam: „The EU’s New Central Asia Strategy: What Does It Mean for Trade?”, *Eurasinet.org*, <https://eurasianet.org/the-eus-new-central-asia-strategy-what-does-it-mean-for-trade> (a letöltés ideje: 2023. április 22.).

- 52 Cardenal, Juan Pablo és Araújo, Heriberto: *China's Silent Army: The Pioneers, Traders, Fixers and Workers Who Are Remaking the World in Beijing's Image* (Portland, OR: Broadway Books, 2014).
- 53 *Al Jazeera*, „China's Xi Hosts Central Asia Summit”.
- 54 Sadovskaya, Yelena: „The Mythology of Chinese Migration in Kazakhstan”, *The Central Asia-Caucasus Analyst*, <https://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/13112-the-mythology-of-chinese-migration-in-kazakhstan.html> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 55 Dobrovits Mihály: „Közép-Ázsia a XXI. század elején”, *Magyar Külügyi Intézet*, <https://kki.hu/assets/upload/Dobrovits2.pdf> (a letöltés ideje: 2023. október 9.).
- 56 Csurgó Dénes: „Az Oroszország és a Nyugat közötti kötélházi igazi mestere: Erdogan”, *444. hu*, <https://444.hu/2022/04/10/az-oroszorszag-es-a-nyugat-kozotti-koteltanc-igazi-mestere-erdogan> (a letöltés ideje: 2023. április 9.).
- 57 Kozma Tamás: „Mire használható Magyarország megfigyelői státusza a Türk Tanácsban?”, *Magyar Külügyi Intézet*, https://kki.hu/wp-content/uploads/2021/03/41_2021_09_Mo_Turk_2.pdf (a letöltés ideje: 2023. október 9.).

Megszállás és felosztás

Az izraeli–palesztin kérdés értelmezési nehézségei a nemzetközi kapcsolatokban

Occupation and Partition. Limits of International Interpretations and Proposed Solutions in Israel/Palestine

---

Paragi Beáta

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.05

Összefoglaló: Az izraeli–palesztin kapcsolatok vizsgálata esetén egyfajta tudományos dogmának számít, hogy a probléma oka az izraeli megszállás, a megoldás pedig a terület két államra történő felosztása. E logikai keretben az izraeli telepések számítanak a gondok fő forrásának, mivel azokat – a megszállást szabályozó nemzetközi humanitárius joggal ellentétben – a leendő (remélt) palesztin állam területén hozták létre az évtizedek során. E tanulmány célja annak megvilágítása, hogy miért is nehéz megszállásnak tekinteni Izraelnek a palesztin területeken való jelenlétét és tevékenységét, illetve mit szándékozik tenni az ENSZ annak érdekében, hogy a megszállás helyett alternatív értelmezési és vonatkoztatási keretet teremtsen. A kérdések megválaszolásához elsősorban a palesztin területek státuszával kapcsolatosan eddig megjelent hivatalos és tudományos forrásokat, a Nemzetközi Bíróság állásfoglalását kérő ENSZ-közgyűlési határozatot (2022), illetve az annak háttérét adó beszámolókat használtam fel. Ahogy azt a levont következtetések is jelzik, vagy Izrael képtelen a palesztin területek határai felett is ellenőrzést gyakorló hatalomként a nemzetközi jogi normák betartására, vagy a nemzetközi jog által ismert fogalmi keretek alkalmatlanok a probléma kezelésére.

Kulcsszavak: Izrael, palesztin területek, megszállás, nemzetközi jogi normák

Abstract: *Mainstream studies dealing with the Israeli–Palestinian relations presume somehow dogmatically that the root cause of the conflict is the Israeli occupation and the solution is partitioning the territory of the former mandatory Palestine into two states. In this logical framework, the Israeli settlements are deemed the main source of disagreements, since they were established in the territory of the future (hoped-for) Palestinian state over the decades, contrary to the international humanitarian law governing the occupation. Therefore, the purpose of this paper is to explore the analytical power of the term 'occupation' in describing Israel's presence and activities in the Palestinian territories and to summarize the recent steps taken by various UN*

organizations. The purpose of such steps is to make the international community reconsider the officially recognized framework of interpretation (occupation) and find alternative terms to describe the 'facts on the ground'. Based on an analysis of academic and official sources published so far regarding the status of the Palestinian territories, the conclusions prompt that either Israel, as a power exercising control over the borders of the Palestinian territories, is incapable of complying with international legal norms or the conceptual framework offered by international law is unsuitable for tackling the problem.

Keywords: *Israel, Palestinian territories, occupation, international legal norms*

Bevezetés¹

Míg a palesztin mandátum felbomlása (1949) és a harmadik arab–izraeli háború (1967) között még két évtized sem telt el, addig az izraeli megszállás kezdete (1967) óta 56, a palesztin autonómiát létrehozó oslói megállapodások (1993) óta pedig 30 év múlt el.

Mivel a megszállás a nemzetközi humanitárius jog szerint ideiglenes állapotot jelez, az ENSZ Biztonsági Tanácsa (BT) a 242. (1967), majd a 338. (1973) számú határozatával már a kezdetekkor felszólította Izraelt a megszállt területekről való kivonulásra („*withdrawal of Israeli armed forces from territories occupied*”).² A „területet a békéért” elvet azonban Izrael és a vele háborúban állt arab államok közötti béke feltételéül írták elő, s nem a palesztin állam létrehozásának az eszközét látták benne annak idején. A jelentőségét mégis az adja, hogy a Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ) is elfogadta azt rendezési elvként a palesztin állam kikiáltásakor (1988), majd az Izraellel aláírt, máig hatályban lévő oslói megállapodások (1993) is arra épültek – többek között.

A palesztin nép önrendelkezéshez való jogát az ENSZ 1974-ben egy közgyűlési határozattal,³ Izrael pedig az oslói elvi nyilatkozat (*Declaration of Principles*) aláírásának előfeltételéül szolgáló levélváltással (*mutual recognition*) ismerte el.⁴ Miközben a palesztin területek státuszát hivatalosan a nemzetközi humanitárius jog (*international humanitarian law, IHL*) és az oslói megállapodások sajátos kombinációja határozza meg egy önkormányzat (autonómia, Palesztin Nemzeti Hatóság, PNH) formájában, az évtizedek során a nemzetközi közösség tagjainak többsége már az 1988-ban kikiáltott, az erőszak-alkalmazást elutasító és Izraelnek a létezéshez való jogát elfogadó palesztin államot is elismerte. A Ciszjordániára redukált entitás az ENSZ által szimbolizált nemzetközi életben, illetve együttműködésben 2012 óta „nem tag megfigyelő államként” (*non-member observer state*) vesz részt.⁵

A formális elismerések ellenére a kétállamos megoldás soha nem tűnt annyira elérhetetlennek, sem a palesztinkérdés annyira lényegtelennek, mint napjainkban.⁶ Területi integritás, nemzetközi jogilag elismert határok és szuverén államiság nélkül a Palesztin Nemzeti Hatóság fennállása paradox módon éppen annak a Palesztin Felszabadítási Szervezetnek (PFSZ) a legitimitását gyengítette az évtizedek során, amely az önrendelkezési jogért és a menekültek visszatérésének a jogáért küzdő palesztin nép egészének a törvényes képviselője.⁷ Nem véletlen, hogy a helyi és a nemzetközi közvélemény egyaránt arra számít, hogy Izrael – a 2022 végén hivatalba lépett Netanjahu-kormány programjával összhangban – úgy „annektálja” Ciszjordánia (izraeli terminológia szerint: Júdea és Szamária) egy részét, hogy közben a palesztin területek jövője nem a palesztin félen, hanem a zsidó állam regionális külpolitikai érdekein és belpolitikai erőviszonyain múlik. Az előbbi kapcsán az annexiónak az Egyesült Arab Emírségekkel és a Bahreinnel megkötött Ábrahám-megállapodások (2020) és a Szaúd-Arábia és Izrael közötti „napról napra erősebb közeledés” szabhat ideiglenes gátat.⁸ Az Arab Liga ún. szaúdi béketerve (2002) még a palesztin állam létrehozásához kötötte az Izraellel való normalizációt, de az öbölállamokkal való történelmi megállapodásokban e feltétel már nem jelenik meg, csupán a (*de facto*) annexió folyamatának az ideiglenes befagyasztása.⁹ Míg az oslói folyamat időszakában a tágabb regionális béke kulcsának tekintették a palesztin politikai önrendelkezés megteremtését, illetve távlatilag az állam létrehozását, addig napjainkban a helyzet épp fordított: a palesztinok helyzete függ az Izraellel való normalizációtól, vagyis az Izrael és arab államok között egyesével megkötött megállapodások egyedi feltételeitől. A távlati elképzelések között éppúgy megtalálható egy területileg csonka, demilitarizált palesztin állam víziója, mint az urbanizált palesztin területeknek a hat bantusztánba¹⁰ szervezése annak érdekében, hogy a zsidó telepéseknek otthont adó területeket Izraelhez csatolhassák.¹¹

Intellektuális/értelmiségi kritikák szerint a telepekkel elsősorban nem a geopolitikai elhelyezkedésük a gond, hanem az, hogy azokra a nemzetközi hivatalos körökben a palesztin–izraeli konfliktus okaként, illetve a felszámolásukra az „oslói szellemben” szinte mágikus megoldásként tekintenek, miközben a probléma egyéb komponenseit figyelmen kívül hagyják.¹² Az oslói folyamatot és a kétállamos megoldást ugyanakkor nemcsak a jobboldali, illetve a radikális palesztin és zsidó szervezetek támadták az utóbbi harminc évben, de izraeli és palesztin értelmiségiek egy szűk köre már az 1990-es években felhívta a figyelmet az abban rejlő csapdákra.¹³ Habár Jehuda Senhav véleménye nem tartozik a főáramlatba, ő például kifejezetten károsnak, a múlt meghamisításának tartja az izraeli baloldalhoz, valamint a nemzetközi *peace industry*hoz köthető felfogást, amely szerint a megszállás, illetve a telepések jelentik a béke akadályát.¹⁴ Az érvelésük közös eleme, hogy a zsidók és a palesztinok közötti probléma gyökere nem 1967-ben, nem is 1948-ban, hanem még korábban keresendők.¹⁵

Célok, módszerek és források

A fentiek, illetve a *Külügyi Szemle* előző számában megjelent cikk¹⁶ alapján a tanulmány célja egyrészt annak a körüljárása, hogy milyen csapdák húzódtak meg az oslói, illetve a kétállamos megoldásban, amelyek miatt napjainkra a palesztin területek (*de jure* és *de facto*) státusza bonyolultabb lett, mint valaha volt. E kérdés megválaszolásához a palesztin önrendelkezési jog, valamint annak megsértése szempontjából közelítjük meg a problémát. Másrészt pedig igyekszik feltárni azokat az aktuális fejleményeket – a nemzetközi közösség, illetve az ENSZ¹⁷ jelenlegi szerepét és lehetőségeit –, amelyek elvileg segíthetnek a megszállás mibenlétének az (át)értelmezésében. Közös a két kérdésben, hogy velük kapcsolatban általában a kétállamos megoldást (az 1967-es határokat) tekintik a viszonyítási alapnak, miközben az 1947/49-es eseményeket figyelmen kívül hagyják. A kutatás során felhasznált adatok forrása:

- a palesztin területek státuszát meghatározó dokumentumok (ENSZ-határozatok, az izraeli Legfelsőbb Bíróság által hozott döntések, az oslói megállapodások), valamint az azokban lefektetett elvek,¹⁸ illetve az azokat feldolgozó tudományos források;¹⁹
- a Nemzetközi Bíróság (*International Court of Justice*, ICJ) állásfoglalását kérő ENSZ-közgyűlési határozat,²⁰ valamint a témával foglalkozó ENSZ-bizottságok (*UN Special Committee to Investigate Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Palestinian People and Other Arabs of the Occupied Palestinian Territories*; *UN Independent International Commission of Inquiry* [UN HRC ICI]) és a *UN Special Political and Decolonization Committee* [UNGA SPDC] által 2022 folyamán készített háttéranyagok.²¹

Bár az ENSZ testületeit a legkevésbé meghatározó külső szereplők között tartják számon (a palesztinkérdésben is), a szervezet – az alapokmánya, illetve az intézményrendszere révén – mégis döntő szerepet játszik a jogi és a közéleti diskurzus alakításában.

A megszállás elmélete: a nemzetközi humanitárius jog dióhéjban

Miközben a területi integritás, illetve a szuverenitás tiszteletben tartása, tehát más államok területi annexiójának a tilalma a nemzetközi kapcsolatok alapelvei közé tartozik, a megszállást a fegyveres konfliktus esetében alkalmazandó IHL²² szabályozza. Ennek megfelelően, a IV. hágai egyezmény (1907) mellékletének 42. cikke szerint megszálltnak kell tekinteni „azt a területet, amely ténylegesen az ellenség hadseregének hatalmába került; [a] megszállás csupán azokra a területekre terjed ki, amelyeken ez a hatalom fennáll és gyakorolható”.²³ A „megszállás jogának kiindulópontja, hogy a [megszállt] területi állam nem

veszíti el szuverén jogait a megszállt terület felett, (...) így [azokat] a kérdéses időszakban a megszálló hatalom gyakorolja”.²⁴ A 20. század folyamán erre talán Norvégia német megszállása volt a legegységesebb példa.

A genfi jog (1949) szerint a megszállt helyeken élőket területi ellenőrzés hiányában is mindaddig védi a nemzetközi humanitárius jog, amíg hatalmat gyakorolnak felettük.²⁵ A megszálló hatalomnak kötelessége a *status quo* megőrzése, a polgári lakosság védelmének a megszervezése, illetve a közigazgatási rendszernek a – megszállt terület lakossága érdekében történő – működtetése is.²⁶ Emellett tilos minden olyan intézkedés – így területek, tulajdonok, ingatlanok kisajátítása, a saját állampolgárainak a megszállt területekre való betelepítése –, amely akár csak *de facto* annektáláshoz is vezetne.²⁷

Ami a palesztin területek státuszát és megszállását illeti, a brit mandátum-időszakot (1920–1947/1948), valamint az első arab–izraeli háborút²⁸ (1948–1949) követően a Gázai övezet Egyiptom katonai megszállása alatt állt (1949–1967). Ugyanebben az időszakban Ciszjordánia Jordánia államterületének volt a része. Ezt az annexiót a nemzetközi közösség – Nagy-Britannia, Irak és Pakisztán kivételével – nem ismerte el, és a harmadik arab–izraeli háborút követően Izraelt is felszólította az általa megszállt területekről való visszavonulásra (ENSZ BT 242/1967), majd 1974-ben – a területi bázis definiálása nélkül – elismerte a palesztin népnek az önrendelkezéshez való jogát. Jordánia részéről Huszejn király 1988-ban deklarációban mondott le minden Ciszjordániára vonatkozó igényről.²⁹

Miközben az ENSZ BT említett határozata óta a palesztin területeket (Ciszjordániát és a Gázai övezetet is) az izraeli belső jog, valamint – a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye értelmében – a nemzetközi jog is³⁰ megszálltnak tekinti, a jogi térkép és a politikai táj nagyban különbözik egymástól. Bár az elnevezés használata az évtizedek során Izraelben is elfogadottá vált, sem a megszállás tényének elismerése, sem a független palesztin állam létrehozásának célja nem szerepelt az Izrael és a PFSZ által aláírt oslói megállapodások szövegében.³¹ A jelen tanulmány kapcsán különösen a civilek (zsidó telepések, palesztin lakosság) státuszára vonatkozó előírások relevánsak, mivel a nemzetközi humanitárius jog értelmében „[n]emzetközi fegyveres összeütközés felei nem hurcolhatják át kényszerrel vagy telepíthetik ki egy megszállt terület polgári lakosságának egészét vagy részét, kivéve, ha az érintett polgári személyek biztonsága vagy parancsoló katonai okok ezt megkívánják”, továbbá „az államok nem hurcolhatják vagy telepíthetik át saját polgári lakosságuk egy részét az általuk megszállt területre”.³² A zsidó telepések tehát azért jelentenek „biztonsági kockázatot” Izrael számára, mert a palesztinok által sajátjukként elismert területen, illetve az IHL rendelkezéseivel szemben jönnek létre az 1970-es évek óta. Ha nem lennének ott, ahol vannak, az izraeli hadseregnek, mint megszálló erőnek nem lenne feladata megvédeni őket.

Facts on the ground: az izraeli megszállás de facto sajátosságai

Az ENSZ Közgyűlésének – az államok baráti kapcsolatainak és békés egymás mellett élésének alapelvét rögzítő – 2625. sz. határozata szerint „[e]gy gyarmat területének vagy egyéb, önkormányzattal nem rendelkező területnek a jogállása az [Egyesült Nemzetek Alapokmánya] értelmében elkülönül az azt igazgató állam területének jogállásától”.³³ Bár a palesztin területek helyzete kapcsán az apartheidtel való analógiának, illetve a gyarmat(osítás) (*colonialism, settler colonialism, colonial governance*) kifejezésnek a tudományos munkákban való alkalmazását elfogadottnak tartják,³⁴ azok nemzetközi jogi tekintetben nem egyértelműen gyarmatok, hanem – az oslói megállapodások értelmében – valami egészen sajátos önkormányzattal rendelkező területek. Mivel a jogállásuk nem teljesen különül el Izraelétől,³⁵ a fennálló rendszert a palesztin kutatók „gyarmati, területen kívüli autonómiaként” (*colonial extraterritorial autonomy*) is koncepcionalizálják, amelynek célja Izrael számára maximális hozzáférés biztosítása a területhez (földhöz) minimális palesztin (személyi) jelenléttel.³⁶ Mivel a PFSZ kvázi „egyenrangú” aláíró félként jegyzi az önkormányzatiságot létrehozó oslói megállapodásokat, Izrael nem nevezhető egyértelműen „igazgató államnak”. Ugyanakkor a palesztin fél – az oslói megállapodásokkal összhangban, illetve a Gázai övezetből való egyoldalú izraeli kivonulás következményei miatt – csupán részleges, korlátozott, az izraeli érdekeknek alárendelt szuverenitást gyakorol a palesztin területek felett.³⁷

Jogi tekintetben – az izraeli Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásai és ítéletei alapján – Izrael is megszálltnak tekinti a palesztin területeket,³⁸ továbbá a nemzetközi humanitárius jog tükrében értelmezi az ott történeteket, legalábbis az egyedi esetekben.³⁹ Ennek a jogfelfogásnak megfelelően szervezte meg az ot-tani adminisztrációt is, ha nem is teljesen következetesen. A telepesszozgalmot ellátását, illetve védelmét ugyanis már jóval az oslói megállapodások aláírása előtt felvállalta az állam az izraeli jog területen kívüli értelmezésével.⁴⁰ Ezzel megalapozta azt a katonai megszállást kiegészítő (jog)rendet,⁴¹ amelyet napjainkban a helyi és a nemzetközi jogvédő szervezetek apartheidnek nyilvánítanak. A nemzetközi közösség hivatalos szereplői ugyanakkor következetesen tartózkodnak a fogalom használatától. Függetlenül attól, hogy milyen elnevezést kap, e rendszer sajátosságát az adja, hogy Izrael csupán politikailag érdekelt a terület⁴² (mint földrajzi fogalom) és a zsidó telepések feletti szuverenitás kérdésében. A palesztin lakosság ellenőrzését pedig csak oly mértékig kívánja el-látni, hogy megszálló hatalomként a saját biztonsági érdekeit költségghatékony módon – katonai eszközökkel, a telepésekkel való együttműködéssel, illetve a palesztinok jogainak szelektív tiszteletben tartásával – megvédje.

Minden későbbi tagadás⁴³ ellenére, Izrael legkésőbb az oslói megállapodások aláírásakor, vagyis 30 éve, politikai tekintetben is elfogadta, hogy a területek

státusza „megszállt”, azaz arra Izrael belső joghatósága nem terjed ki.⁴⁴ Bár az 1990-es években a PFSZ-szel kötött megállapodások szellemében vállalta a visszavonulást, az végül a Gázai övezet esetében is csak úgy valósult meg (egyoldalúan, 2005-ben), hogy a nemzetközi közösség a gázai–izraeli határt nem ismerte el Izrael külső határának, tehát a területet továbbra is megszálltnak tekinti.

Szintén érdemes idézni, hogyan rendelkezett az átmeneti megállapodás (Oslo II)⁴⁵ a körzetekre osztott Ciszjordánia kapcsán.⁴⁶ Az egyezmény értelmében a PFSZ is hozzájárult – legalábbis a végső státuszban való megegyezésig – Izrael katonai és civil jelenlétéhez Ciszjordánia azon C minősítésű körzeteiben, ahol a telepek találhatóak, illetve amelyek esetén az annektálás esélye napjainkban fennáll:

„[XI. Cikkely – A föld] 2. A két fél egyetért abban, hogy (c) a C körzetben a II. sz. melléklet rendelkezéseinek megfelelően Izrael az első szakaszban csupán *a nem területiális jogosítványokat és kötelezettségeket* adja át a [Palesztin Nemzeti] Tanácsnak [a III. sz. mellékletben foglaltaknak megfelelően]... (e) a kivonulás további szakaszaiban, amely[ek]nek a Tanács beiktatásától számított 18 hónapon belül kell lezárulniuk, a területiális jogosítványok és kötelezettségek fokozatosan kerülnek a Tanács fennhatósága alá, amely az állandó státuszról *a jövőben folytatandó tárgyalásokon megállapítandó kivételeket leszámítva* kiterjed Ciszjordánia és a Gáza-övezet területére.⁴⁷

[XVII. Cikkely – Hatáskör] (2a) A Tanács hatásköre kiterjed a Gáza-övezetre, kivéve a 2. sz. térképeken részletezett telepeket és katonai felvonulási területeket, valamint Ciszjordániára, *kivéve a C területet, amely az állandó státuszról szóló tárgyalások során részletezendő esetek kivételével fokozatosan, három fázisban kerülnek palesztin hatáskör alá.* Ezek mindegyike hat hónapig tart, és a folyamatnak a Tanács beiktatását követő 18 hónap alatt le kell zárulnia. Akkor a *Tanács hatásköre az állandó státuszról szóló tárgyalások során részletezendő esetek kivételével* ki fog terjedni Ciszjordánia és a Gáza-övezet teljes területére.⁴⁸ *(Kiemelések tőlem.)*

Ahogy azt a megállapodás szövege sugallja, Izraelnek idővel fel kellett volna számolnia a jelenlétét a C minősítésű ciszjordániai területeken is – kivéve a telepeket, amelyek státuszában nem állhat(ott volna) be változás. Az utóbbiak sorsát a palesztin területek végső státuszának rendezésére irányuló tárgyalásokon kellett volna eldönteni – vagyis kellene, hiszen az oslói megállapodások hivatalosan napjainkban is hatályosak. Az eredetileg ötévesre tervezett átmeneti időszak közel harminc éve fennáll, noha Mahmúd Abbász palesztin elnök többször is kijelentette, hogy az Izraellel kötött megállapodások nem kötik a Palesztin Hatóságot (PH), mivel Izrael sem hajtja az azokban foglaltakat végre.

Az átmeneti megállapodás értelmében Ciszjordánia területét a fokozatoság elvének szellemében három (a C körzetben található zsidó telepek és a szintén

ottani, eltérő státuszú palesztin települések miatt *de facto* négy) különböző kategóriába sorolták.⁴⁹ Az A zóna „szigetein” (18%) a Palesztin Hatóság – 2004 óta Izraellel egyeztetve – felelős a belső biztonságért, a közrendért és a civil ügyekért.⁵⁰ A B zónákban (22%) kombinálják az izraeli katonai és a palesztin civil közigazgatást, a C minősítésű területeken (60%) pedig izraeli katonai és közigazgatási ellenőrzés valósul meg. Az A és B zóna kb. 165-170, palesztinok lakta „szigetet” foglal magában, s azokat a folytonosnak tekinthető C zóna veszi körbe.

A C területekre egyáltalán nem terjed ki a Palesztin Hatóság belső joga; ami ott történik, azt kizárólag izraeli katonai rendeletek határozzák meg – a megszállásra vonatkozó nemzetközi humanitárius jog és a izraeli belső jog sajátos kombinációjának eredményeként.⁵¹ 1967 óta 132 (a Kelet-Jeruzsálemen belüliekkel együtt 144), Izrael által „legálisnak” tekintett telep(ülés) és körülbelül ugyanennyi illegális, sokszor csak átmenetileg létező ún. *outpost* (*ma'achazim*) létesült a C körzetben.⁵² Miután az IHL szerint mindkét kategória törvénybe ütköző, különbség inkább abban van, hogy hivatalos állami engedéllyel létesültek-e vagy sem.

Bár Ciszjordánia bizonyos részeinek annexióját napjainkban széles körben jobboldali projektnek tartják, a területi expanziót az első évtizedben a Munkapárt politikai és szellemi elitje bátorította.⁵³ Ez utóbbi magyarázatát az államalapítás (1948) körülményei magyarázzák, ugyanis az ENSZ korabeli felosztási határozatára (1947) a korabeli *mainstream* cionista elit is átmeneti kompromisszumként tekintett.⁵⁴ Miközben a telepek száma az 1990-es években stabilizálódott (120-130 körül), a „legális” és az „illegális” telepeken élők száma drasztikusan nőtt az oslói évek során, illetve azóta is.

Noha a megszállás évtizedek óta tart, az arra vonatkozó IHL-t pedig Izrael évtizedek óta megsérti, többek között izraeli civilek betelepítésével, a Biztonsági Tanács csak 2016-ban jutott el (ismét) oda, hogy a ciszjordániai telepeket a nemzetközi joggal ellentétesnek minősítse. Izraelnek a palesztinok ellen elkövetett bizonyos cselekményeit (a Gázai övezet elleni 2014-es hadműveletet) már – gyakorlatilag inkább hamarosan – a Nemzetközi Büntetőbíróság vizsgálja.⁵⁵ Nem véletlen, hogy számos nemzetközi jogász szerint Izrael évtizedek óta nem egyszerűen következesen, de a nemzetközi közösség, elsősorban az ENSZ BT és az általa hozott határozatok végrehajtásáért felelős titkárság „jóvöltából” következmények nélkül szegheti meg a kötelező nemzetközi jogi eredetű normákat (*jus cogens*).⁵⁶

Facts on the legal ground: a megszállás *de jure* (értelmezési) problémái az ENSZ-ben

A palesztin területek státuszában nemcsak az Izrael és a PFSZ által aláírt oslói megállapodás, de a nemzetközi humanitárius jog szerint sem állhatott volna be változás az évtizedek során. Az utóbbi által előírt kötelezettségeknek azonban

Izrael következetlenül tett eleget. Egyrészt a megszállt területre történő izraeli betelepülések bátorításával, valamint a Ciszjordániában élő zsidó telepésekre és az ottani palesztinokra vonatkozó eltérő jogszabályi keretek kialakításával az évtizedek során egyértelműen hozzájárult a megszállás konszolidálásához, normalizálásához,⁵⁷ tehát az ideiglenes jellegének az elvesztéséhez. Másrészt a megszállt területeken (Ciszjordániában) az izraeli katonai és civil adminisztráció olyan intézményi és jogi keretek között működött – legalábbis eddig –, amely a Legfelsőbb Bíróság ítéletei alapján, még ha csak formálisan is, illetve egyedi esetekben, de biztosította az ott élő helyi lakosság érdekeinek az érvényesülését.

Az ENSZ Közgyűlése mellett annak a különböző testületei és fórumai (UN HRC ICI, UNGA SC, UN HRC, UNOCHA) is évtizedek óta foglalkoznak a palesztin területeken élők helyzetével, jogaival, és dokumentálják az utóbbiak megsértését – anélkül, hogy változást sikerült volna elérniük a palesztin önrendelkezési jogok teljesülésében. Miközben a palesztin diplomácia évek óta próbálja az ENSZ-tagállamokat meggyőzni arról, hogy a területek státuszát minősítse át, Izrael évtizedek óta azon a hivatalos állásponton van, hogy az ENSZ-ben nem értik a probléma lényegét, ráadásul a világszervezet alapvetően egy antiszemita fórum, ahol a globális dél és Európa egyes államai kettős mércét alkalmaznak, illetve jogi eszközökkel folytatnak hadviselést Izraellel szemben, egy olyan ügy (a független palesztin állam megteremtése) érdekében, amelyet a korabeli palesztin vezetők maguk utasítottak el.⁵⁸ Az izraeli diplomácia szerint az érintett országok következetesen félrenéznek, amikor más térségekben történő jogsértéseket kellene kivizsgálni, miközben aránytalanul sok figyelmet fordítanak Izrael pellengérré állítására. Ebben az értelmezésben a palesztin jogok védelme lényegében az antiszemitizmus egy sajátos megnyilvánulása,⁵⁹ miközben a különféle vizsgálóbizottságok vezetőinek vagy tagjainak az antiszemita megnyilvánulásait az ENSZ jellemzően nem vizsgálja.⁶⁰ Számtalan oka van annak, hogy a nemzetközi közösség általában, az ENSZ pedig konkrétan miért képtelen az izraeli–palesztin kapcsolatok vonatkozásában a nemzetközi jogot érvényre juttatni, ezért a továbbiakban csak az aktuális összefüggéseket tekintjük át.

Az ENSZ BT-nek a megszállt területek helyzetével foglalkozó három határozata közül a 2334. (2016) számút szükséges felidézni, amely illegálisnak – a nemzetközi joggal ellentétesnek – minősítette a telepések ciszjordániai jelenlétét, illetve tevékenységét.⁶¹ A dokumentum utal a „területet a békéért” elvre, a megszállásra, az 1967-es állapotok helyreállításának szükségességére, a kétállamos megoldásra, de nem említi az oslói megállapodásokat.⁶² A határozatot – az Amerikai Egyesült Államok tartózkodása mellett – 14 igennel fogadták el. Nem véletlen,⁶³ hogy az ENSZ-en belül nem a BT, hanem a Közgyűlés az a szerv, amely határozatok formájában a legaktívabban foglalkozott a palesztinok kollektív jogaival,⁶⁴ illetve amelynek joga és lehetősége is volt a Nemzetközi Bírósághoz⁶⁵ fordulni tanácsadó véleményért (*advisory opinion*).

Erre az izraeli–palesztin relációban először 2004-ben került, amikor az ENSZ tagállamai azt kérték a Nemzetközi Bíróságtól, hogy vizsgálja ki, illetve állapítsa meg az Izrael által épített biztonsági kerítés (az ún. fal) következményeit. A „biztonsági” jelző arra utal, hogy a korabeli hivatalos izraeli álláspont szerint az ideiglenesnek szánt építmény kizárólagos célja a terrorizmus, különösen az öngyilkos merényletek megelőzése – tehát nem az államterület kiterjesztése. Az akkor született tanácsadói vélemény elsősorban arról ismert, hogy a palesztin területeket következetesen megszálltként említette, valamint a fal – a zöld vonaltól eltérő helyen történő – építését, illetve annak a következményeit *de facto* annexiónak minősítette.⁶⁶ Kevésbé köztudott, hogy egyes vélemények szerint viszont hozzájárult a helyzet normalizálásához is, mivel a nemzetközi donorközösség azóta inkább a fal következményeinek a palesztinok életére gyakorolt hatásait próbálja mérsékelni, ahelyett, hogy diplomáciai-politikai eszközökkel számon kérné Izraelen annak az illegalitását.⁶⁷

Hasonló tanácsadói véleményt kezdeményezett 2022 decemberében a Közgyűlés, amikor azt kérte a Nemzetközi Bíróságtól, hogy állapítsa meg, hogyan változott az évtizedek során a palesztin területek *de facto* helyzete, és *de jure*, a nemzetközi jog szerint minek is minősül Izrael ottani jelenléte, illetve mit jelent mindez az ENSZ-re nézve.⁶⁸

Bár a vizsgálat folyamatban van, a globális nemzetközi közösség politikai véleménye kiderül a háttéranyagokból: a nemzetközi humanitárius jog szerint a háború következtében történő megszállás átmeneti, ám Izrael több mint ötven éve jelen van azokon a területeken, ahonnan az ENSZ BT 242. (1967) és 338. (1973) sz. határozatai, valamint a PFSZ-szel kötött oslói megállapodás szerint is vissza kellett volna vonulnia.⁶⁹ Az 1968-ban alakult különleges bizottság (*Special Committee, SC*) a beszámolójában úgy fogalmazott, hogy amennyiben Izrael ciszjordániai jelenlétének nincs megfelelő jogi alapja, az SC Izrael Állam, az izraeli hadsereg és telepések palesztin területeken való jelenlétét nem tarthatja a nemzetközi joggal összhangban lévőnek.⁷⁰

Radikálisabb következtetésre jutott 2022 folyamán az ENSZ Emberi Jogi Tanács (*Human Rights Council, HCR*) által 2021-ben kijelölt ún. független bizottság (ICI), amely a beszámolójában fontosnak tartotta megjegyezni a *de facto* és a *de jure* anektálás közötti különbségtételt, s azt hangsúlyozta, hogy a megszállást törvényellenesnek tekinti annak az állandó(sult) jellege (*permanence*) és Izrael *de facto* és *de jure* annexióra irányuló folyamatos tevékenysége miatt.⁷¹ Az ENSZ különleges megbízottja (*UN Special Rapporteur on Human Rights in the Occupied Palestinian Territories*, Michael Lynk és utódja Francesca Albanese) egyaránt azon az állásponton vannak, hogy „az izraeli megszállás az évek során apartheidté konszolidálódott.”⁷²

Az eddigiekben röviden említett okok és vélemények miatt Izrael nem működött együtt sem a független (ICI), sem a különleges bizottsággal (SC), azok kérdéseire nem válaszolt, a delegáltjaiknak nem adott beutazási engedélyt.⁷³

Mivel a palesztin területeken zajló folyamatok jogi mibenléte – megszállás, anektálás, apartheid – Izraelnek a vizsgálatban való részvétele nélkül nem állapítható meg,⁷⁴ a Közgyűlésnek nem maradt más választása, mint hogy a Nemzetközi Bírósághoz forduljon jogi véleményért.

Habár a közgyűlési határozatra vonatkozó szavazás során az igen szavazatok száma (benne Oroszországgé, Kínáé, valamint Szaúd-Arábiáé, az Egyesült Arab Emírségeké, Marokkóé és Bahreiné) volt a legmagasabb (87), ám a 27 nem szavazó és az 53 tartózkodó ország (köztük Norvégia, Svédország, Franciaország, Spanyolország, Görögország) miatt a „globális többséget” nem lehetett megállapítani. A határozat ellen nemmel szavazó 26 állam között volt az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, az Egyesült Királyság, Németország, Közép-Európából Magyarország, Horvátország és Csehország. A tartózkodó európai államok véleményét jól érzékelteti Norvégiáé, amelynek a hivatalos álláspontja – a területek státusza nemzetközi jogilag megszállásnak tekinthető⁷⁵ – megegyezik a nemmel szavazókéval. Bár az Európai Uniónak nincs önálló szavazati joga az ENSZ-ben, Sven Kühn von Burgsdorff, aki a mandátuma leteltével augusztusban távozott az EU palesztinai képviselőjének az éléről, kifejezte, hogy a területek státuszáról szóló, az apartheidot körüljáró vitát nem szabad elnyomni.⁷⁶

A Nemzetközi Bíróság bevonását a palesztin diplomáciai erőfeszítéseken túl az is magyarázza, hogy palesztin, izraeli és nemzetközi jogvédők nemcsak a palesztinok önrendelkezési joga érdekében lépnek fel minden lehetséges fórumon,⁷⁷ de az utóbbi években azt is tételesen bizonyították, hogy az izraeli intézkedések megfelelnek az apartheidet tiltó nemzetközi egyezményben foglalt cselekményeknek.⁷⁸ Izrael ezt tagadja, és az összehasonlítást két fő okból is antiszemitizmusnak tekinti. Egyrészt logikai alapon: kijelenti, hogy ha az izraeli rendszer apartheidnek minősül, és az apartheid emberiség elleni bűncselekmény, akkor (a definícióból következően) maga Izrael léte is emberiség elleni bűncselekmény.⁷⁹ Másrészt a jogvédő szervezetek által használt apartheid-analógia figyelmen kívül hagyja a biztonsági intézkedéseket indokoló történelmi kontextust, az arab–izraeli háborúkat, illetve a palesztinok által évtizedek óta elkövetett erőszakot.⁸⁰ A terror elleni küzdelem tükrében nem véletlen, hogy a nemzetközi közösség meghatározó államai mindeddig tartózkodtak attól, hogy hivatalosan állást foglaljanak a kérdésben, vagy akár csak az ICJ vizsgálatát támogassák.⁸¹ Ráadásul Izraelt zsidó államként annak a nürnbergi pernek az árnyékában hozták létre, amely a világháborúért, illetve az elkövetett háborús bűncselekményekért kizárólag Németországot, annak náci tisztviselőit vonta felelősségre, és nem kérte számon a náci megszállástól mentes államokon többek között azt sem, hogy miért nem fogadták be a menekülni próbáló európai zsidókat.⁸²

A Nemzetközi Bíróság – a mandátumának megfelelően – egyrészt azt fogja jogi eszközökkel vizsgálni, hogy milyen jogkövetkezményekkel járt a palesztinok önrendelkezési jogára nézve, hogy Izrael a nemzetközi jogot évtizedek óta

megsérti („*What are the legal consequences arising from the ongoing violation by Israel of the right of the Palestinian people to self-determination, from its prolonged occupation, settlement and annexation of the Palestinian territory occupied since 1967 ...?*”), másrészt, hogy a palesztin területek valós helyzete mennyiben felel meg a jogi definícióknak, normáknak („*how Israel's policies and practices referenced affect the legal status of the occupation?*”), illetve mit jelent ez a nemzetközi közösség tagjai számára („*what are the legal consequences that arise for all States and the United Nations from this status?*”).⁸³ Bár a vizsgálat kimenete bizonytalan,⁸⁴ arra a bíróságnak biztosan nem lesz felhatalmazása, amit a társadalomtudományi háttérrel rendelkező kritikusok megengedhetnek maguknak: nevezetesen, hogy kimondja, a nemzetközi jog megoldásai – a vesztfáliai nemzetállami rendszer, vagyis a fizikai határokra épülő és a területi szuverenitásban gondolkodó kétállamos megoldás, a kodifikált egyéni emberi jogok védelmét a kollektív, illetve nem kodifikált jogok elé helyező eljárások – mennyire alkalmatlanok a történelmi jóvátételre, a valós társadalmi-politikai problémák megértésére, illetve megoldására.

Következtetések

Összefoglalásként elmondható, hogy a palesztin területek feletti ellenőrzést Izrael a palesztin partnereivel – Ciszjordániában 1994 óta *de jure* a Palesztin Hatósággal, Gázában 2007 (2011) óta *de facto* a Hamással – megosztva gyakorolja. A nemzetközi közösség (és jog) csak szelektíven és következetlenül tud viszonyulni e valósághoz. Egyrészt az oslói megállapodások elfogadásával, a fal tolerálásával, valamint a békefolyamat és a palesztin intézményrendszer finanszírozásával *de facto* legitímálta Ciszjordánia zónákra osztását, elfogadta a telepek létét, illetve azt az elvet, amely szerint azok státuszában a két félnek kell megegyeznie.⁸⁵ Másrészt viszont a ciszjordániai telepeket éppúgy a nemzetközi joggal ellentétesnek tekinti, mint az izraeli biztonsági fal nyomvonalát. E következetlenség jól illusztrálja a nemzetközi jog – alkalmazhatóságának és kikényszeríthetőségének – korlátait.

Az izraeli szuverenitásnak a telepekre történő kiterjesztését, vagyis a *de facto* annexiót sokan sokféle alapon kritizálják. Az izraeli-palesztin konfliktus vizsgálatokor egyfajta tudományos dogmának számít, hogy a probléma oka az izraeli megszállás, a megoldás pedig a terület felosztása két államra – összhangban a palesztin népet megillető önrendelkezési jognak a nemzetközi közösség általi 1974-es elismerésével, illetve az oslói megállapodásokban rejlő kétállamos vízióval. E logikai keretben az izraeli telepek számítanak a probléma fő forrásának, mivel azokat a megszállást szabályozó nemzetközi humanitárius joggal ellenkezően, a leendő (remélt) palesztin állam területén hozták létre az évtizedek során. Miközben a nemzetközi közösség eddig a megszállás, illetve a kétállamos

megoldás fogalmi keretein belül gondolkodott, az izraeli jobboldal, a palesztin emberi jogi aktivisták, valamint a társadalomtudományok egyes képviselői is egyetértenek abban, hogy izraeli–palesztin konfliktusról, illetve a kétállamos megoldásról beszélni hiábavaló, mert a felosztás nem reflektál a probléma gyökerére. Ennek megfelelően az izraeli–palesztin konfliktusként ismert probléma lényege nemcsak palesztin szemszögből, de az izraeli jobboldal felfogásában is legkésőbb 1947–1949-re kialakult. A levont következtetéseket tekintve viszont óriási különbségek vannak.

Amint arra Yair Wallach rámutatott, az első felosztási tervek (Peel Bizottság, 1937; ENSZ/UNSCOP 1947) a korabeli, rasszista európai gondolkodás termelte ki ugyan, de – Dél-Afrikától, Algériától és más telepes-gyarmatoktól eltérően – Palesztinában nem a fehér felsőbbrendűséget akarta ráerőltetni a helyi lakosságra. A két világháború közötti európai diplomácia szerint a kontinensen élő zsidók is Palesztinához tartoztak. Ennek megfelelően a zsidó nemzeti otthon létrehozásának támogatásában nem egy fehér telepes projektet láttak (annak ellenére sem, hogy a „gyarmatosítás” kifejezés a bázeli programban és a cionista szövegekben is nyíltan megjelent), hanem Palesztina területének a viszonylag igazságos kettéosztását. Ez a magyarázata annak, hogy a felosztási tervek pártolói – köztük a kétállamos megoldáséi – nem látják a fától az erdőt: a cionizmus lényege nem pusztán az önrendelkezési jog állami keretek között való megteremtéséről, illetve a területi-politikai szuverenitásról szól, hanem a földhöz való kötődés jelenik meg benne. Izrael állam (*Medinat Izrael*), a zsidó nemzeti otthon (*ha-bajt ha-jehudi*) és Izrael földje (*Erec Izrael*) nem azonos jelentéstartalmú fogalmak. Az utóbbi megteremtésének pedig akkor is kézenfekvő eszköze a területi expanzió és a telepek létrehozása, ha az ellenkezik az elvileg Izrael Államra nézve is kötelező nemzetközi joggal.⁸⁶

Az izraeli jobboldal narratívája szerint értelmezhetetlenek az olyan fogalmak, mint a palesztinok területi követelése és önrendelkezési joga, illetve az izraeli megszállás vagy annexió: a palesztinoknak nem területi igényeik vannak, hanem a cionizmus ideáját, a zsidó államot és a zsidó nép földhöz való jogát képtelenek elfogadni.

Palesztin jogvédők a politikai konfliktus fennállását azon az alapon tagadják, amelyet a bántalmazó–bántalmazott viszonyal lehet a leginkább érzékelteni: ha az egyik fél erőszakot követ el a másikkal szemben, akkor két félről, illetve érdekkonfliktusról beszélni azért irreleváns, mert áldozatként, vagyis bántalmazott félként nem lehet felelősséget vállalni sem a kiváltó okokért, sem a következményekért. A helyi palesztinai arabok fegyveres részvétele ugyanis minden arab–izraeli háborúban (1948/49, 1956, 1967, 1973) minimális volt.⁸⁷ Más szavakkal: amíg a *nakbáért*, azaz a palesztin menekültekkel történelemért Izrael nem vállal felelősséget, addig az igazságos rendezés sem elképzelhető.⁸⁸ Izraeli szemszögből a felelősségvállalás kevésbé anyagi kérdés – a palesztin

menekülteknek járó kompenzáció felmerült az oslói időszakban is –, inkább jogilag és logikailag kényelmetlen. Ahogy a kérdést Jehuda Senhav megfogalmazta: mennyivel megalapozottabb Izrael igénye morálisan az 1949/1967-es határain belül található, vagyis az 1949 előtt palesztin tulajdonban állt településekre, ingatlanokra, mint a ciszjordániai területeken lévő földekre – különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az eredeti földfoglalás mennyivel több palesztin veszteséggel és szenvedéssel járt (1967 előtt), mint a ciszjordániai telepességmozgalom (1967 után)?⁸⁹ A kérdés költői ugyan, ám így is világosan következik belőle, hogy Ciszjordánia területe – annak megszállása, illetve a zsidó telepek létrehozása – csupán részprobléma. Az onnan való visszavonulás, adott esetben a telepek felszámolása éppúgy nem oldja meg a teljes problémát a maga komplexitásában, ahogyan egyébként az egyoldalú annexió sem.

A fejlemények tükrében a Palesztin Hatóság mibenléte, autonómiája, illetve működőképessége sem irreleváns kérdés. Az izraeli kormány egyetlen partnere (a PFSZ/Fatah, illetve a PH) ugyanis az összeomlás szélén van, a belső politikai legitimitációja 2006 óta folyamatosan gyengül, és Ciszjordánia részleges annektálása a várakozások szerint akár össze is roppanthatja.⁹⁰ Kérdés, hogy ez mennyit számít a nemzetközi közösségnek, amelynek a figyelmét jelenleg olyan témák kötik le, mint az orosz–ukrán háború, az energiaárak, a klímaváltozás vagy a digitális – a következményeit tekintve nagyon is valóságos, de a szabályozói szinten követhetetlen – fejlemények. Nathan Thrall szavaival: amíg a legkisebb esélye – napjainkban inkább illúziója – megvan annak, hogy az „átmeneti” állapot egy bármilyen (demilitarizált?) palesztin állam létrehozásához fog vezetni, addig a nemzetközi közösség meghatározó tagjai tartózkodni fognak attól, hogy Izraelt felelősségre vonják, vagy izraeli állampolgárságot követeljenek a ciszjordániai palesztinoknak, vagy akár a szuverenitás kiterjesztésének a kérdését túlzottan feszegessék.⁹¹ És miközben az Egyesült Államok és európai partnerei ragaszkodnak a megszállás/felosztás fogalmak által kínált logikai kerethez, az Izrael és a perzsa-öbölbeli arab államok között megindult regionális normalizáció világosan jelzi, hogy a palesztin önrendelkezés (állam) kérdése (geo)politikai tekintetben távolról sem olyan fontos, mint harminc éve volt. Legalábbis 2023. október 7-ig így gondoltuk.

Jegyzetek

- 1 A kézirat lezárásának az ideje 2023. szeptember vége volt. Bár a szerkesztési folyamat már a 2023. október 7-én történeteket követően zajlott, a szövegen nem változtattunk, részben azért, hogy őrizze azokat a kérdéseket és gondolatokat, amelyek addig napirenden voltak.
- 2 Az ENSZ Biztonsági Tanács 242 (1967) sz. határozata, lásd: *United Nations Peacemaker*, „Resolution 242 (1967) of 22 November 1967”, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCRes242%281967%29.pdf> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 30.). Ami a „területeket” kifejezést illeti, a Golán-fennsík (Kuneitra) nyugati részét Izrael (Szíriától)

- annektálta; Kelet-Jeruzsálemre 1980-ban, a város közigazgatási határainak a megváltoztatásával, illetve annak egységes és oszthatatlan státuszát deklaráló alaptörvénnyel (Basic Law) terjesztette ki a szuverenitását. Állampolgárságot, szavazati jogot a két említett területen élő lakosság nem kapott – bár, érthető módon, nem is feltétlenül igényelt volna. A Sinai-félszigetről való kivonulás volt a „területet békéért” elv klasszikus példája, amelyet az Egyiptommal kötött békeszerződés (1979) végrehajtásával realizáltak. A Gázai övezetbeli jelenlétét Izrael egyoldalúan számolta fel 2005-ben, az övezet blokádját azóta Egyiptommal koordinálva tartja fenn.
- 3 Az ENSZ Közgyűlés Különleges Bizottságának (UNGA SC) 3236 (1974) sz. határozata (A/RES/3236/29): „3236 (XXIX). Question of Palestine”, *United Nations*, <https://www.un.org/unispal/wp-content/uploads/2016/05/ARES3236XXIX.pdf> (a letöltés ideje: 2023. január 6.); Gazdik Gyula: „Madridtól a palesztin-izraeli kézfogásig”, *Társadalmi Szemle*, 49., no. 1. (1994): 60–69.
  - 4 Singer, Joel: „The Israel–PLO Mutual Recognition Agreement”, *International Negotiation*, 26., no. 3. (2021): 366–390.
  - 5 Az ENSZ Közgyűlés határozatát 138 állam szavazta meg, 41 tartózkodott (Nyugat-Európa államai, Ausztrália, Japán), és 9 (Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Izrael, Csehország, Marshall-szigetek, Mikronézia, Nauru, Panama, Palau) szavazott ellene. Az ENSZ Közgyűlés 19/67 (2012). sz. határozata (A/RES/67/19): „Status of Palestine in the United Nations: Resolution, Adopted by the General Assembly”, *United Nations Digital Library*, <https://digitallibrary.un.org/record/738624> (a letöltés ideje: 2023. január 16.).
  - 6 Paragi Beáta és Szalai Máté: „Izrael és/vagy Palesztina? I.: A kétállamos megoldás ellehetetlenülésének lokális összefüggései”, *Külügyi Szemle*, 21., no. 1. (2022): 84–111.; Szalai Máté és Paragi Beáta: „Izrael és/vagy Palesztina? II.: A kétállamos megoldás ellehetetlenülésének regionális és nemzetközi összefüggései”, *Külügyi Szemle*, 21., no. 2. (2022): 67–91.
  - 7 Barakat, May és Amouri, Yasser: „Who Is Representing the Palestinian People: The Palestine Liberation Organization or the State of Palestine? The Aftermath of United Nations General Assembly Resolution 67/19”, *BRILL*, <https://doi.org/10.1163/15730255-bja10115> (a letöltés ideje: 2023. január 16.).
  - 8 Az Ábrahám-megállapodások aláírásával Izrael vállalta, hogy az annektálást négy évre leveszi a napirendről. Lásd: Szalai Máté és Wagner Péter: „Ábrahám-megállapodások”, *Magyar Külügyi Intézet*, <https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/10/KKIElemzesek.E-2020.84-1.pdf> (a letöltés ideje: 2023. január 16.); Csicsmann László és Paragi Beáta: „Egy még újabb Közel-Kelet? Az Ábrahám-megállapodások háttere és regionális összefüggései”, in *A nemzetközi rendszer alakváltozásai a 21. század elején. Tanulmányok Rostoványi Zsolt 70. születésnapja alkalmából*, szerk. Csicsmann László (Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem, 2022), 35–54. o. A Szaúd-Arábia és Izrael közötti közeledés kapcsán lásd a *Fox News* Mohamed bin Szalman herceggel készített interjúját, amelyben elhangzik, hogy az Izraellel való normalizáció a hidegháború vége óta a legjelentősebb történelmi megállapodás („the biggest historical deal since the end of the Cold War”), amelynek az aláírásához a szaúdi fél is mindennap egyre közelebb kerül („Every day we get closer, it seems it's for the first time real one serious. We get to see how it goes.”). Aitken, Peter: „Bret Baier Interviews Saudi Prince: Israel Peace, 9/11 Ties, Iran Nuke Fears: »Cannot See Another Hiroshima«”, *Fox News*, <https://www.foxnews.com/world/bret-baier-interviews-saudi-prince-israel-peace-ties-iran-nuke-fears-cannot-see-another-hiroshima> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 23.).
  - 9 Szalai és Wagner: „Ábrahám-megállapodások”; Csicsmann és Paragi: „Egy még újabb Közel-Kelet?”.

- 10 Ez utóbbi kapcsán lásd Becalel Szmotrics (Vallásos Cionista Párt) politikai elképzelését, amely egyelőre nem tekinthető hivatalos izraeli álláspontnak ugyan, de Szmotrics a jelenlegi (25.) Knesszet védelmi minisztereként a megszállt területeken található zsidó telepek igazgatása tekintetében az elődeinél sokkal szélesebb hatáskörrel rendelkezik. Lásd: Sharon, Jeremy: „Netanyahu Hands Smotrich Full Authority to Expand Existing Settlements”, *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/netanyahu-hands-smotrich-full-authority-to-expand-existing-settlements> (a letöltés ideje: 2023. június 18.). Így ír Szmotrics a „meghatározó tervében”: „*The self-government of the Arabs of Judea and Samaria will be divided into six municipal governmental regions wherein representatives will be elected in democratic elections: Hebron, Bethlehem, Ramallah, Jericho, Nablus, and Jenin. ... The Arabs of Hebron are not like the Arabs of Ramallah, who are not like the Arabs of Nablus, who are not like the Arabs of Jericho. ... A division into regional municipal governments will dismantle the Palestinian national collective and the ambitions to realize its independence, but will at the same time preserve the tribal-familial structure and thus allow the existence of a stable system for managing day-to-day life free of tensions and internal conflicts. These regional municipal governments will maintain a system of cooperation between each other and with the State of Israel, thus allowing stable and lasting regional economic development.*” Smotrich, Bezalel: „Israel’s Decisive Plan”, *Hashiloach*, <https://hashiloach.org.il/israels-decisive-plan/> (a letöltés ideje: 2023. június 18.).
- 11 Az annektálás lehetősége kapcsán lásd Paragi Beáta: „A zöld vonaltól keletre. Az izraeli szuverenitás kiterjesztése a palesztin autonómia, illetve állam rovására”, *Külügyi Szemle*, 22., no. 2. (2023): 95–116.
- 12 Shenhav, Yehouda: *Beyond the Two-State Solution: A Jewish Political Essay* (Cambridge: Polity Press, 2012), 68–115. o.
- 13 Said, Edward: *The End of the Peace Process: Oslo and After* (London: Vintage, 2000).
- 14 Shenhav: *Beyond the Two-State Solution*.
- 15 Yehouda Shenhav(-Shahrabani) a Tel Aviv University szociológusaként (nem történész-ként, politológusként vagy IR-szakértőként) közelíti meg a kérdést, akinek részben a családi háttere – iraki zsidó családból származik, anyanyelve arab és héber, apja halálát Izraelt célzó iraki rakéták okozták 1991-ben – magyarázza az európai/askenázi Izrael és a mainstream nemzetközi közösség problémadefiniálásához való kritikus viszonyulását, akik szerinte jól felfogott érdekből 1967-ben, s nem 1948-ban látják a gondok gyökerét. A palesztin–izraeli kérdéssel foglalkozó, nyilvánvalóan személyes érintettségű izraeli és palesztin szerzők mellett a tudományos élet is instrumentalizált. Lásd pl. Landy, David, Lentin, Ronit és McCarthy, Conor (szerk.): *Enforcing Silence: Academic Freedom, Palestine and the Criticism of Israel* (London: Zed Books, 2020). Az izraeli egyetemek, kutatók ellen irányuló bojkott kapcsán: Beckett, Andy: „It’s Water on Stone – in the End the Stone Wears out”, *The Guardian*, 2002. december 12., <https://www.theguardian.com/education/2002/dec/12/highereducation.uk> (a letöltés ideje: 2023. március 12.). Azon palesztin tapasztalatokról, hogy például a nyugati donoroktól, egyetemektől és szerkesztőbizottságoktól függ, hogyan lehet tematizálni a palesztinkérdés összetevőit, lásd: Giacaman, Rita: „Palestinians Under Israeli Settler Colonialism and »Anglo-Centric« Colonization of Knowledge Production”, *Sage Journals*, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/27551938231152768> (a letöltés ideje: 2023. március 12.).
- 16 Paragi Beáta: „A „zöld vonaltól” keletre : Az izraeli szuverenitás kiterjesztése a palesztin autonómia, illetve állam rovására”, *Külügyi Szemle*, 22., no. 2. (2023): 95–116.
- 17 A nemzetközi vonatkozások kapcsán indokolt lehetett volna az Egyesült Államoknak (USA), illetve az EU-nak az elemzésbe történő bevonása is. Bár az USA és Izrael közötti különleges kapcsolat sem elvileg, sem gyakorlatilag nem zárja ki az Izraelre való washingtoni

- nyomásgyakorlást, területi okokból a tanulmány nem foglalkozik sem azzal, sem az EU diplomáciája által jelenleg játszott szereppel. Azok kapcsán lásd: Rynhold, Jonathan: „The Special Relationship Between the United States and Israel”, in *Routledge Handbook on Contemporary Israel*, szerk. Ben-Porat, Guy, Feniger, Yariv, Filc, Dani, Kabalo, Paula és Mirsky, Julia (New York, NY: Routledge, 2022), 183–196. o.; Council of the European Union: „Relations with Israel: European Union’s Position for the Association Council’s 12th Meeting (Brussels, 3 October 2022)”, *European Council / Council of the European Union*, <https://www.consilium.europa.eu/media/59337/st13103-en22.pdf> (a letöltés ideje: 2023. január 18.).
- 18 Az 1993. szeptember 13-án Washingtonban aláírt ún. oslói megállapodás („Elvi nyilatkozat Izrael és a PFSZ között az átmeneti önkormányzattal kapcsolatos szabályozásokról”) V(3) cikke szerint az átmeneti időszakot szabályozó megállapodások nem vonatkoztak a telepkekre sem, mivel az volt a terv, hogy a végső „tárgyalások témakörei az alábbiak lesznek: Jeruzsálem, a menekültek kérdése, a (zsidó) telepke sorsa, biztonsági intézkedések, határok, a többi szomszéd állammal fennálló kapcsolatok és együttműködés”. Lugosi Győző, szerk.: *Dokumentumok a Közel-Kelet történetéhez* (Budapest: L’Harmattan, 2007), 687. o. Az elvi nyilatkozat végrehajtására vonatkozó, többek között Ciszjordániát is zónákra osztó, 1995. szeptember 28-án, szintén Washingtonban kötött Oslo II megállapodás (Izraeli–palesztin átmeneti megállapodás a Gázai övezetről és Ciszjordániáról) 31. cikke szerint „(7) az Állandó státuszról szóló tárgyalások végéig egyik Fél sem kezdeményez olyan lépést, amely megváltoztatná Ciszjordánia vagy a Gázai övezet státuszát”. Lugosi, szerk.: *Dokumentumok*, 726. o.
- 19 Az oslói folyamat kapcsán magyarul lásd: Gazdik: „Madridtól a palesztin–izraeli kézfogásig”; Gazdik Gyula: „Az átalakuló Közel-Kelet: a palesztin autonómia”, *Társadalmi Szemle*, 51., no. 7. (1996): 58–69.; Gazdik Gyula: „Netanjahu és a közel-keleti béke. Oslói folyamat: az úton végig lehet menni?”, *Társadalmi Szemle*, 53., no. 6. (1998): 42–53.; Rostoványi Zsolt: *Együttélésre ítéelve: Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért* (Budapest: Corvina, 2005). Az idegen nyelvű forrásokat itt nem sorolom fel, azokat lásd alább.
- 20 Az ENSZ Közgyűlés Különleges Politikai és Dekolonizációs Bizottsága (UNGA SPDC) által kiadott beszámolóra – United Nations General Assembly: „A/77/400. Israeli Practices and Settlement Activities Affecting the Rights of the Palestinian People and Other Arabs of the Occupied Territories. Report of the Special Political and Decolonization Committee”, *United Nations*, https://www.un.org/unispal/wp-content/uploads/2022/11/A.77.400_141122.pdf (a letöltés ideje: 2023. január 30.) – hivatkozó határozata: United Nations General Assembly: „Resolution Adopted by the General Assembly on 30 December 2022 (on the Report of the Special Political and Decolonization Committee [Fourth Committee] [A/77/400, para. 14]. 77/247. Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Palestinian People in the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem”, *UNdocs.org*, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N23/004/68/PDF/N2300468.pdf?OpenElement> (a letöltés ideje: 2023. január 28.).
- 21 Az ENSZ Közgyűlés, Különleges Bizottság (UNGA SC) jelentését lásd: United Nations General Assembly: „A/77/501. Report of the Special Committee to Investigate Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Palestinian People and Other Arabs of the Occupied Territories”, *United Nations*, https://www.un.org/unispal/wp-content/uploads/2022/11/A.77.501_031022.pdf (a letöltés ideje: 2023. január 30.); United Nations General Assembly: „A/77/400”. Az ENSZ Emberi Jogi Tanács, Nemzetközi Vizsgálóbizottság (UN HRC ICI) jelentését lásd: United Nations General Assembly: „A/77/328. Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem, and Israel. Note by the Secretary-General”, *United Nations*

- Human Rights, Office of the High Commissioner*, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiopt/2022-10-19/Report-COI-OPT-14Sept2022-EN.pdf> (a letöltés ideje: 2023. január 30.).
- 22 Ennek releváns fő forrásai: „Az 1907-es hágai egyezmény: IV. Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól”, illetve az egyezmény melléklete: „A hadviselési szabályzat”; „A polgári lakosság háború idején való védelméről szóló, 1949-es IV. genfi egyezmény”; a Genfben 1977-ben aláírt, „Az 1949. augusztus 12-i genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv (I. jegyzőkönyv)”.
  - 23 Hoffmann Tamás: „Nemzetközi humanitárius jog”, in *Nemzetközi jog*, szerk. Kende Tamás, Nagy Boldizsár, Sonnevend Pál és Valki László (Budapest: Wolters Kluwer – CompLex, 2014), 807. o.
  - 24 Uo. 808. o.
  - 25 Uo. 808. o.
  - 26 Uo. 808. o.
  - 27 Uo. 808. o.
  - 28 Izraeli történészek is egyetértenek azzal, hogy az 1947–1949 között történt erőszak-alkalmazást nem kizárólag szuverén hadviselő felek – Izrael és a vele szemben hadüzenet révén felsorakozott szövződés arab államok – között zajló háborúként, hanem a mandátumterületen élő, fegyvertelen palesztin arab lakosság elűzésére irányuló etnikai tisztogatásként is szükséges értelmezni. Nézetkülönbség csupán abban a kérdésben van közöttük, hogy létezett-e hivatalos utasítás (amelyre az ún. D-tervként hivatkoznak), vagy a történetek spontán módon következtek be. Magyarul lásd Rostoványi: *Együttélésre ítélve*, 115–128. és 262–266. o.
  - 29 Susser, Asher: *Israel, Jordan, and Palestine – the Two-State Imperative* (Waltham, MA: Brandeis University Press, 2011).
  - 30 International Court of Justice: „Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory”, *International Court of Justice*, <https://www.icj-cij.org/en/case/131> (a letöltés ideje: 2022. november 12.).
  - 31 Noha sem a „megszállás”, sem a „palesztin állam” kifejezés nem szerepel az oslói megállapodásokban, az elvi nyilatkozat első cikke a BT-nek a megszállás tényét megállapító két határozatára hivatkozik: „*The aim of the Israeli-Palestinian negotiations ... is... to establish a Palestinian Interim Self-Government Authority, the elected Council (the »Council«), for the Palestinian people in the West Bank and the Gaza Strip, for a transitional period not exceeding five years, leading to a permanent settlement based on Security Council resolutions 242 (1967) and 338 (1973). It is understood that the interim arrangements are an integral part of the whole peace process and that the negotiations on the permanent status will lead to the implementation of Security Council resolutions 242 (1967) and 338 (1973).*”
  - 32 Henckaerts, Jean-Marie: „Tanulmány a nemzetközi humanitárius szokásjogról: Hozzájárulás a fegyveres összeütközések során alkalmazandó jogszabályok megértéséhez és tiszteltetés tartásához”, *International Review of the Red Cross*, 87., no. 857. (2005): 37–38., https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/hun-irrc_857_henckaerts.pdf (a letöltés ideje: 2023. január 12.); Panepinto, Alice: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty: The Annexation of Palestine” in *The Extraterritoriality of Law: History, Theory, Politics*, szerk. Margolies, Daniel S., Özsu, Umut, Pal, Maïa és Tzouvala, Ntina (London: Routledge, 2019), 202. o.
  - 33 Ez az Alapokmány szerinti elkülönült jogállás addig áll fenn, amíg a gyarmat vagy az önkormányzattal nem rendelkező terület népe nem gyakorolja az Alapokmánynak és különösen

- annak céljainak és elveinek megfelelően az önrendelkezéshez való jogát. ENSZ Közgyűlés 2625/25. sz. határozat: UN General Assembly: „A/RES/2625(XXV): Declaration on Principles of International Law Concerning Friendly Relations and Co-operation Among States in Accordance with the Charter of the United Nations”, *United Nations Digital Library*, <https://digitallibrary.un.org/record/202170> (a letöltés ideje: 2023. június 12.).
- 34 Salamanca, Omar Jabary, Qato, Mezna, Rabie, Kareem és Samour, Sobhi: „Past Is Present: Settler Colonialism in Palestine”, *Settler Colonial Studies*, 2., no. 1. (2012): 1–8.; Lloyd, David: „Settler Colonialism and the State of Exception: The Example of Palestine/Israel”, *Settler Colonial Studies*, 2., no. 1. (2012): 59–80.; Jamal, Amal: „Neo-Zionism and Palestine: The Unveiling of Settler-Colonial Practices in Mainstream Zionism”, *Journal of Holy Land and Palestine Studies*, 16., no. 1. (2017): 47–78.; Lentin, Ronit: *Traces of Racial Exception: Racializing Israeli Settler Colonialism* (London: Bloomsbury, 2018); Sabbagh-Khoury, Arej: „Tracing Settler Colonialism: A Genealogy of a Paradigm in the Sociology of Knowledge Production in Israel”, *Politics & Society*, 50., no. 1. (2022): 44–83. Awad, Hani: „Israeli Colonial Governance vs. Palestinian Resistance: An Institutional Genealogy”, *Middle East Critique*, 32., no. 3 (2023): 401–428. Annak kapcsán, hogy a belső határokon, illetve ellenőrzőpontokon való átkelés mit jelentett már a fal építése (2004) előtt is, lásd: Bornstein, Avram S.: *Crossing the Green Line Between the West Bank and Israel* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2003). Az egyik legfontosabb izraeli érv a „gyarmatosítás” kifejezés használata ellen, hogy az általa kínált jogi, illetve fogalmi keret a gyarmati uralom alól való felszabadulás érdekében legitimnek tekinti az erőszak alkalmazását.
- 35 Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty”.
- 36 Dana, Tariq és Jarbawi, Ali: „Whose Atonomy? Conceptualising »Colonial Extraterritorial Autonomy« in the Occupied Palestinian Territories”, *Politics*, 43., no. 1. (2023): 106–121.
- 37 Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty”, 203. o.
- 38 Kretzmer, David: *The Occupation of Justice: The Supreme Court of Israel and the Occupied Territories* (Albany, NY: State University of New York Press, 2002); Yesh Din, „Unprecedented: A Legal Analysis of the Report of the Committee to Examine the Status of Building in Judea and Samaria (The Levy Committee)”, <https://www.yesh-din.org/en/unprecedented-a-legal-analysis-of-the-report-of-the-committee-to-examine-the-status-of-building-in-judea-and-samaria-the-levy-committee/> (a letöltés ideje: 2023. február 1.); Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty”.
- 39 Az izraeli Legfelsőbb Bíróság a palesztin nép önrendelkezési jogával mint (egyetlen) kollektív emberi joggal nem foglalkozik. Az egyedi ítéletek kapcsán – függetlenül attól, hogy azok a palesztin fél számára kedvezőek-e – felmerül a kérdés, hogy az izraeli ítélkezési gyakorlat milyen mértékig legitimálja a megszállást, illetve a palesztinok feletti izraeli kontrollt. Erről lásd: Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty”, 204. o.; Kretzmer, David és Ronen, Yael: *The Occupation of Justice: The Supreme Court of Israel and the Occupied Territories* (Oxford: Oxford University Press, 2021).
- 40 Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty”, 203. o.
- 41 Shehadeh, Raja: „From Jerusalem to the Rest of the West Bank: Israel’s Strategies of Annexation”, *Review of Middle East Studies*, 53., no. 1. (2019): 10–11.
- 42 Elvileg ez elég a joghatóság (jurisdiction) megállapításához, amennyiben az állam fennhatóságát a területiség elve mentén határozzák meg, még akkor is, ha vannak kivételek (pl. konzulátusok, nagykövetségek).
- 43 Izrael 2012-ben létrehozott egy bizottságot (Levy Bizottság), amelynek a következtetése szerint Ciszjordánia nem tekinthető megszállt területnek. Regavim: „The Levy Commission Report on the Legal Status of Building in Judea and Samaria”, Britannica ProCon.org,

- <https://images.procon.org/wp-content/uploads/sites/51/the-levy-commission-report-on-the-legal-status-of-building-in-judea-and-samaria.pdf>, 5–7. o. (a letöltés ideje: 2023. február 1.). Az érvek jogi és etikai alapját később nemzetközi jogászok (Kretzmer és Ronen: *The Occupation of Justice*; Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction”), valamint jogvédő szervezetek vitatták, s tételesen listázták mindazon nemzetközi határozatokat és izraeli legfelsőbb bírósági döntéseket, amelyek a területeket megszálltnak tekintik (*Yesh Din*, „Unprecedented”).
- 44 Shinar, Adam: „Israel’s External Constitution: Friends, Enemies, and the Constitutional/ Administrative Law Distinction”, *Virginia Journal of International Law*, 57., no. 3. (2017): 735–767.; Kretzmer és Ronen: *The Occupation of Justice*.
- 45 Oslo II megállapodás (Izraeli–palesztin átmeneti megállapodás a Gázai övezetről és Ciszjordániáról, Washington, 1995. szeptember 28.): *Jewish Virtual Library*, „Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip (Oslo II) & Annexes”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-palestinian-interim-agreement> (a letöltés ideje: 2023. február 1.).
- 46 „Izraeli–palesztin átmeneti megállapodás a Gáza-övezetről és Ciszjordániáról. Washington, 1995. szeptember 28.”, in *Dokumentumok*, szerk. Lugosi, 711–729. o.; Gazdik: „Az átalakuló Közel-Kelet”; Singer, Joel: „West Bank Areas A, B and C: How Did They Come into Being?” *International Negotiation*, 26., no. 3. (2021): 391–401.
- 47 Lugosi, szerk.: *Dokumentumok*, 711. o. Eredetiben: „In Area C, during the first phase of redeployment, Israel will transfer to the Council civil powers and responsibilities not relating to territory, as set out in Annex III ... (e) During the further redeployment phases to be completed within 18 months from the date of the inauguration of the Council, powers and responsibilities relating to territory will be transferred gradually to Palestinian jurisdiction that will cover West Bank and Gaza Strip territory, except for the issues [telepeket is beleértve] that will be negotiated in the permanent status negotiations.”
- 48 Lugosi, szerk.: *Dokumentumok*, 721. o. Eredetiben: „(2a) The territorial jurisdiction of the [Palestinian] Council shall encompass Gaza Strip territory, except for the Settlements and the Military Installation Area shown on map No. 2, and West Bank territory, except for Area C which, except for the issues that will be negotiated in the permanent status negotiations, will be gradually transferred to Palestinian jurisdiction in three phases, each to take place after an interval of six months, to be completed 18 months after the inauguration of the Council. At this time, the jurisdiction of the Council will cover West Bank and Gaza Strip territory, except for the issues that will be negotiated in the permanent status negotiations.”
- 49 A kategorizálás lényege a fokozatos, lépésekben történő hatáskörátadás volt (lett volna). Az 1990-es évek első felében még az oslói megállapodásokat aláíró baloldali elit is annyira magáénak érezte Ciszjordániát, hogy nem volt kész az egész azonnali átadására – részben a telepek miatt, részben pedig, mert nem tudta, hogy a PH/PFSZ rendfenntartási képességei milyenek lesznek. Singer: „West Bank Areas A, B and C”. Térképen lásd: Arieli, Shaul: „The Truman Institute Atlas of the Jewish–Arab Conflict”, *The Harry S. Truman Research Institute*, <https://truman.huji.ac.il/sites/default/files/truman/files/AtlasEnglish.pdf> (a letöltés ideje: 2023. január 22.), 47. o. A C körzet a jogalanyok eltérő státusza miatt további két részre oszlik: a zsidó telepekre, illetve izraeli biztonsági célokra kisajátított területekre, valamint a palesztinok lakta falvakra.
- 50 Az Izrael és a PH közötti biztonsági együttműködés háttere és mibenléte kapcsán lásd: Lia, Brynjar: *A Police Force Without a State: A History of the Palestinian Security Forces in the West Bank and Gaza* (Reading: Ithaca Press, 2006); Thrall, Nathan: *The Only Language They Understand: Forcing Compromise in Israel and Palestine* (New York, NY: Metropolitan Books, 2017).

- 51 Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty”.
- 52 European Union, Office of the European Union Representative (West Bank and Gaza Strip, UNRWA): „2021 Report on Israeli Settlements in the Occupied West Bank, Including East Jerusalem”, *European Union External Action*, <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/EU%20Settlement%20Report%202021.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 1.); *B'tselem*, „Settlements”, <https://www.btselem.org/topic/settlements> (a letöltés ideje: 2023. január 15.); *PeaceNow*, „Settlements Map 2023”, <https://peacenow.org.il/en/%d9%8dsettlements-map-2023> (a letöltés ideje: 2023. január 15.); *PeaceNow*, „Population”, <https://peacenow.org.il/en/settlements-watch/settlements-data/population> (a letöltés ideje: 2023. január 15.); *ECF*, „The Israeli–Palestinian Conflict: An Interactive Database”, <https://ecf.org.il/db/> (a letöltés ideje: 2023. január 15.); *ECF*, „Israeli Settlements Overview Map”, <https://ecf.org.il/maps/571760dd100100ea5e71f0a5?options=ZPBLSE>, (a letöltés ideje: 2023. január 15.). Jeruzsálem kapcsán: *Terrestrial Jerusalem*, „Jerusalem Atlas”, <https://t-j.org.il/> (a letöltés ideje: 2023. január 15.).
- 53 Shapira, Anita: *Israel: A History* (Waltham, MA: Brandeis University Press, 2014), 345. o.
- 54 Wallach, Yair: „The Racial Logic of Palestine’s Partition”, *Ethnic and Racial Studies*, 46., no. 8. (2022): 1576–1598.
- 55 A Nemzetközi Büntetőbíróság (ICC) 2021 márciusában kezdődött vizsgálata kapcsán lásd: *International Criminal Court*, „State of Palestine”, <https://www.icc-cpi.int/palestine> (a letöltés ideje: 2023. január 15.). Az ICC-nek Izrael nem tagja, de vitatja, hogy annak joga lenne vizsgálatot folytatnia, mivel Palesztina nem szuverén állam. Az ICC szerint – amelyhez a PNH 2015-ben csatlakozott – joghatósága kiterjed a szóban forgó területekre, illetve az izraeli–palesztin konfliktusra is.
- 56 Dugard, John: „Israel’s Impunity from Peremptory Norms”, in *Prolonged Occupation and International Law*, szerk. Kiswanson, Nada és Power, Susan (Leiden: Brill, 2023), 199–222. o.
- 57 Allegra, Marco, Handel, Ariel és Maggor, Erez (szerk.): *Normalizing Occupation: The Politics of Everyday Life in the West Bank Settlements* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2017).
- 58 Zipperstein, Steven E.: „Legal Framing and Lawfare in the Israeli–Palestinian Conflict”, *Israel Journal of Foreign Affairs*, 16., no. 3. (2022): 330–349.
- 59 Palesztin jogvédő szervezetek hosszú évek óta kritizálják az ún. IHRA-definíciót, mert az általa kínált példák antiszemitizmusnak minősítik a palesztin jogok védelmét. *ELSC*, „Suppressing Palestinian Rights Advocacy Through the IHRA Working Definition of Antisemitism”, <https://elsc.support/news/breaking-new-report-reveals-human-rights-violations-resulting-from-ihra-definition-of-antisemitism> (a letöltés ideje: 2023. június 8.).
- 60 Az izraeli diplomaták által hangoztatott érvek szerint az ENSZ Közgyűlés több, Izrael elítélő határozatot hozott 2022-ben, mint az összes többi állam esetében együttvéve, és a hazájuk az egyetlen olyan ország, amely az Emberi Jogi Tanács (Human Rights Council, HRC) ülésein állandó napirendi pontként szerepel. Az izraeli érvelés kritikáját lásd például: Confino, Alon: „Learning the Wrong Lessons from the Holocaust”, *+972Magazine*, 2023. február 2., <https://www.972mag.com/holocaust-antisemitism-israel-palestine/> (a letöltés ideje: 2023. február 8.).
- 61 Az ENSZ Biztonsági Tanács 2334 (2016) sz. határozata. United Nations Security Council: „Resolution 2334 (2016) Adopted by the Security Council at Its 7853rd Meeting, on 23 December 2016”, *United Nations*, <https://www.un.org/webcast/pdfs/SRES2334-2016.pdf> (a letöltés ideje: 2023. január 17.).
- 62 McGarry, Brian: „United Nations Security Council Resolution 2334”, *International Legal Materials*, 56., no. 3. (2017): 645–649.

- 63 Ez a megjegyzés nemcsak azokra az amerikai szavazási mintákra (vétókra) utal, amelyeket alkalmaznak minden olyan esetben, amikor Izrael elítélésére kerülne sor az ENSZ-ben, hanem a palesztin állam korlátozott érdekvédelemmel rendelkező lehetőségeire is. Az UNESCO-ügy (2011) jól illusztrálta, hogy miért ellenérdekeltek a magukat tagdíjból fenntartó ENSZ-szervezetek Palesztina felvételében; az Egyesült Államokban két jogszabály (1990, 1994) is tiltja azok támogatását, amelyek a palesztin államot felveszik a tagjaik közé. Lynch, Colum: „UNESCO Votes to Admit Palestine; U.S. Cuts off Funding”, *The Washington Post*, 2011. október 31., https://www.washingtonpost.com/world/national-security/unesco-votes-to-admit-palestine-over-us-objections/2011/10/31/gIQAMleYZM_story.html (a letöltés ideje: 2023. január 17.).
- 64 Ezek felsorolását lásd *Yesh Din*, „Unprecedented”, B. melléklet.
- 65 Az ENSZ-szervek és a számukra készített vélemények listáját lásd: *International Court of Justice*, „Organs and Agencies Authorized to Request Advisory Opinions”, <https://www.icj-cij.org/en/organs-agencies-authorized> (a letöltés ideje: 2023. március 17.).
- 66 „...the Court observed that the construction of the wall and its associated régime create a »fait accompli« on the ground that could well become permanent, and hence tantamount to a de facto annexation.” *International Court of Justice*, „Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory”, <https://www.icj-cij.org/en/case/131> (a letöltés ideje: 2022. november 12.).
- 67 Sachdev, Neha: „From Illegality to Accepted Reality: Analysing the Impact of the I.C.J.’s Advisory Opinion on »The Wall« in Palestine”, *Socio-Legal Review*, 2., no. 3. (2006): 66–82.
- 68 Az ENSZ Közgyűlés 77/247 (2022). sz. határozatának eredeti megfogalmazása szerint: „[it] asks the ICJ – pursuant to Article 65 of the Statute of the Court – to render its opinion on the legal consequences arising from Israel’s ongoing violation of the right of the Palestinian people to self-determination, its prolonged occupation, settlement and annexation of the Palestinian territory occupied since 1967, including measures aimed at altering the demographic composition, character and status of the Holy City of Jerusalem, and from its adoption of discriminatory legislation and measures. ... The resolution further asks the Court how Israel’s policies and practices referenced affect the legal status of the occupation and what are the legal consequences that arise for all States and the UN.” *United Nations General Assembly*: „A/RES/77/247.” A szavazás eredménye elérhető az ENSZ honlapján: <https://digitallibrary.un.org/record/3999158?ln=en> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 28) Az ICJ hivatalos válaszát lásd: *International Court of Justice*, „The General Assembly of the United Nations Requests an Advisory Opinion from the Court in Its Resolution A/RES/77/247 on »Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Palestinian People in the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem«”, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/186/186-20230120-PRE-01-00-EN.pdf> (a letöltés ideje: 2023. március 31.).
- 69 *United Nations General Assembly*: „A/77/501”, 10. o. A vizsgálat során folyamatosan felhalmozott dokumentumok elérhetőek az ICJ honlapján: *International Court of Justice*, „Latest Developments”, <https://www.icj-cij.org/case/186> (a letöltés ideje: 2023. augusztus 8.).
- 70 *United Nations General Assembly*: „A/77/501”, 10. o., 29. bekezdés.
- 71 Eredetiben: „De jure annexation is the formal extension of a State’s sovereignty into a territory recognized under its domestic law (but not necessarily under international law). De facto annexation is a term that was used by the International Court of Justice in its advisory opinion on the legal consequences of the construction of a wall in the Occupied Palestinian Territory.” *United Nations General Assembly*: „A/77/501”; *United Nations General Assembly*: „A/77/328”, 4. o.

- 72 Az ENSZ Emberi Jogi Tanács (HRC) jelentéstevője, Francesca Albanese szerint „Israeli expansionism consolidated into an apartheid regime through the longest occupation in modern history”. Lásd: *United Nations General Assembly*, „A/77/356. Report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in the Palestinian Territories Occupied Since 1967”, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/598/03/PDF/N2259803.pdf?OpenElement> (a letöltés ideje: 2022. szeptember 21.).
- 73 United Nations General Assembly: „A/77/501”, 2. o. Hasonlóan járt a norvég külügyminiszter, Annike Huitfeldt is, amikor az oslói megállapodások 30. évfordulója alkalmában szervezett rendezvényre érkezett 2023 szeptemberében. Biztonsági okokra hivatkozva Izrael nem engedélyezte, hogy szabadon utazzon Ciszjordániában, s – a tervekkel ellentétben – nem látogathatta meg Ramallahtól északkeletre, a kitelepített vagy kényszerkitelepítés előtt álló (450–500 főt számláló) beduin családokat sem, csupán a konferencia helyszínénél szolgáló ramallahi hotelben tudott tájékozódni. Christiansen, Hanne és Espedal, Jan T.: „De bor ved fronten i Israels okkupasjon. Naboene deres er en av grunnene til at Norges plan feilet” *Aftenposten*, <https://www.aftenposten.no/verden/i/APM87x/de-bor-ved-fronten-i-israels-okkupasjon-naboene-deres-er-en-av-grunnene-til-at-norges-plan-feilet> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 22.).
- 74 United Nations General Assembly: „A/77/501”, 10. o., 29. bekezdés.
- 75 Például a norvég külügyminiszter a parlamenthez címzett felszólalásában kijelentette, hogy amint addig, úgy a jövőben is elítéli a megszállást, és kiállnak a területi integritás védelme mellett („For oss handler dette også om vår prinsippfaste fordømmelse av okkupasjon og om beskyttelse av territoriell integritet. Uansett hvor vi ser folkerettstridig okkupasjon”). Huitfeldt, Anniken: „Utenrikspolitisk reddegjørelse 21. mars”, *Regjeringen.no*, <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/utenrikspolitisk-reddegjorelse-2023/id2967341/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 18.).
- 76 Eredetiben: „I’m still a diplomat until the 31st of July and have to represent my headquarters on that matter. However, I would certainly be on the right side of history if I were to say that one should not suppress the discussion of whether actually what we’re seeing on the ground constitutes or doesn’t constitute the crime of apartheid.” Magid, Jacob: „Departing EU Envoy: I Won’t Accuse Israel of Apartheid, but It’s Worthy of Discussion”, *The Times of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/departing-eu-envoy-i-wont-accuse-israel-of-apartheid-but-its-worthy-of-discussion/> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 18.).
- 77 Montell, Jessica: „Learning From What Works: Strategic Analysis of the Achievements of the Israel–Palestine Human Rights Community”, *Human Rights Quarterly*, 38., no. 4. (2016): 928–968.
- 78 Sfard, Michael: „The Israeli Occupation of the West Bank and the Crime of Apartheid: Legal Opinion”, *Amazon S3*, <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/files.yesh-din.org/Apartheid+2020/Apartheid+ENG.pdf> (a letöltés ideje: 2023. január 18.); *B’tselem*, „A Regime of Jewish Supremacy from the Jordan River to the Mediterranean Sea: This Is Apartheid”, https://www.btselem.org/publications/fulltext/202101_this_is_apartheid (a letöltés ideje: 2022. július 15.); *Human Rights Watch*, „A Threshold Crossed: Israeli Authorities and the Crimes of Apartheid and Persecution”, https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2021/04/israel_palestine0421_web_0.pdf (a letöltés ideje: 2023. január 2.); *Amnesty International*, „Israel’s Apartheid Against Palestinians: Cruel System of Domination and Crime Against Humanity”, <https://www.amnesty.org/en/documents/mde15/5141/2022/en/> (a letöltés ideje: 2023. január 2.).
- 79 Az érvelés logikája az IHRA antiszemitizmus-definíciója körül kialakult vitát idézi, amennyiben az és a felsorolt példák összemosásuk Izrael kritikáját és a palesztin jogok

- védelmét az európai (gyökerű) zsidóellenességgel. Gould, Rebecca Ruth: „The IHRA Definition of Antisemitism: Defining Antisemitism by Erasing Palestinians” *The Political Quarterly*, 91., no. 4. (2020): 825–831., <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12883> (a letöltés ideje: 2023. január 2.).
- 80 Steinberg, Gerald M.: „The Apartheid and Racism Campaigns: the NGO Contribution to Antisemitism”, *Israel Affairs*, 29., no. 1. (2022): 52–72. A szerző kapcsán megjegyzendő, hogy a nevéhez fűződik az NGO Monitor nevű intézetet is, amely az izraeli megszállással szemben kritikus, illetve a palesztinok segélyezésében részt vevő nyugati/európai civil szervezetek tevékenységét próbálja nehezíteni. A civil szervezetek ellen irányuló Izrael melletti jogi hadviselés kapcsán lásd: Guinane, Kay: „The Alarming Rise of Lawfare to Suppress Civil Society: The Case of Palestine and Israel”, *Charity and Security Network*, <https://charityandsecurity.org/wp-content/uploads/2021/09/The-Alarming-Rise-of-Lawfare-to-Suppress-Civil-Society.pdf> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 15.); Gordon, Neve: „Between Human Rights and Civil Society: The Case of Israel’s Apartheid Enablers”, *Law & Social Inquiry*, 48., no. 3. (2023):1-27.
- 81 Lovatt, Hugh: „After Years of Diplomatic Inertia, What Can the ICJ Offer Palestinians?”, *+972Magazine*, <https://www.972mag.com/israel-icj-palestinians-occupation/> (a letöltés ideje: 2023. június 12.).
- 82 Felidézve Camus *A lázadó ember* c. munkájának a nürnbergi perre vonatkozó gondolatait: „[w]hen the English prosecuting attorney observes that »from Mein Kampf the road led straight to the gas chambers at Maidenek,« he touches on the real subject of the trial, that of the historic responsibilities of Western nihilism and the only one which, nevertheless, was not really discussed at Nuremberg, for reasons only too evident. A trial cannot be conducted by announcing the general culpability of a civilization.” Albert Camus: „The Rebel”, *The Anarchist Library*, <https://theanarchistlibrary.org/library/albert-camus-the-rebel> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 6.).
- 83 *International Court of Justice*, „Request for Advisory Opinion Transmitted to the Court Pursuant to General Assembly Resolution 77/247 of 30 December 2022 Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem”, <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/186/186-20230117-REQ-01-00-EN.pdf> (a letöltés ideje: 2023. szeptember 12.).
- 84 Lovatt: „After Years of Diplomatic Inertia”.
- 85 Panepinto: „From Extraterritorial Jurisdiction to Sovereignty”, 208. o.
- 86 Wallach: „The Racial Logic of Palesine’s Partition”.
- 87 A palesztinok számára az első arab–izraeli háború már annak kezdete (1948. május 15.) előtt (1947 novemberétől) az otthonukból való elűzésről vagy menekülésről (*nakba*) szólt, bár a korabeli pánarabizmus és az egységes arab nemzetre való hivatkozás, illetve az izraeli diskurzus elmosta a különbségeket. Thrall: *The Only Language They Understand*, 137. o.
- 88 Susser: *Israel, Jordan, and Palestine*, 220. o.
- 89 Shenhav: *Beyond the Two-State Solution*, 15., 20., 99–102. o.
- 90 Dekel, Udi és Shusterman, Noa: „Annexation of the West Bank: Where Does It Lead? Insights from a Conference Held at the Institute for National Security Studies (INSS)”, *INSS*, <https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2020/06/special-publication-140620.pdf> (a letöltés ideje: 2023. február 1.), 8. o.
- 91 Thrall: *The Only Language They Understand*, 70. és 81. o.

A 2023-as montenegrói választások

The 2023 Montenegrin Elections

Teszary Miklós

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.06

összefoglaló: A tanulmány a 2023-as montenegrói elnök- és parlamenti választás előzményeit, eredményeit és lehetséges következményeit mutatja be. Az idei megmérettetések az utolsó olyan erőpróbának tekinthetők, amelyen a nyugat-balkáni országot 1991 óta kormányzó Montenegrói Szocialisták Demokratikus Pártja komolyabb esélyekkel indult. Az elnökválasztás nemcsak a kiemelt tétje, de az elmúlt években folyamatosan tapasztalt kormányzati válság miatt is fontos eseménynek szamított Montenegró életében. Az új elnök, Jakov Milatovic és pártja a választás eredményeként az ország meghatározó erejévé lépett elő, ami a 2023. júniusi parlamenti választásokat is befolyasolta.

Kulcsszavak: Montenegró, elnökválasztás, Nyugat-Balkan, Milo Dukanovic

Abstract: *The study presents the background, results, and possible consequences of the 2023 presidential and parliamentary elections in Montenegro. These challenges could be the last contests in which the Democratic Party of Socialists of Montenegro, which has governed the Western Balkan country since 1991, had a serious chance of reaching a position. The presidential election is considered an important event in the life of Montenegro, not only because of the high stakes involved, but also because of the governance crisis that has been kept under the surface in recent years. The new president, Jakov Milatovic, and his party have emerged as the dominant force in Montenegro, with the potential to influence the parliamentary elections in June 2023.*

Keywords: Montenegro, presidential election, Western Balkans, Milo Dukanovic

Bevezetés

2023 folyamán számos választást tartottak Európában, kozuluk kettot Montenegróban. Az ottani elnökválasztás kiemelt tetje az volt, hogy Milo Dukanovic, aki az országot mar tobb mint három évtizede vezette, elveszíti-e az elnöki széket, vagy ismét meg tudja tartani a pozíciót. Az idei kampánynak és jeloltalltasnak nemcsak a szavazás tétje miatt volt a korábbiaknál nagyobb a jelentősége, de az ország számára egy olyan lehetséges korszakhatarnak ígérkezett,

amelyet a Montenegrói Szocialisták Demokratikus Pártja (*Demokratska partija socijalista Crne Gore*, DPS) politikáját kritizálók régóta vártak. A jelen tanulmány célja az, hogy feltérképezze és értelmezze a 2023-as montenegrói elnök- és parlamenti választást, elsődlegesen a helyi sajtóban megjelent hírek alapján. Az elnökválasztást mindenképpen fordulópontnak tekinthetjük, annak kimenetelét a montenegrói és a nemzetközi közvélemény is kiemelt figyelemmel követte. Milo Đukanović esetleges győzelme után a már régóta lebegtetett előrehozott parlamenti választásokon a DPS érdemi kihívóként léphetett volna fel az évek során megerősödött ellenzékével szemben, az elnöksere esetén viszont az utóbbiak újult erővel készülhettek a parlamenti választásokra, amelyek dátumát már nem Đukanović határozta volna meg. Az eredmény – Đukanović és pártja választási veresége – végül beleillett abba a mintába, amely az utóbbi évtizedben a (Nyugat-)Balkánon megfigyelhető: a délszláv válság idején vagy már azt megelőzően hatalomra került vezetők sorra veszítik el a pozíciójukat.

Montenegró belpolitikai térképe

Az 1990-es évektől a politika és a DPS megítélése alapvetően két részre oszta a fekete hegyek országának politikai térképét és társadalmát. Az egyik oldalon Milo Đukanović pártját, a Montenegrói Szocialisták Demokratikus Pártját találjuk, amely 1991 és 2020 között az összes parlamenti választást vagy megnyerte, vagy a legnagyobb koalíciós partnerként tudott kormányra kerülni. A másik oldalon pedig választásról választásra különböző pártok, koalíciók tűntek fel, amelyek hol egymással összefogva, hol külön-külön indultak – valamennyien azzal a szándékkal, hogy a DPS politikai egyeduralmát megtörjék. Tették ezt annak ellenére, hogy sok esetben teljesen mást gondolnak a világról, illetve olyan kérdésekről, mint az európai uniós integráció, az oroszok vagy a kínaiak montenegrói jelenléte, vagy éppen a NATO-tagság kérdése.

Bár Montenegróban számos párt és koalíció született az elmúlt közel 30 évben, egyik politikai formáció sem tudott olyan támogatottsággal rendelkező politikusokat kitermelni, akik az ezredforduló és 2020 között Milo Đukanovićnak és pártjának egyértelmű kihívóiként jelenhettek volna meg. Az utolsó lehetséges győztes politikus Momir Bulatović, Đukanović egykori szövetségese volt, aki az emlékezetes 1997-es elnökválasztáson maradt alul a korábbi párttársával szemben. A DPS hosszú ideig tartó sikerét egyrészt az magyarázza, hogy viszonylagos stabilitást tudott teremteni az országban, másrészt pedig az, hogy évről évre nőtt a montenegrói lakosság életszínvonala – mindez az előfordult demokratikus deficitek vagy az időről időre felmerült problémák ellenére is szinten tartotta párt támogatottságát.

Az elnökválasztáshoz vezető út

A 2020-as parlamenti választás

Az idei elnökválasztás kiemelt kérdése az volt, hogy a hatalmat kisebb-nagyobb megszakításokkal 1991 óta gyakorló Milo Đukanović elveszíti-e a pozícióját, s ezzel előáll az az eddig példátlan helyzet, hogy önkaratán kívül szorul ki a két legfontosabb állami méltóság viselésének a lehetőségéből.¹ Bár annak a jobb megértéséhez, hogy ez milyen jelentőséggel bír az ország számára, érdemes lenne bemutatni Đukanović politikai pályafutását is, a tanulmány azonban területi korlátok miatt csak a legfontosabb előzmény, a 2020-as parlamenti választás, valamint az oda vezető főbb események vizsgálatára térhet ki.

Amennyiben azt szeretnénk megérteni, hogy mi vezetett a DPS 2020-as vereségéhez, mindenképpen érdemes kiemelni, hogy a 2016-os választást követően számos politikai válság rázta meg Montenegrót. Az ország NATO-csatlakozása, valamint az a körül kialakult bel- és külpolitikai konfliktusok (tüntetések, puccskísérlés, diplomáciai kihívások) hozzájárultak ahhoz, hogy meg tudjanak erősödni az ellenzéki pártok, politikusok, közülük is elsősorban Zdravko Krivokapić, aki számos alkalommal kritizálta az ország euroatlanti integrációjának gondolatát.²

A 2020-as parlamenti választás eredményének másik összetevőjét a DPS által az előző évben elfogadott és hatályba léptetett egyházügyi törvény jelenti, amely olyan társadalmi és politikai indulatokat keltett, amelyek példa nélküliek voltak az állam függetlenségének kikiáltása óta. Az új jogszabály nemcsak mobilizálta a DPS és Đukanović ellenfeleit, de lehetőséget is teremtett arra, hogy a választások után az ellenzék egy széles körű koalícióba tömörülve alakítson kormányt.

A DPS választási vereségének harmadik okaként a 2019-ben kirobbant korrupcióellenes tüntetések³ érdemes megemlíteni,⁴ amelyek során az ellenzék nem csupán a szokásosnál nagyobb tömegeket tudott megmozgatni, de az egyházügyi törvény okozta általános elégedetlenség is tovább fokozódott. A tüntetések visszatérő elemét jelentette a DPS korrupciójának egyik kézzelfogható bizonyítéka, az úgynevezett „97.000-es” ügy,⁵ amelynek során a feltételezések szerint a párt magas rangú képviselője jelentős kenőpénzt vett át.⁶

A 2019-et végigkísérő tüntetések résztvevői a korrupció megszüntetése és a választások tisztasága mellett a média szabadságát, valamint Đukanović hatalmának csökkentését is a zászlójukra tűzték. Ráadásul nem sokkal a 2020-as választás előtt jelent meg a Freedom House jelentése, amely az országot a „hibrid rezsim” kategóriába sorolta,⁷ ami tovább mélyítette azt a válságot, amelyben a DPS és Đukanović az előző évi tüntetéseket követően találta magát. Ugyanakkor 2020 elején nagyobb tömegtüntetésekre már nem került sor, hiszen májusra már országshozta érvényben voltak a koronavírus-járvány miatt bevezetett korlátozások.

Három bizonytalan év

A 2020-as parlamenti választás eredményeként a Đukanović vezette DPS elvesztette a kormányzókéességét, és ellenzékbe szorult – annak ellenére, hogy a legtöbb szavazatot szerezte meg.⁸ Ugyanis egyetlen párt sem volt hajlandó vele koalíciós kormányt alakítani, így az összellenzéki „szivárványkoalíciónak” nyílt rá lehetősége. A megalakult kormányzat élére a korábbi megállapodásnak megfelelően⁹ a már említett Zdravko Krivokapić került, és a felek már másnap megállapodtak arról, hogy szakértői kormány fogja az irányítást végezni.¹⁰

A koalíciót azonban jóformán kizárólag a Đukanović legyőzése iránti igény tartotta össze, hiszen az azt alkotó pártok a politikai palettán rendkívül távol helyezkedtek el egymástól. Ez a tény pedig már a parlament 2020. decemberi megalakulásakor előrevetítette, hogy a vitás kérdések rendezése komoly kihívások elé állíthatja őket.

Az akkor felállt Krivokapić-kabinet két miniszterének a nevét fontos közlebről is megismerni, mert ők 2023-ban is fontos szerepet kaptak. A pénzügy- és szociális miniszter Miloško Spajić, a gazdaságfejlesztési miniszter pedig Jakov Milatović lett. Mindketten alapvetően a gazdasági életből érkeztek a politikába. Először a Krivokapić által életre hívott „*Ne damo Crnu Goru*” [„Nem adjuk Montenegrót”] mozgalomban tűntek fel, 2020 júliusában, azaz még az előtt, hogy eldőlt volna, hogy a DPS-ellenes koalíció őt jelöli miniszterelnöknek. A mozgalom számos más tagja is miniszteri vagy egyéb kiemelt pozíciót töltött be a 2020 decemberében megalakult kormányban.

A koalíció egységén az első repedések 2021 nyarán jelentkeztek, amikor a Demokratikus Front (*Demokratski front*, DF)¹¹ kihátrálása miatt Zdravko Krivokapić kormánya elvesztette a kormánykéességét – a DF a bojkottal lényegében blokád alá helyezte a montenegrói törvényhozás munkáját.¹² Ezzel az a helyzet állt elő, hogy a kormánynak bizonyos törvények megszavazása érdekében a DPS támogatását is igénybe kellett volna vennie. Ráadásul a kormányzatnak nem is csak a DF távozásával kellett szembenéznie. A koronavírus-járvány, valamint annak kezelése hatalmas terheket rótt az országra, a Szerb Ortodox Egyház új montenegrói és tengeremelléki metropolitájának a beiktatása¹³ kapcsán pedig zavargások robbantak ki Cetinjében.¹⁴ Krivokapić kormányának egy rendkívül nehéz helyzetben kellett volna helytállnia, azonban 2020 decemberét követően számos olyan újabb tényező merült fel, amely a nyár óta alapvetően rossz helyzetben lévő helyzetet még tovább súlyosbította.

A kormányválság 2022 januárjában tovább mélyült, amikor a miniszterelnök-helyettes, Dritan Abazović a kisebbségi kormányzás ötletével állt elő, s azt a DPS és a DF nélkül kívánta megvalósítani.¹⁵ Bár az indítványt sokan bírálták amiatt, hogy az egy, a DPS-szel való paktumnak felel meg,¹⁶ de az események februárra odáig fajultak, hogy Krivokapić elvesztette az ellene és a kormánya

ellen indított bizalmatlansági szavazást, és felállt az Abazović vezette kisebbségi kormányzat.¹⁷ Ám az is tiszavirág-életűnek bizonyult, s 2022 nyarára politikai válságba süllyedt, majd augusztus után az újabb parlamenti bizalmatlansági indítvány elfogadása miatt¹⁸ már csak ügyvivő kormányként működött tovább.

Fontos kiemelni, hogy bár Đukanović az elnöki jogkörénél fogva kiírhatott volna egy előrehozott választást, az kontraproduktív lehetett volna a DPS számára: egy esetleges választási vereség Đukanović elnökválasztási esélyeit is csökkenthette volna. Így viszont az ügyvivő Abazović-kormány a DPS parlamenti képviselőinek a támogatására is rászorult annak érdekében, hogy az ország működőképességét meg tudja őrizni. Emellett az elnök taktikája mellett szólt az is, hogy bebizonyosodott a DPS 2020 óta időről időre hangoztatott véleménye: a nélkülük felálló kormányzatok alapvetően nem alkalmasak az ország vezetésére.

Az elnökválasztás közvetlen előzményeként 2022 októberében helyhatósági választásokat tartottak Montenegróban, amelyek Milo Đukanović és a DPS számára rendkívül kedvezőtlen eredményeket hoztak. Ez már lényegében előrevetítette azt, hogy a 2023-as elnökválasztási kampány során a DPS részéről mindenképp kiemelten nagy mozgósításra lesz szükség ahhoz, hogy Đukanović az elnöki széket megtarthassa. A párt a helyhatósági választások során csak két helyen tudta megőrizni a többségét, és – 1990 óta először – elvesztette Podgoricát, a fővárost is.¹⁹

2023 márciusában, az elnökválasztás előtt néhány nappal, pár óra alatt futótűzként terjedt el a hír a montenegrói közvéleményben, hogy Đukanović júniusra előrehozott parlamenti választásokat írt ki.²⁰ A célja minden valószínűség szerint az volt, hogy a DPS-nek a korábbi évek választási eredményei alapján várható veresége esetén is megpróbálja a nyár folyamán elhódítani a miniszterelnöki széket.

Az elnökjelöltek

Az ország választási törvényei szerint az ötévente tartandó és kétfordulós elnökválasztáson minden nagykorú montenegrói állampolgár elindulhat, amennyiben az ahhoz szükséges 8101 ajánlást megszerzi.²¹ Amennyiben az első fordulóban egyik jelöltnek sem sikerül a szavazatok 50 százalékánál többet megszereznie, akkor a legjobb eredményt elérő két jelölt jut a második fordulóba, ahol a voksok egyszerű többségére van szükség az elnöki pozíció elnyeréséhez.

Az idei elnökválasztás kiemelt kérdése eredetileg az volt, hogy a politikai spektrumnak a DPS-szel ellentétes oldalon álló pártjai, szervezetei közösen indítanak-e jelöltet. Ám a választás és a kampány körülményei megváltoztak, mert Danijela Đurović házelnök az első forduló időpontját március 19-re tűzte ki. Indoklása szerint azért döntött a korai dátum mellett, hogy a kampányidőszak és

a választás ne essen egybe a húsvéti ünnepek idejével.²² Az előrehozott dátum viszont kényszerhelyzetbe hozta a montenegrói pártokat és politikusokat, köztük Milo Đukanovićot is. Ennek következtében nemcsak az elképzelt ellenzéki összefogás maradt el, de Đukanovićék számára sem maradt idő egy esetleges új jelölt melletti kampányra. Ő ugyanis a helyi törvények szerint jogosult volt az újraindulásra, ám politikai veteránként és a többszöri visszavonulási kísérlete miatt kérdéses volt, hogy indul-e az elnökválasztáson.

A korai időpont miatt az első forduló előtt a legfontosabb kérdés tehát az lett, hogy a hivatalban lévő elnök újraindul-e, és miként alakulnak a politikai viszonyok a „menet” végére. Đukanović egészen február 24-ig elhúzta az indulása bejelentését, ami azért is furcsa, mert így a választásokig kevesebb mint egy hónap maradt számára ahhoz, hogy mozgósítsa a szavazóit. Az ország örökösnek tűnő vezetője indulásának és a pozíció megszerzésének az eshetőségét tovább gyengítette az, hogy február folyamán a DPS-hez köthető számos – népszerűnek is mondható – közismert politikusról is elterjedt a hír, hogy indulni fog a megmérettetésen.²³

Đukanović kapcsán eleinte felmerült, hogy az újráválasztásának jogi akadályai lehetnek. Ő ugyanis már a montenegrói törvények által maximálisan engedélyezett két elnöki ciklust kitöltötte (1998 és 2003 között, valamint 2018 és 2023 között). A DPS értelmezése szerint azonban az első ciklusát még egy másik államalakulat, Szerbia–Montenegró szövetségi állam keretében kezdte meg, így jogosult az újraindulásra. Végül, annak ellenére, hogy az ellenzék az alkotmánybírósnál is próbálkozott Đukanović jelöltségének a meghíúsításával, a testület elfogadta a DPS érvelését,²⁴ és a pártvezető előtt – ahogy arról már szó volt – minden alkotmányos akadálya elhárult annak, hogy újrainduljon az elnöki székért.

Đukanović fontosabb kihívói közül a már említett Miloško Spajić, az Európa Most Mozgalom (*Pokret Evropa sad*, PES) jelöltje indulását övezte a legnagyobb érdeklődés. A fiatal közgazdász, aki korábban pénzügy- és szociális miniszter volt, 2020-at követően került a montenegrói politika középpontjába. Az MB/CeDem közvélemény-kutató cég februári felmérései alapján a politikusnak kitűnő esélye volt a regnáló elnök pozíciójának a fenyegetésére.²⁵ Ugyanakkor az indulása még a hónap folyamán meghíúsult, miután kiderült, hogy szerb–montenegrói kettős állampolgár, s így kizárták a jelöltek közül. Bár kezdeményezte a szerb állampolgárságról való lemondását, a jelöltállítás határidejéig nem sikerült pontot tenni a folyamat végére. Így ez a Đukanović-párti sajtónak és a DPS holdudvarának komoly támadási lehetőséget biztosított a jelölttel szemben, Spajić és köre pedig koncepciók eljárásról, illetve politikai támadásról beszélt a kettős állampolgárság kapcsán.

Érdemes kiemelni azt a tényt, hogy az említett 2019-es egyházügyi törvényt követően a DPS és Milo Đukanović rendre konfliktusba került Szerbiával

és a Szerb Ortodox Egyházzal – ennek megfelelően a Belgráddal szimpatizálók túlnyomórészt Đukanović ellen szavaztak 2020-ban, és 2023-ban is ezt várták tőlük az elemzők. Számukra Spajić lehetett volna az idei elnökválasztás ideális jelöltje. A magukat szerbként azonosító vagy Szerbiával szimpatizáló montenegróiak szemében Spajić kiesése után Andrija Mandić lépett elő támogatandóként. Ő annak a szerbpartí DF-nek a tagja, amely a vádak szerint a komoly szerepet játszott a 2016-os puccskísérletben. Mandić pedig nemcsak a párt tagja, de a puccskísérletet követő bírósági tárgyalások során a vádlottak között is feltűnt. A közvélemény-kutatások szerint egy esetleges második fordulóban a sokat megélt politikusnak lettek volna – talán éppen az akkori tettei miatt – a legrosszabb esélyei Đukanović ellenében.²⁶ Az előzetes közvélemény-kutatások alapján Andrija Mandić mellett még Aleksa Bečić²⁷ volt az, aki eredményes kihívója lehetett volna Milo Đukanovićnak.²⁸

A 2023-as elnökválasztás egyik jellegzetessége, hogy korábban a jelöltek közül többet is kétes ügyekkel hoztak összefüggésbe. Đukanović esetén az országot körbelengő korrupció, valamint a Pandora-papírok,²⁹ Mandić kapcsán a puccskísérlet, Bečić esetében pedig egy plágiumügy³⁰ került többször is a figyelem középpontjába. Mindez korántsem azt jelenti, hogy a választók kizárólag ezen ügyek mentén ítélték meg az elnökjelölteket; sokkal inkább furcsa, hogy azok a velük kapcsolatban felmerült vitás kérdések ellenére is a politikai életben tudtak maradni.

Az első fordulóban némileg „fekete lóként” tekinthettünk Jakov Milatovićra, a korábbi pénzügy- és gazdaságfejlesztési miniszterre, aki Zdravko Krivokapić kormányában töltötte be a tisztséget 2020 decembere és 2022 áprilisa között.³¹ Az 1986-os születésű Milatović viszonylag későn, csak 2020-ban került a politikába, és Spajić indulásának megghiúsulása után került be az elnökválasztás jelöltjei közé. A politikust azonban nemcsak a korábbi miniszteri pozíciója miatt ismerte a montenegrói közvélemény, hanem a kiesett párttársával közösen életre hívott *Evrope Sad!* [Európa Most!] nevű gazdasági programjuknak köszönhetően is, amelyet 2021-ben mutattak be.³² A programnak többek között olyan határozott célkitűzései voltak, mint a minimálbér növelése, illetve az észak-montenegrói lakosság csökkenésének a megállítása. A program részét képezte egy átfogó adóreform, amelyet 2022 januárjától be is vezettek, és a kiemelt célja az adórendszer átalakításával az átlagfizetések növelése volt; a minimálbér pedig nettó 222 euróról 450-re emelkedett.³³ A Krivokapić-kormány bukását követően, 2022 júniusában hívta életre Spajić és Milatović a reformcsomagjukkal meg egyező nevet viselő mozgalmat, amely először a 2022-es önkormányzati,³⁴ majd a 2023-as elnökválasztáson mérettette meg magát.

Az említett jelölteken kívül hárman szálltak még versenybe az első fordulóban: Draginja Vuksanović-Stanković, Goran Danilović, valamint Jovan Radulović.

Az első forduló

Az első fordulóra az elnökjelöltek a tervezettnél előbbi időpontra meghirdetett parlamenti választás fényében készültek. A montenegrói közmédiában 2023. március 9-én megtartott elnökjelölti vita³⁵ teremtett lehetőséget arra, hogy az indulók a még bizonytalan szavazókat saját maguk oldalára állítsák. A televíziós vitán a hét jelöltből hatan vettek részt,³⁶ az egyetlen „kimaradó” Jovan Radulović volt, aki személyi edzőként lett internetes híresség. A rendezvényt beárnyékolta, hogy Jakov Milatovićot az összegyűlt tiltakozók nem akarták beengedni a televízió épületébe, és csak rendőri segítséggel jutott be a politikus.³⁷ Egy héttel később viszont a szervezők már csak két jelöltet hívtak meg: Milo Đukanovićot és a DF jelöltjét, Andrija Mandićot.³⁸ Ezt a március 16-án, a Prva TV-ben rendezett szópárbajt³⁹ a kimaradt jelöltek úgy értékelték, hogy Đukanović és Mandić ezzel próbálja egyengetni az útját a második fordulóra.⁴⁰ Ennek ellensúlyozása érdekében másnap a Vijesti csatornán újabb vitára került sor; arról Đukanović és Radulović hiányzott.⁴¹

A kampány fő elemeként Đukanović és Milatović között a fő törésvonal a politikai tapasztalat kérdésében alakult ki. Bár mindkét politikus egyértelműen az európai uniós integráció mellett tört lándzsát, míg Đukanović a politikában eltöltött évek fontosságát, addig Milatović a szakmai karrier és tapasztalat kiemelt jelentőségét hangsúlyozta.

Az oroszbarátság és Oroszország kérdése 2023-ban is kiemelt kérdésként jelent meg Montenegróban. A kampány időszakában Gabriel Escobar, az Amerikai Egyesült Államok nyugat-balkáni különmegbízottja arra figyelmeztetett egy nyilatkozatában, hogy előfordulhat, hogy Oroszország az első fordulót megelőzően megpróbál beavatkozni a montenegrói választásokba.⁴² Az első forduló kimenetelében pedig az amerikai üzenetnek nem csupán jelentősége lehetett, de nagy valószínűséggel szavazókat tántorított el Mandićtól is. A szakértők őt és a pártját számos elemzésben, újságcikkben is szélsőjobboldaliként és ruszofilként jellemezték,⁴³ és Mandićnak a 2016-os puccsban való korábbi – vélt vagy valós – részvétele szintén fenyegetést jelenthetett a választók számára.

Az első forduló során a választásra jogosultak 64,07 százaléka járult az urnákhoz; ez lényegében megegyezik a 2018-as elnökválasztáson mért részvétellel.⁴⁴ A várakozásoknak megfelelően Milo Đukanović szerezte meg a legtöbb szavazatot, 35,2 százalékkal, míg a második helyen Jakov Milatović végzett, 29,2 százalékkal. Érdeemes még megemlíteni, hogy a Demokratikus Front jelöltje, Andrija Mandić – akit az említett kifogások ellenére is sokan az elnökválasztás második fordulójába vártak – 19,3 százalékot szerzett, Aleksza Becić pedig 10,9 százalékot. A másik három jelölt egyike sem érte el az 5 százalékot.⁴⁵

Az első forduló következményei

Az első forduló eredménye két fontos tényezőre világított rá. Az egyik, hogy a közbeszédben időről időre előkerülő és az újságok hasábjain meglebegtetett orosz fenyegetettség, amelyet Andrija Mandić és a Demokratikus Front nevével együtt emlegettek, elégnek bizonyult ahhoz, hogy a montenegrói politika egyik legtapasztaltabb politikusa ne érjen el áttörést. A másik kiemelendő, hogy Jakov Milatović nemcsak sikeresen csatornáztta át magához a Spajić kizárása következtében jelölt nélkül maradt szavazókat, de az új jelölt feltűnése a DPS- és Đukanović-ellenes politikai tömörüléseknek egy új erős embert is biztosított.

Az eredmény már azt is jelezte, hogy Montenegró belépett a Đukanović utáni korszakba. Bár formálisan akkor még nem veszített, de az eredmények azt mutatták, hogy a montenegrói polgárok túlnyomó többsége az ország élén három évtizedig állt vezető ellen voksolt.

Az első fordulót követően így Đukanović és a DPS számára elsődleges prioritássá vált a további mozgósítás ügye. A párt a korábbi választásokon rendszeresen támaszkodhatott a kisebbségi szavazatokra és pártokra. A horvát, bosnyák és albán kisebbség tagjai hagyományosan a DPS-re szavaztak, és a kormányalakításban is részt vettek annak oldalán.⁴⁶ Bár a nemzetiségi pártok többsége az első fordulóban támogatta Milo Đukanović jelöltségét, az eredmények azt mutatták, hogy a főként bosnyákok és albánok által lakott településeken váratlanul alacsony lett a részvétel.⁴⁷ Ezért a fordulót követően a DPS és az elnökjelölt újra a kisebbségek támogatását kérte.

Nem ez volt az első eset, hogy Đukanović a nemzetiségekhez fordult. A DPS köreiből gyakorta hangzott el az a vélemény, hogy az albán, bosnyák és horvát kisebbségnek „hűséget kell tanúsítania” Đukanović iránt, mert – a politikai narratívája szerint – ő mentette meg a montenegrói kisebbségeket Slobodan Milošević rendszerétől a délszláv háború alatt. Ez a nézet régóta tartja magát Montenegróban, és lényegében két dologra vezethető vissza: egyrészt a koszovói menekültválságnak a Montenegróba átcsapó hullámaira, valamint arra a tényre, hogy az ország területén élő kisebbségeknek valóban nem kellett etnikai atrocitásoktól tartaniuk.⁴⁸

A második forduló

Az újabb fordulót 2023. április 2-án tartották, és fokozott várakozás övezte, hiszen nemcsak az új elnök személyéről döntöttek a választók, de egyúttal arról is, hogy Milo Đukanović 1991 óta először elveszíti-e a hatalmát. Magát az elnökválasztást akár szimbolikusnak is lehet tekinteni, mivel a legendás 1997-es Đukanović–Bulatović-párharc volt az utolsó, amikor az ország második fordulóra kényszerült. Érdekesség, hogy éppen a DPS és Đukanović hozta fel a kampány során többször is 1997-et, és sokszor hasonlították az akkorihoz az idej referendumot.

A második forduló előtt az első megmérettetésen kiesettek közül Mandić, Becić és Danilović is Milatovićot biztosította a támogatásáról, míg Đukanović mögé sorakozott fel többek között Albin Kurti, Koszovó miniszterelnöke.⁴⁹ A két jelölt közti televíziós vitát március 31-én, a TVCG1 csatornán rendezték, s a fő üzenete Đukanović részéről az volt, hogy a családja üzleti érdekeltségében nincs semmi szabálytalan, akárcsak a saját vagyoni helyzetében.⁵⁰ Ezt azért tartotta fontosnak kiemelni, mert az ő és a családja nevét számos alkalommal hozták összefüggésbe különböző korrupciós ügyletekkel.

A második forduló részvételi adataiból kiderült, hogy a mozgósítás terén sikeresek voltak a felek: az első fordulón a szavazatát leadó 338.409 fővel szemben közel negyvenezerrel többen, 376.361-en járultak az urnákhoz.⁵¹ A szavazatszámolás megindulása után nem sokkal, már alacsony feldolgozottságnál is látszott, hogy Milatović jelentősen vezet a riválisával szemben. A voksok összevétele alapján Milatović 221.592, Đukanović pedig 154.769 szavazattal rendelkezett. Ennek köszönhetően az egykori gazdasági miniszter kerülhetett az ország elnöki székébe.

A részletes részvételi adatokból jól látszik, hogy Đukanović annak ellenére veszítette el az elnökválasztás második fordulóját, hogy a bosnyák, valamint az albán kisebbség által lakott területeken toronymagasan – esetenként a szavazatok 80 százalékával – nyert ellenfelével szemben. Az új helyzetben előfordulhat azonban, hogy a két népcsoportnak a DPS, illetve Đukanović regnálása alatt kialakult három évtizedes szerepe megváltozhat.⁵² A délszláv háború során ugyanis Đukanović nem csupán menedéket kínált az országban számos koszovói albánnak és – részben – bosnyáknak, de ebből politikai előnyt is megpróbált kovácsolni. Ennek megfelelően a montenegrói kisebbségek választásról választásra a DPS, de még inkább Đukanović személye mellett tették le a voksukat. Ehhez hozzájárult az is, hogy a đukanovići rendszer mind a két kisebbségből kiemelt egyes családokat, s ez az integráció hamis érzetét kelthették a többiekben is.⁵³

Tehát a montenegrói albán kisebbség kifejezett eredményének és a đukanovići útról való egyfajta leválásának tekinthető a 2020-as választás, majd az azt követő kormányválság, amelynek során az albán Dritan Abazović került hatalomra. És talán azt is előrevetítette, hogy az albán kisebbség mellett a bosnyák sem fog véglegesen megelégedni azzal a funkcióval, amelyet Đukanović rendszerre szánt nekik, és amire a kampányában is utalt a korábbi elnök: a DPS örök szövetségésének és lekötelezettjének szerepével.

Merre tovább, Montenegró?

Milatović győzelme számos kérdést vetett fel Montenegró jövőjét illetően. Az Európa Most Mozgalom, s így az új elnök és Spajić számára is a 2023. júniusi parlamenti választás jelentette az igazi erőpróbát, amelynek során kiderült, hogy a szervezet mekkora társadalmi támogatottsággal rendelkezik. Egy választási győzelem esetén ugyanis a fiatal mozgalom az elnöki szék, valamint a parlamenti többség tudatában azonnal nekiláthatott volna a programja megvalósításához.

Ugyanakkor a PES legfőbb ellenfelének továbbra is a hatalomból kiszorítani látszó DPS tűnt, amely megpróbálta a 2020-as választási fiaskót, valamint a 2023-as elnökválasztás során elszenvedett vereséget feledtetni a szavazóival. A párt számára azonban a legfőbb kihívást Milo Đukanović utódlásának a rendezése jelentette, mivel a DPS-nek és holdudvarának az elmúlt 30 évben nem sikerült egyetlen olyan politikust sem „kinevelnie”, aki sikerrel vehette volna fel a versenyt a riválisokkal (Milatović, Spajić vagy Abazović). Ennek következtében a DPS belekényszerült abba a csapdahelyzetbe, hogy Đukanović indulása nemcsak az elnökválasztáson volt szükségszerű, de felvetődött annak a kérdése is, hogy létezhet-e a párt nélküle. Erre a parlamenti választáson kaptunk választ.

Milatović elnökségének a nagy kérdése az ország külpolitikai irányultságának a meghatározása. A politikussal kapcsolatban gyakran merültek fel azok a vádak (elsősorban a DPS részéről),⁵⁴ hogy a megválasztása esetén szorosabbra fűzné a viszonyokat Szerbiával.⁵⁵ Viszont mindkét elnökjelölt arról biztosította a szavazóit és a montenegrói közvéleményt, hogy a megválasztásuk esetén az ország nem térne le az európai uniós integráció útjáról.⁵⁶

Milatović a kettejük között zajlott televíziós vitában többször felröptette ellenfelének azt, hogy nemcsak orosz, de kínai befektetések számára is kiemelt lehetőséget biztosított az országban, ezzel pedig nem hazájuk európai uniós integrációját segítette. Az új elnöknek és mozgalmának tehát a kiemelt célja az volt, hogy a 2023. júniusi választásokon a parlamenti többséget is megszerezzék. A választási győzelem esetén az ország külpolitikájának a kiemelt eleme lehet az európai uniós integráció újbóli felgyorsítása. A csatlakozási tárgyalások felpörgetése azért is jelentkezett kifejezetten fontos kampánytémaként a júniusi választások előtt, mert az elmúlt években egyre inkább elterjedt az a vélekedés a montenegrói társadalomban, hogy Đukanović és pártja már nem a megoldás, hanem az akadály az európai integráció szempontjából.

A parlamenti választás

A június 11-én tartott parlamenti választás kampányára és a részvételi adatokra is rányomta a bélyegét az elnökválasztás hosszú és kimerítő választási hadjárata. A tulajdonképpen folyamatosan zajlott kampány lehet az egyik oka annak, hogy Montenegró minden idők legalacsonyabb részvételi aránya mellett tartották meg a parlamenti választásokat, amelyek során a 81 képviselői helyért 15 lista⁵⁷ küzdött meg.⁵⁸

A DPS által vezetett „Együtt!” választási blokk élén új személy, Danijel Živković tűnt fel, aki Đukanović utódja lett a pártban az elnökválasztást követően.⁵⁹ Habár a volt pártelnök azt ígérte, hogy a politikában továbbra is aktív marad, a hátralépése azt is jelenti, hogy a DPS és Montenegró végérvényesen belépett a Đukanović utáni korszakba. A megmérettetésre listát állított az Aleksza Bečić és a leköszönt miniszterelnök, Dritan Abazović által létrehozott, a Demokratikus Montenegró (*Demokratska Crna Gora*) és az Egyesült Reform Akció (*Građanski pokret Ujedinjena reformska akcija*, URA) alkotta koalíció, amelynek a kampánya egyik kiemelt elemként olyan negatív megnyilvánulások jelentek meg, amelyek elsődlegesen a PES és annak vezető politikusai ellen irányultak.

Az alacsony választási részvétel mellett tartott szavazáson a centrista Európa Most Mozgalom szerezte meg a legtöbb voksot, azonban az elnyert parlamenti mandátumok száma jelentősen elmaradt az előzetes közvélemény-kutatások eredményétől, így elhúzódó koalíciós tárgyalások következtek. A PES-t az a Miloško Spajić vezette választási győzelemre, akinek korábban az elnökjelölti ambíciói a kettős állampolgársága miatt meghiúsultak. A 81 képviselői helyből a PES 24-et, a DPS pedig 21-et szerzett meg, s ezzel a DPS a megalakulása óta először nem a legtöbb mandátummal zárta a parlamenti választásokat. A harmadik helyezett a „Montenegró jövőjéért” nevű jobboldali koalíció lett 13 mandátummal, míg a Bečić és Abazović vezette koalíció 12 képviselői helyet szerzett.

Mindezek elhúzódó koalíciós tárgyalásokra utaltak, amelynek a gátját jelentette az is, hogy a PES az első nyilatkozataiban nemcsak a DPS-től, de a Bečić–Abazović-koalícióval történő együttműködéstől is elzárkózott.⁶⁰ Ez a DPS tekintetében mindenképpen érthető, míg a kampányon elhangzottak fényében azt is meg lehet érteni, hogy a Demokratikus Montenegró és az URA irányába sem szívesen nyitna a PES, mégpedig annak ellenére sem, hogy politikai beállítottságban a legközelebb talán éppen az URA helyezkedik el hozzá.

2023. augusztus 10-én – a hagyományoknak megfelelően – a legtöbb mandátumot szerző politikai pártot és vezetőjét, ebben az esetben a PES-t és, Miloško Spajićot kérte fel kormányalakításra Jakov Milatović elnök. A leendő kormányfőnek 90 nap állt rendelkezésére a kabinet összeállítására és a törvényhozásban a megfelelő támogatás biztosítására. Ugyanakkor az új kormány felállítása és a kormánykoalíció megalkotása egészen október elejéig nem történt meg.

A PES választási győzelme és koalíciós kényszere azonban egy nagyon fontos dologban különbözik a 2020-as parlamenti választások eredményétől. Ez pedig az, hogy nemcsak az elnöki széket, hanem a miniszterelnökit is az Európa Most Mozgalom egyik politikusa fogja betölteni. Ezzel pedig a két korábbi miniszter nem csupán tovább folytathatja a politikai programjuk megvalósítását, de kiemelt célként ismét a napirendre kerülhet az ország európai uniós integrációja is, amelyet a párt többször is hangoztatott. Minden bizonnyal egy erős gazdaságpolitikai fókuszú kormányzással szeretné a PES mindezt megvalósítani, hiszen az elnök- és a parlamenti választáson elért győzelmük egyik magyarázataként az valószínűsíthető, hogy a választók nem felejtették el Spajić és Milatović gazdasági programját. Továbbá nyilvánvalóan melléjük álltak azok a protestszavazók, akik a DPS és még inkább Đukanović elutasításaként szavaztak az új politikai erőre mint lehetséges alternatívára.

Kiemelt kérdésként merül fel az európai uniós integráció mellett a szerb-montenegrói kapcsolatok irányvonala is. Várhatóan a PES vezette koalíció egy sokkal konfliktuskerülőbb, kiegyensúlyozottabb viszonyrendszert igyekszik kiépíteni Belgráddal, ellentétben azzal, ahogyan a DPS járt el az utolsó négy évben.

Konklúzió

A montenegrói politikai térkép a 2020-as parlamenti választást követően átalakult, és 2023-ban végleg megváltozott; ehhez az első lépést az idei elnökválasztás során tette meg az ország. Bár a DPS-szel sokáig – egzisztenciális okokból és politikai alternatíva híján – elégedett választók az elmúlt harminc évben kitarottak a párt mellett, az említett két választáson már az a kritikus tömeg döntött, amely szerint a DPS uralma nem hozta el azokat az eredményeket, amelyek Montenegro számára szükségesek és elvárhatók lettek volna. Az i-re a pontot végül a 2023-as parlamenti választás tette fel. Milo Đukanović bukása volt az utolsó abban a folyamatban a Balkánon, amelynek során a délszláv háborúban felemelkedett vagy fontos szerepet kapott politikusok (úgy, mint Hashim Thaçi, Janez Janša) elveszítették a hatalmukat.

Véleményem szerint a PES sikere arra világított rá, hogy egy, a politikába „kívülről érkező” erő a lakosság felé könnyen kommunikálható és a mindennapokban érezhető intézkedések segítségével tud sikereket elérni. Bár a PES választási győzelme, valamint a koalíciós kényszer miatt a montenegrói politika a következő parlamenti választásokig valószínűsíthetően továbbra is eseményekkel teli marad, amennyiben a párt a 2020–2021-es kormányzati eredményekhez hasonló reformokat végre tud hajtani, végérvényesen megerősödve kerülhet ki a várható folyamatokból.

Jegyzetek

- 1 Az már előfordult korábban is, hogy Đukanović nem viselte sem a kormányfői, sem az elnöki címet, ám csak olyan esetben, amikor a pártja birtokolta mind a két pozíciót.
- 2 *New Eastern Europe*, „The Political Consequences of NATO Membership for Montenegro”, <https://neweasterneurope.eu/2021/06/28/the-political-consequences-of-nato-membership-for-montenegro/> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 3 Bár a korrupció, illetve a transzparencia hiánya már régóta átjárja a montenegrói (és a nyugat-balkáni) közbeszéd bizonyos szegmenseit, Montenegróban a szinte folyamatosan növekvő életszínvonal alapvetően megteremtette a gazdasági biztonság érzését, így részben ennek köszönhető, hogy a DPS a választói bázisát 2006-ig meg tudta tartani.
- 4 ИН4С, „Друштво грађана »97 000 одупри се«: Сјутра протест испред ВДТ”, [Polgárok Szövetsége: 97.000 – Állj ellen!: Holnap tüntetés a VDT előtt], <https://www.in4s.net/drustvo-gradjana-97-000-odupri-se-sjutra-protest-ispred-vdt/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 5 Az ügyre utalva született meg a tüntetések jelszava és az a köré épülő mozgalom, a „97.000 – Odupri se!” [97.000 – Állj ellen!].
- 6 Rakočević, Nikoleta: „Objavljen snimak: Knežević uručio kovertu Stijepoviću” [Megjelent videó: Knezevic átadott egy borítékot Stijepovićnak], *Antena M*, <https://www.antenam.net/drustvo/106891-objavljen-snimak-knezevic-urucio-kovertu-stijepovicu> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 7 *Vijesti*, „Kako se Crna Gora našla u »hibridnim režimima«” [Hogyan találta magát Montenegró hibrid rezsimben?], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/433690/kako-se-crna-gora-nasla-u-hibridnim-rezimima> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 8 *Državna izborna komisija Crna Gora*, „Ukupni rezultati izbora za poslanike u Skupštinu Crne Gore” [Montenegrói Állami Választási Bizottság, A montenegrói parlamenti képviselőválasztás összesített eredménye], <https://dik.co.me/ukupni-rezultati-izbora-za-poslanike-u-skupstinu-crne-gore-2/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 9 *Vijesti*, „Dogovorili se DF, SNP, Narodni pokret, Prava Crna Gora i ostali: Krivokapić nosilac liste” [A DF, az SNP, a Narodni pokret, a Prava Crna Gora is egyetértenek: Krivokapić a listavezető], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/456347/sklopljen-veliki-savez-krivokapic-nosilac-liste> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 10 Arról is megállapodás született, hogy a legérzékenyebb kérdéseket a kormányzat nem fogja bolygatni. Ilyennek számított az euroatlanti integráció, Koszovó kérdése, valamint a Szerb Ortodox Egyház helyzete. Ezt úgy is értékelhetjük, hogy el kívánták fedni azokat a nyilvánvaló törésvonalakat, amelyek a koalícióban részt vevő pártok világnézetéből adódtak.
- 11 2012-ben alakult szerbbarát, NATO-ellenes montenegrói párt.
- 12 *Vijesti*, „Radunović najavio da će DF bojkotovati rad Skupštine: Resetujemo stanje na nulu i tražimo novi dogovor” [Radunović bejelentette, hogy a DF bojkottálja az országgyűlés munkáját: nullára állítjuk a helyzetet és új megállapodást keresünk] <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/548991/radunovic-najavio-da-ce-df-bojkotovati-rad-skupstine-resetujemo-stanje-na-nulu-i-trazimo-novi-dogovor> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 13 2021 szeptemberében több tüntetés, megmozdulás, útblokádok felállítására is történt a montenegrói nacionalisták részéről, akiknek az volt a céljuk, hogy a Szerb Ortodox Egyház ne tudja beiktatni az új montenegrói és tenger melléki metropolitát.

- 14 *Vijesti*, „MCP: Ustoličenje Joankija 5. septembra na Cetinju, bez sabora ispred manastira” [MCP: Joankija trónralépése szeptember 5-én Cetinjében], <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/563902/mcp-ustolicenje-joankija-5-septembra-na-cetinju-bez-sabora-ispred-manastira> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 15 *RTCG*, „Nudimo manjinsku vladu, ali bez DPS-a i DF-a” [Kisebbségi kormányt kínálunk, a DPS és a DF nélkül], <https://rtcg.me/vijesti/politika/348552/nudimo-manjinsku-vladu-ali-bez-dps-a-i-df-a.html> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 16 *Radio Slobodna Evropa*, „Premijer Crne Gore: Manjinska vlada je prevara” [Montenegró miniszterelnöke: A kisebbségi kormány becsapás], <https://www.slobodnaevropa.org/a/premijer-crne-gore-manjinska-vlada-je-prevara/31660178.html> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 17 *RTCG*, „Izglasano nepovjerenje Vladi” [Bizalmatlanság a kormánynak], <https://rtcg.me/vijesti/politika/350652/glasovima-crno-na-bijelo-i-opozicije-izglasano-nepovjerenje-vladi-crne-gore.html> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 18 Tomovic, Dusica: „Montenegro Government Toppled by No-Confidence Vote”, *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2022/08/19/montenegro-government-toppled-by-no-confidence-vote/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 19 *Al Jazeera*, „Pokret »Evropa sad«: DPS izgubio izbore, imat čemo vlast u Podgorici” [Európa Most: A DPS elvesztette a választásokat Podgoricában], <https://balkans.aljazeera.net/amp/news/balkan/2022/10/23/crna-gora-danas-lokalni-izbori-u-14-opstina-i-podgorici> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 20 *RTCG*, „Đukanović raspustio Skupštinu” [Đukanović feloszlatta a közgyűlést], <https://rtcg.me/vijesti/politika/407689/djukanovic-raspustio-skupstinu.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 21 *RTCG*, „Lista predsjedničkih kandidata do 3. marta, potreban 8.101 potpis” [Az elnökválasztás március 3-ig 8101 aláírás leadása szükséges], <https://www.rtcg.me/vijesti/politika/396285/lista-predsjednickih-kandidata-do-3-marta-potreban-8101-potpis.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 22 *RTCG*, „Predsjednički izbori 19. marta” [Elnökválasztás március 19-én], <https://rtcg.me/vijesti/politika/395734/predsjednicki-izbori-19-marta.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 23 Dragaš, Nikola: „Održan sastanak lidera opozicije: Razgovarali o načinu nastupa na predsjedničkim izborima” [Megtartották az ellenzék vezetőinek találkozóját: Egyeztettek az elnökválasztáson való részvételről], *Vijesti*, <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/642425/u-toku-sastanak-opozicionih-partija-razgovaraju-o-mogucem-zajednickom-kandidatu> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 24 *Vijesti*, „Jokić predala žalbu, traži da Ustavni sud poništi kandidaturu Đukanovića” [Jokić arra kérte az Alkotmánybíróságot, hogy törölje Đukanović jelöltségét], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/645436/jokic-predala-zalbu-trazi-da-ustavni-sud-ponisti-kandidaturu-djukanovica> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 25 Bešić, Miloš: „Predsjednički izbori: analiza i procjene” [Elnökválasztás, értelmezés, elemzés], *Vijesti*, <https://www.vijesti.me/kolumne/644357/predsjednicki-izbori-analiza-i-procjene> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 26 Uo.
- 27 A parlament korábbi elnöke, Zdravko Krivokapić idején.
- 28 Bešić: „Predsjednički izbori”.
- 29 Trkanjec, Zeljko: „Đukanović and His Son Featured in Pandora Papers”, *Euractiv*, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/dukanovic-and-his-son-featured-in-pandora-papers/ (a letöltés ideje: 2023. április 12.).

A 2023-as montenegrói választások

- 30 CDM, „Bečić: Moj rad nije plagijat” [Bečić: A munkám nem plágium], <https://www.cdm.me/drustvo/becic-moj-rad-nije-plagijat/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 31 *Biznis CG*, „Ko je Jakov Milatović kandidat za ministra za ekonomski razvoj” [Ki Jakov Milaović, a gazdaságfejlesztési minisztérium jelöltje?], <https://web.archive.org/web/20201120070452/https://bizniscg.me/2020/11/05/ko-je-jakov-milatovic-kandidat-za-ministra-za-ekonomski-razvoj/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 32 *Vlada Crne Gore*, „Spajić, Milatović: Čvrsto stojimo iza programa Evropa sad! onako kako ga je Vlada predložila” [Spajić, Milatović: A kormány szilárdan kiáll az Európa Most! program mögött], <https://www.gov.me/clanak/spajic-milatovic-cvrsto-stojimo-iza-programa-evropa-sad-onako-kako-ga-je-vlada-predlozila> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 33 Brajković, Jelena: „Montenegrin tax reform»Europe Now«, *BDK Advokati*, <https://bdkadvokati.com/montenegrin-tax-reform-europe-now/> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).
- 34 A 2022-es önkormányzati választásokon az Európa Most Mozgalom jelöltje győzött Podgoricában, így először tört meg a DPS egyeduralma a fővárosban.
- 35 *RTCG*, „Prva debata predsjedničkih kandidata večeras u 20 sati” [Az elnökjelöltek vitája ma este 20 órától!], <https://rtcg.me/vijesti/politika/405028/prva-debata-predsjednickih-kandidata-sjutra-u-20-casova.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 36 Uo.
- 37 *Adria.tv*, „Kako je Milatović napadnut na Cetinju” [Hogyan támadták meg Milatovićot Cetinjében?], <https://adria.tv/vijesti/politika/video-kako-je-milatovic-napadnut-na-cetinju/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 38 *Press*, „Milo Đukanović i Andrija Mandić snimili TV duel u hotelu Hilton u Podgorici” [Milo Đukanović és Andrija Mandić tévés vitája a podgoricai Hiltonban], <https://press.co.me/video-milo-đukanovic-i-andrija-mandic-snimili-tv-duel-u-hotelu-hilton-u-podgorici/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 39 Uo.
- 40 Kračković, Radomir: „Predsjednički izbori u Crnoj Gori: Ko će u drugi krug?” [Elnökválasztás Montenegróban: Ki kerül a második fordulóba?], *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/bs/predsjedni%C4%8Dki-izbori-u-crnoj-gori-ko-%C4%87e-u-drugi-krug/a-65035481> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 41 *Vijesti Online*, „TV Vijesti: Završna debata – predsjednički izbori 2023” [TV-híradó: Vég-ső vita – elnökválasztás 2023], <https://www.vijesti.me/amp/647932/završna-debata-predsjednicki-izbori-2023> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 42 *IntelliNews*, „Russian Interference Expected Ahead of Montenegro’s Presidential Election”, <https://intellinews.com/russian-interference-expected-ahead-of-montenegro-s-presidential-election-271736/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 43 Koseva, Denitsa: „A Fresh Face and Dirty Games in Montenegro’s Presidential Election”, <https://www.intellinews.com/a-fresh-face-and-dirty-games-in-montenegro-s-presidential-election-272896/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 44 *Državna izborna komisija*, „Konačne rezultate izbora za predsjednika Crne Gore” [Montenegrói Állami Választási Bizottság: A montenegrói elnökválasztás végeredménye], <https://dik.co.me/wp-content/uploads/2023/04/konačni-rezultati-2023.pdf> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 45 Uo.
- 46 *RTCG*, „Đukanović: Od dijaspore i manjina očekujem najmanje 40 hiljada novih glasova” [Đukanović: Legalább 40 000 új szavazatot várok a diaszpórától és a kisebbségektől], <https://rtcg.me/vijesti/predsjednickiizbori/410241/djukanovic-od-dijas-pore-i-manjina-ocekujem-najmanje-40-hiljada-novih-glasova.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).

- 47 Kajosevic, Samir: „Montenegro President Courts Minorities to Stave off Election Defeat”, *Balkan Insight*, <https://balkaninsight.com/2023/03/23/montenegro-president-courts-minorities-to-stave-off-election-defeat/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 48 Montenegró területén az elmúlt három évtizedben csak a Szandzsákban, valamint a Kotori-öböl mentén fordultak elő elszórtan etnikai alapú konfliktusok.
- 49 *CdM*, „Kurti: Ako ne pobijedi Đukanović otvoriće se put nestanku crnogorske nacije” [Ha Đukanović nem nyer, megnyílik az út a montenegrói nemzet eltűnéséhez], <https://www.cdm.me/svijet/region/kurti-ako-ne-pobijedi-đukanović-otvorice-se-put-nestanku-crnogorske-nacije/> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 50 *RTCG*, „Đukanović: Nemam novac u inostranstvu; Milatović: Vrijeme je za nove, evropske političare” [Đukanović: Nincs pénzem külföldön; Milatović: eljött az európai politikuskok ideje], <https://www.rtcg.me/tv/Izdvajamo/412049/duel-predsjednickih-kandidata-u-petak-na-tvcg.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 51 *Državna izborna komisija*, „Konačne rezultate” [Montenegrói Állami Választási Bizottság: Végső eredmények].
- 52 *Ifimes*, „Montenegro 2023 Presidential Election: Entering the Post-Đukanović Era”, <https://www.ifimes.org/en/researches/montenegro-2023-presidential-election-entering-the-post-đukanović-era/5155> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 53 Uo.
- 54 *Vijesti*, „Đukanović: Njihova ideja je da Crnu Goru treba dokusuriti, posljednji je tren da se probudimo iz sna” [Đukanović: Azt gondoljuk, hogy Montegró átszervezésére az utolsó pillanatban vagyunk], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/649537/djukanović-njihova-ideja-je-da-crnu-goru-treba-dokusuriti-posljednji-je-tren-da-se-probudimo-iz-sna> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 55 *Vijesti*, „Euractiv: Crna Gora u »statusu kvo« ne bi bila dobra vijest za Brisel, da bude primjer ostalima u procesu proširenja” [A montenegrói status quo nem jó Brüsszelnek, a bővítés példamutatása érdekében], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/649109/euractiv-crna-gora-u-statusu-kvo-ne-bi-bila-dobra-vijest-za-brisel-da-bude-primjer-ostalima-u-procesu-proširenja> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 56 *RTCG*, „Đukanović: Nemam novac u inostranstvu; Milatović: Vrijeme je za nove, evropske političare” [Đukanović: Nincs pénzem külföldön; Milatović: eljött az európai politikuskok ideje], <https://www.rtcg.me/tv/Izdvajamo/412049/duel-predsjednickih-kandidata-u-petak-na-tvcg.html> (a letöltés ideje: 2023. április 12.).
- 57 A 15 jelöltállító listából négy kisebbségi vett részt a választásokon.
- 58 *Državna izborna komisija*, „Privremene rezultate za izbor poslanika u skupštinu Crne Gore” [Montenegrói Állami Választási Bizottság: A Montenegrói Országgyűlés képviselőválasztásának ideiglenes eredményei], <https://dik.co.me/wp-content/uploads/2023/06/final-PRIVREMENI-REZULTATI-2023.pdf> (a letöltés ideje: 2023. június 19.).
- 59 *Euronews*, „Milo Djukanovic Resigns from the Position of DPS Chairman”, <https://euronews.al/en/milo-djukanovic-resigns-from-the-position-of-dps-chairman/> (a letöltés ideje: 2023. június 21.).
- 60 *Vijesti Online*, „Spajić: Nećemo sa DPS-om i Urom, očekujemo da se Vlada što prije formira” [Spajić: Nem társulunk se a DPS-el, sem az URA-val, mielőbb kormányt alakítunk], <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/660684/spajic-necemo-sa-dps-om-i-urom-ocekujemo-da-se-vlada-sto-prije-formira> (a letöltés ideje: 2023. június 20.).

Átalakulóban a nemzetközi pénzügyi rendszer

The International Financial System in Changing

Botos Katalin

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.07

Összefoglaló: A tanulmány a második világháború után életbe lépett Bretton Woods-i nemzetközi pénzügyi rendszer evolúcióját mutatja be. Az USA monetáris politikája kihat a világ többi országára is. A dollárkamatok emelkedése az 1980-as években eladósodási csapdába sodorta a fejlődő országokat, s ez napjainkban ismétlődni látszik. Az amerikai vezető gazdasági pozíciót Kína eddigi gyors fejlődése megkérdőjelezi, s ez a pénzügyi szférában is tükröződik: Peking lett a dollárban eladósodott fejlődő államok egyik legnagyobb bilaterális hitelezője. Ezek az országok megpróbálnak egy nem dollár alapon működő pénzügyi rendszert létrehozni: kísérleteznek kétoldalú és multilaterális klíringgel, nemzeti valutákban történő elszámolással és egy kompozit valuta létrehozásával is. Az Ukrajna megtámadása után kitört szankcióháború további ösztönzést adott ennek, hogy az Oroszországgal kapcsolatban álló gazdaságok kikerülhessék a nyugati szankciókat. A jegybanki digitalizáció segítheti az országok közötti közvetlen pénzügyi kapcsolatokat. Úgy tűnik, a világ pénzügyi rendszere kettéválás előtt áll. Ez a törésvonalukon lévő kis országok, így hazánk számára nehéz helyzetet teremt.

Kulcsszavak: Bretton Woods, EPU, bi- és multilaterális klíringek, nemzetközi eladósodás, szankciók, digitalizáció

Abstract: *The article shows the evolution of the Bretton Woods international monetary system that came into operation after WWII. The monetary policy of the U.S. affects all countries of the world. The raise of dollar interest rates in the 1980s led developing countries into a debt trap, and this seems to be happening again in our days. The leading American economic position is being called into question by China's rapid development, and this is also reflected in the financial sphere: Beijing has become one of the largest bilateral creditors of developing states indebted in dollars. These countries try to create a non-dollar financial system; they have different experiments: multi- and bilateral clearing, dealing in national currencies, and creating a composite currency. The sanctions war that broke out after the invasion of Ukraine gave it an additional incentive to allow the economies linked to Russia to evade Western sanctions. Digitalization of the national currencies of central banks may help direct financial relations among countries. The world's*

financial system seems to be on the verge of splitting of the contemporary system. It may creates problems for the countries located on the fault line of the two systems – among them Hungary.

Keywords: *Bretton Woods, EPU, bi- and multilateral clearing, international indebtedness, sanctions, digitalization*

Bevezetés

E tanulmány a világgazdaság jelenlegi állapotát a nemzetközi pénzügyi rendszer nézőpontjából igyekszik megközelíteni. Olykor a kérdéseket technikai mélységig kibontva tárgyalja, mert a külpolitika iránt érdeklődő, de nem pénzügyekkel foglalkozó olvasónak e nélkül esetleg nem tűnne fel az a sok történelmi párhuzam, hasonlóság, amelyet a mostani válsághelyzet megoldási kísérletei során a szakértők javasolnak.

Az írás abból indul ki, hogy napjainkban határozott fordulóponthoz érkezett a második világháború utáni nemzetközi rendszer. A hidegháború, majd a Szovjetunió összeomlását követő egypólusú világrendszer kiépülése után most egyértelműen egy multipoláris, vagyis inkább bipoláris rendszer körvonalazódik. Ennek világos jelét mutatja a nemzetközi pénzügyi rendszer szétszakadása is.

A szerző szeretne a jövőre vonatkozó tanulságokat is levonni, de az ma még csak nagy vonalakban lehetséges. Az egypólusú rendszer megingása tény, azonban az, hogy a dolláralapú nemzetközi pénzügyi rendszer miként változik meg, jelenleg nehezen becsülhető meg. Nyilvánvaló, hogy Magyarország számára kulcsfontosságú, hogy hogyan tud alkalmazkodni a változó körülményekhez. Bár a tanulmány főleg az adósságválságból eredő következményekre tér ki, természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül a folyamatban lévő ukrainai háborús konfliktussal összefüggő nemzetközi szankciók hatásai sem.

A cikk a történelmi előzmények bemutatásával indul, az aranypénzre alapuló rendszer szétesése utáni időszak szakaszolásával. Felidézi a keynesi multilaterális elszámolások gondolatát, majd annak a gyakorlati megvalósulását az Európai Fizetési Unió működésében, illetve a gondolatnak a mostanság történt újbóli felmerülését. Rávilágít, hogy az első 25 évben nem volt teljesen szabad a tőkeozgás a Bretton Woods-i rendszerben, de ez az 1990-es évektől megváltozott. Újabban viszont ismét előtérbe kerül, hogy a fejlődő országoknak meg kell próbálniuk korlátozni a szabad forró pénzek áramlását (Kínához hasonlóan, amely ma is a Nemzetközi Valutaalap korábbi gyakorlatát követi).

A tanulmány mindezek után a fejlődő országok jelenlegi adóssághelyzetét vizsgálja. A súlyponti kérdés az adósságok csökkentésének a lehetősége és szükségessége. Megismertet a G20-ak javaslataival, azok alkalmazásának a korlátaival. Az is központi kérdés lesz, hogy a fejlődő és a felzárkózó országok

a nemzeti valutákban történő elszámolásokat hogyan szeretnék a nemzetközi kereskedelmükben alkalmazni. Az írás értékeli a szankcióháborút is, amely egyre inkább egy új típusú világháborúvá látszik átalakulni. De a jövő lehetőségeinek a vizsgálatok nem lehet elkerülni a pénzelmélet forradalmának, a digitális jegybankpénz 21. századi létrejöttének a bemutatását sem. Anélkül, hogy e témába kimerítően belemerülnénk, szükség van annak az érzékeltetésére, hogy a nemzetközi elszámolásokra milyen jelentős hatással lehet ez a változás.

A cikk célja, hogy segítse a két rendszer törésvonalában elhelyezkedő magyar gazdaság külgazdaság-politikai tájékozódását.

Történelmi előzmények

Az aranypénzre alapuló monetáris rendszer vége

1944 júniusában, amikor már jól látszott, hogy a németek elveszítik a második világháborút, negyvennégy állam képviselői arról egyeztettek, hogy milyen elveken alapuljon az új pénzügyi rendszer. John Maynard Keynesnek akkor még nem sikerült érvényesítenie (az Ernst Friedrich Schumacher által javasolt) multilaterális klíringet, amely az érintettek egymás közötti készpénz nélküli elszámolása, amikor is csak a tartozásuk és a követelésük különbözetét kell egy központon keresztül rendezniük. Ezért amerikai javaslatra az aranyon alapuló helyett egy, a nemzeti valuták konvertibilitásán és a Nemzetközi Valutaalap (*International Monetary Fund*, IMF) „segítő” szerepén, végső soron a dolláron mint kulcsvalután nyugvó nemzetközi elszámolási rendszert hoztak létre. A pénzügyek terén napjainkig egyetemesnek tekintett Bretton Woods-i rendszer a dollár hegemoniáján alapult.

Érdeemes azonban már itt felidézni a 20. század közepén „kitalált”, s Keynes által javasolt multilaterális elszámolási rendszert, hiszen az már eddig is fontos szerepet töltött be, és napjaink jelenségei kapcsán a hidegháború idején felmerültekhez hasonló kérdésekkel találjuk szemben magunkat.

Egy multilaterális klíringben szükség van elszámoló valutára, amely Keynes javaslatában a *bankor* nevet viselte. Habár 1944-ben ezt az ötletet elvetették, később azonban, az Európai Fizetési Unió (*European Payments Union*, EPU) létrehozásakor az *epunit* valóban ezt a funkciót töltötte be, és konkrét gyakorlati, „üzleti” alkalmazásban játszott szerepet...

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, az OECD 18 tagja által alapított EPU 1950-ben jött létre. Technikailag a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja (*Bank for International Settlement*, BIS) bonyolította a részes felek közötti klíringet: úgy működött, mint egy nemzetközi klíringház. Az elszámoló egységet az említett *epunit* jelentette, és a nemzeti valuták az aranytartalom alapján megállapított fix árfolyamokkal kötődtek hozzá. Az alaptökéhez a dollárösszeget

az Amerikai Egyesült Államok biztosította, az üzleti partnerek gyakorlatilag csak a saját valutájukkal „találkoztak”. A klíring egyenlegét a központ a követelő országok számára fokozatosan átváltotta dollárra: először csak a negyedét, majd idővel az egészét. Amikor ezt elérték, az egyes nemzeti valutákat konvertibilisnek lehetett deklarálni. A rendszer működéséhez arra volt szükség, hogy a klíringkörbe tartozó országok közül azoknak, amelyek a kereskedelmi kapcsolatokban esetleg passzívumba kerültek, legyen némi dollárbevételük is a körön kívülről. Ezáltal sikerüljön a multilaterális negatív egyenlegüknek legalább egy részét törleszteniük a központ felé – ez pedig bizonyos érdekeltséget teremtett az e téren aktív országokban, amelyek a valutát onnan kapták meg. (Például Európa déli államaiban az idegenforgalomból bőven származott dollárbevétel, hiszen számos amerikai turista érkezett a háború után oda.) E „felkeményítési technika” révén pedig 1958-ra felszámolták a multilaterális klíringet.

A második világháborúban vesztes NSZK addigra olyan mértékben liberalizálta a pénzügyeit, hogy megvalósíthatta a valutája teljes konvertibilitását, benne a tőkeközgás szabadságát is. Ez a többi ország esetében azonban korántsem volt ilyen egyszerű. A győztesek közé tartozó Anglia például még a hetvenes évek végén is deficittel és a devizakorlátozások rendszerével küszködött.¹

A Bretton Woods-i rendszerben tehát a dollár biztosította a nemzetközi kereskedelemhez szükséges likviditástöbbletet. A rendszer arra alapult, hogy a kulcsvaluta „as good as gold”, vagyis az arannyal egyenértékű, így arra átváltható. Elvileg ennek a kritériumnak a dollár megfelelt – igaz, csak a jegybankok számára. 1971-ben, amikor a francia jegybank is megkísérelte, az USA azonnal felfüggesztette a dollár aranyra való átváltását. Nem akarta hagyni, hogy az aranytartálékai kiáramoljanak az országból... 1976-ban aztán a jamaicai Kingstonban végleg le is tértek az aranyalapról.² Az amerikai fizetésimérleg-deficiten keresztül addig kiáramlott dollár viszont már felhalmozódott a fejlett országok nemzeti jegybankjai tartalékában.³

Ellentmondást jelentett azonban, hogy az USA valójában úgy volt képes kielégíteni a világkereskedelem és a nemzetközi pénzügyek likviditásszükségletét és világvaluta-igényét, hogy a kereskedelmi, illetve a fizetési mérlege folyamatosan passzív volt a többi fejlett ország felé (ez volt az ún. Triffin-dilemma). Robert Triffin ezért azt javasolta, hogy a nemzetközi likviditás biztosítása érdekében teremtsenek meg egy nemzetközi valutát.

A KGST-országok hasonló próbálkozása

A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsához (KGST) tartozó országok között formálisan már 1963 óta multilaterális elszámolást hajtott végre a Moszkvában működő Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank, a transzferábilis rubelnek (trf Rb) nevezett elszámoló egységben. A vállalatok az érintett országokban csak a

saját nemzeti valutájukkal találkoztak, mert a trf Rb-árakat a diktált árfolyamokon arra számították át, s a klíringet csupán a jegybankok végezték. A multilateralizmus azonban csak látszat volt, mert az analitikában (a jegybankok számlavezetésében) fenntartották a kétoldalú nyilvántartásokat, és valójában csupán az számított. A kétoldalú árucseré-forgalmi egyezményekben ugyanis tételesen megállapították a szállítandó termékeket, és arra nem volt mód, hogy a közös elszámoló valutát más árura költsék, mint ami a megállapodásokban szerepelt, mert a Szovjetunióban mindvégig fennmaradt a szigorú naturális tervgazdálkodás. A trf Rb pedig nem volt sem dollárra átváltható, sem a KGST-n kívül felhasználható.

Ezért 1971-ben a magyar és a lengyel közgazdászok a KGST-ben is egy, a nyugatihoz hasonló rendszer bevezetését javasolták. A szakértők egy, a multilaterális szaldók fokozatos „keményítésére” (egy bizonyos hányadnak az aranyban vagy dollárban történő fizetésére) alkalmas módszert kíséreltek meg kialakítani, ahhoz hasonlóan, ahogyan az korábban az EPU-ban történt. De a mértékek meghatározásánál az orosz fél olyan adatokat és szabályokat erőltetett a többiekre, hogy az alkalmazás próbájakor kiderült, hogy a felek végül csupán jelentéktelen összeget váltottak volna át. Így a javaslatról az a vélemény alakult ki, hogy az „nem hatékony”, s ezért elvetették. A trf Rb „konvertibilitása” így nem valósulhatott meg.⁴

(Óhatatlanul is az ember eszébe jut, hogy az IMF alapokmányában, majd annak a módosításakor, a tagok által szabadon lehívható pénznem, az SDR létrehozásakor szintén olyan szabályokat fogadtak el, amilyeneket az Amerikai Egyesült Államok akart. Ezért lett az SDR-nek is csak viszonylag csekély hatása a nemzetközi likviditásra, s ezért nem tudta kiváltani a dollárnak mint világvalutának a szerepét. A nemzetközi rendszerek megalkotásakor mindig az történik, amit a domináns hatalom akar.)

A szocialista országok a háború után nem csatlakoztak a Nemzetközi Valutaalaphoz, mivel az IMF-rendszerű konvertibilitásnak és magának a tagságnak számos olyan előfeltétele volt (az aranytartalékaik mennyiségének a nyilvánosságra hozatala, a reális árfolyamértékek meghatározása, belgazdasági reformok), amelyet a szovjetek semmiképpen sem akartak vállalni. Ezért hosszú ideig a többiek sem kapcsolódhattak be a nemzetközi pénzügyi rendszerbe. Végül Románia 1971-ben tüntetően megtette, de annak inkább külpolitikai oka volt: a Szovjetuniótól való távolságtartás demonstrálása. Magyarország, majd Lengyelország csak 1981-ben lépett be, amikor az eladósodás miatt a csőd szélén álltak.

Az SDR létrehozása

1969-ben, az IMF-alapszerződés első módosításával létrehozták a különleges lehívási jogokat (*Special Drawing Rights*), ismertebb nevén a SDR-t. Ez egy mesterségesen alkotott elszámoló egység, egy *kosárvaluta*, amely *csak államok tulajdonában lehet*, privát személyek nem birtokolhatják, a rendeltetése pedig a tagországok hivatalos tartalékainak a kiegészítése, a globális gazdaság számára likviditás teremtése. Az országok az IMF-kvótájuk arányában részesülnek az eszközből. A Nemzetközi Valutaalap úgy fogalmaz, hogy az SDR csupán *korlátozott funkciójú tartalékeszköz*. Természetesen van olyan ország, amelynek nagyon kell, és van, amelynek valójában semmi szüksége sincs rá. Felhasználható bizonyos állami adósságok, köztük az IMF-fel szembeni tartozások kiegyenlítésére. Az import kifizetésére azonban csak indirekt módon fordítható. Az SDR-allokációval bíró országok ugyanis eladhatják az allokációjuk összegét valamely másiknak a valutájáért (ha azzal kellene fizetniük). Ebben az IMF csupán közvetítői szerepet játszik, fogadó partnert az államoknak maguknak kell találniuk. A napjainkban érvényes szabályozás szerint csak néhány, jelentős tartalékokkal bíró ország valutájára van mód beváltani az SDR-t, miután azokat erre az IMF felkéri.

A számottevő tartalékokkal rendelkező országok nem kötelesek többet elfogadni, mint a saját allokációjuk kétszeresét (vagyis a kvótájuk háromszorosát), hiszen nekik tulajdonképpen egyáltalán nincs szükségük kiegészítő tartalékokra. Az eladni szándékozók tehát valójában kiprovokálják a fogadó ország központi bankjától a hazai pénz teremtését. (A központi bankok ugyanis devizavásárlással is teremthetnek saját valutát, nemcsak hitellel. A fejlődő országok pedig eladják nekik az SDR-kvótájuk egy részét, amiért azok nemzeti valutáját kapják.) Más szóval: a nemzetközi likviditás növekedéséhez ily módon nemcsak az USA járul hozzá, hanem a felkért, kijelölt országok is. Az erős valutájú országok meghitelezik azokat, amelyek az átváltást kérik. Nem automatikusan, hanem ennek a szabályozásnak a hatására. Talán az exportérdekeltségük alapján... Bárhogy is, de nyomás hatására, kényszerből.⁵

Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy miért mutattam be ilyen részletesen e történelmi visszapillantásban az egykor alkalmazott technikai mechanizmusokat. Azért, mert napjaink javaslatai, amelyek a dollárrendszer alternatíváját keresik, hasonló témákkal foglalkoznak. Ehhez pedig érdemes ismerni a korábbi kísérletek tapasztalatait.

A fejlődő országok és a Bretton Woods-i rendszer működése

A fejlődő országok jegybankjainak a tartaléka mindvégig folyamatosan szűkölködött dollárban. Mivel krónikus adós pozícióban voltak, dollárhitelekre szorultak. Ezért rákényszerültek a monokultúrás gazdaságfejlesztésre, olyan

termékek nagyüzemi, olcsó termelésére, amelyeket el tudtak dollárért adni a nemzetközi piacon, hogy a folyton növekvő adósságaikat ki tudják egyenlíteni. Ha ez nem sikerült, az IMF kétségkívül „segített” rajtuk: kaptak devizahitelt, de csak szükségállapot kikényszerítése árán. A Valutaalap az ún. hitelnyújtási feltételeivel (*conditionality*) tovább szorította lefelé a hazai szociális és gazdasági kiadásokat, s ezzel növelte az adott országok lakosságának a szegénységét.

A nemzetközi pénzügyi rendszerben az elmúlt 30 évben végbement még egy fontos változás, amely erősen befolyásolja a fejlődő országok helyzetét. A világháború után negyed évszázadon át tőkemozgási korlátozások voltak érvényesek egyes országok esetében. A nemzetközi szervezetek nyomására azonban az 1990-es években felszámolták azokat, s napjainkban a szabad tényezőáramlás jegyében nemcsak a fejlesztési, befektetési célú tőkék, de a forró pénzek is szabadon áramolhatnak az országok között. Ez viszont az időközben erősen globalizálódott világban egyre több problémát okozott: ingataggá tette az árfolyamokat, valuták leértékeléséhez vezetett, komoly likviditási problémába sodort bizonyos fejlődő országokat.

A szabad tőkeáramlás szentségként való kezelését a közelmúltban egyre több közgazdász kezdte megkérdőjelezni. Idézhetjük például Lámfalussy Sándort, aki már 2006-ban azt írta (és a 2008-ban hazánkban is megjelent könyvében ezt olvashatjuk is), hogy a Bretton Woods-i konvertibilitási és tőkeáramlási szabályok abszolutizálása téves út, s indokolt lenne a tőkeáramlások, forró tőkék mozgásszabadságát korlátozni.⁶ Kifejezetten úgy fogalmazott, hogy vissza kell térni a Bretton Woods-i megállapodás működésének a kezdeti rendszeréhez, amelyben a tőkemozgások korlátozása elfogadott volt.

Nem akárki, hanem „az euró atyja” látta így a világ pénzügyeit – már a nagy nemzetközi pénzügyi válságot megelőző években!

De egészen friss publikációk is utalnak a forró pénzek áramlásának a káros voltára. Dani Rodrik, a Harvard Kennedy School professzora évtizedek óta foglalkozik a globalizáció túlzott mértékének a negatív következményeivel. Ő és Avrid Subramanian azt javasolja, hogy a fejlődő országok ne csupán sopánkodjanak a helyzetük miatt, és főleg ne reménykedjenek (hiábavalóan) a nemzetközi monetáris politikai kooperációban, hanem *állítsanak gátat a tőkemozgások bizonyos fajtái elé.*

Subramanian így ír: „A felzárkózó és a fejlődő országoknak abba kell hagyniuk az áldozati szerepükkel kapcsolatos narratívájuk hangoztatását, és fel kell hagyniuk azzal az illúzióval, hogy a globális együttműködés majd segít rajtuk. Ehelyett a gazdaságpolitikusaiknak vissza kell szerezniük a kontrollt és a megfelelő intézményeket ahhoz, hogy visszaállíthassák a Bretton Woods-i időszakra jellemző, viszonylag csekély tőkemozgási lehetőségeiket.”⁷ Úgy fogalmaz, hogy meg kell védeni a kapitalizmust a járadékosoktól, s ennek a legelső lépése éppen az ilyen volatilis portfólióbefektetések megakadályozása lenne. (Már bő két

évtizeddel ezelőtt hasonlóan fogalmazott Raghuram Rajan is, aki szerint „meg kell védeni a kapitalizmust a kapitalistáktól.”⁸

A káros jelenségek közé tartozik a neoliberalizmus eredményeként kialakult nagy jövedelemkülönbségi szakadék, amely nemcsak Amerikában, de általában, tehát a többi országban és az országok között is jelentkezik. Hiszen a nagy szakadék nem egy konstruktív munka gyümölcse, hanem gyakran csak az eladósodás miatti járadékelszívás következménye.

A nemzetközi pénzügyi körök és intézmények folyamatosan a nyitottság fenntartására ösztökélik az érintett államokat, de eléggé nyilvánvaló, hogy az ilyen liberalizálás kiknek az érdeke... Semmiképpen sem a fejlődő országoké. Egyesek azt állítják, hogy már nem lehet a palackból kiengedett szellemet oda visszagyömöszölni... Subramanian és Rodrik viszont azt írja, hogy van mód a tőkemozgások korlátozására – még ha nem is mindig teljesen eredményes –, csak kellő elhatározásra van szükség hozzá.⁹ Hiszen már Keynes is megmondta: az eszmék és a tudás nemzetközi, de a pénzügyek nemzeti jellegűek. Feltehetően azt értette ezen, hogy a pénzügyi rendszernek minden országban elsősorban a nemzeti érdek szolgálatában kell állnia.

A forró pénzek áramlása nem csak a valuták árfolyamát rendíti meg – ami már önmagában is nagy baj –, ugyanis a zuhanó árfolyamok inflációs hullámot indítanak el az importra erősen ráutalt országokban. Tőkemenekülés következik be, ami általános likviditásslájként jár a fejlődő gazdaságok számára. Ez mind a termelést, mind az adósságszolgálat teljesítését tovább akadályozza. Azok pedig adott esetben néhány hét vagy néhány nap alatt kénytelenek csődöt jelenteni. Tavaly Srí Lanka járt így, s mivel ott is széles rétegek helyzete lehetetlenült el, politikai felfordulás alakult ki.

A fejlődő országok adósságproblémája napjainkban

A fejlődő országok a közelmúltban ismét igen nehéz adóssághelyzetbe kerültek. Mivel az Amerikai Egyesült Államok a fellángoló infláció megfékezésére újra a kamatemelést vetette be, az eladósodásuk fokozódott, a fizetőképességük megint veszélybe került, és nőttek a belső politikai feszültségeik. A Nemzetközi Valutaalap a 2022. októberi stabilitási jelentésében¹⁰ arról számolt be, hogy a 69 fejlődő országból immár nyolc van csődveszélyben, harminc pedig annak közelében. Ezt megerősítette a 2023. áprilisi jelentése is. Ez utóbbiban példaként ismertették, hogy Ghána a központi bevételei 40 százalékát az adósságszolgálatra költi.¹¹ Szomorú, hogy a társadalmi feszültségek szinte egyik napról a másikra véres polgárháborúvá fajulhatnak, mint 2023. április közepén történt Szudánban. (Holott a nemzetközi pénzügyi intézmények néhány nappal korábban még úgy ítélték, hogy „normalizálódott a helyzet”.) Az ember óhatatlanul elgondolkodik azon, hogy vajon honnan származnak az egyes harcoló feleknek a népiértésben oly hatékony fegyverarszáljai.

Ha kisebb vagy közepes méretű fejlődő országok kerülnek az eladósodás miatti a csőd közelébe, legalábbis igen nehéz tárgyalások várnak rájuk. Általában számos hitelező akad, de az adósok nehezen és drágán tudnak felvenni újabb kölcsönöket, ezért folyamatosan az ellehetetlenülés szélén tántorognak. A nehéz helyzetben lévő államok külső adósságának mintegy harmada ma magánhitelezők kezében van. 2022-ben négy csődhelyzetben lévő ország (Belarusz, Srí Lanka, Suriname, Zambia) közül kettő kezdett el adósságcsökkentési tárgyalásokat, amelyek igen nehézkesek, mert az exportjaraik ára igen változékony, s így a jövőbeli bevételeik roppant bizonytalanok. Így a nehezen becsülhető *debt overhang* esete áll fenn, ami azt jelenti, hogy a várható bevételeik jelenlegi értéke alatta marad a hitelének. Ilyenkor a hitelek költsége az égbe szökken – ha egyáltalán kapnak kölcsönt. Az ilyen gazdasági helyzet miatt tört ki Srí Lankán is a már említett társadalmi nyugtalanság, és jutott az ország csődbe. A többi gazdaság is ezzel a veszéllyel néz szembe.¹²

A kialakult helyzet gyökerei messzire nyúlnak vissza. Közel fél évszázadra annak, hogy Paul A. Volcker, az Egyesült Államok központi bankja, a Federal Reserve (Fed) elnöke az amerikai stagflációt a kamatok drasztikus megemelésével akarta megtörni (ami az USA-ban sikerült is neki). Akkor azonban a dollárban eladósodott valamennyi ország katasztrófális helyzetbe került. (Nem mellesleg, hazánk is megszenvedte a dollárkamatok hirtelen megemelkedését. Évtizedekig nem tudtunk mi sem kikerülni az adósságcsapdából.)¹³ Volckernek ez a negatív következmény – a saját bevallása szerint – nem került a figyelem középpontjába, de még a perifériájára sem. Ahogyan ma sem foglalkoztatja a kérdés a fejlett országok többségét...¹⁴ A legszegényebb fejlődő országok most sem tudnak megszabadulni a dolláradósságaiktól. Sőt, napjainkra, mint láthatjuk, egyre több közepesen fejlett vagy kis ország is bekerült az eladósodottak körébe, az előbbieket esetében a magánhitelek aránya pedig már 2019-re erőteljesen megnövekedett. Ennek azért van jelentősége, mert a velük történő tárgyalások még nehezebbek...

A pandémia kezdetén a fejlődő országok döntő része súlyos fizetéseképtelenség közelébe sodródott. (Akárcsak az 1980-as években, amikor a helyzetet az USA az ún. Brady-tervvel segítette megoldani.) Emiatt született meg 2020 májusában a G20-ak részéről egy, az adósságszolgálat felfüggesztését célzó javaslat, amelyet ősszel az adósságkezelésre vonatkozó bővebb megállapodás követett. A hivatalos hitelezők által lehetővé tett adósságcsökkentés 2020 májusában kezdődött, és 2021 decemberéig tartott, és 48 ország számára összesen mintegy 12,9 milliárd dollár elengedését jelentette. Ezzel párhuzamosan a saját kerekein belül az IMF az ún. katasztrófaalapjából (*Catastrophe Containment and Relief Trust*, CCRT) nyújtott segítséget a legszegényebb országok adósságszolgálatának a teljesítéséhez. A CCRT 2015-ben vette magára az Ebola-járvány hatásai elleni küzdelem költségei fedezésének a feladatát, 2020 óta pedig – további jogi

módosulások után – a súlyos adósságproblémákkal küzdő országok támogatására szolgál. A katasztrófaalapból 2022 áprilisáig mintegy 927 milliárd dollár értékű adósságelengedést valósítottak meg. (Természetesen az alap pénzügyi feltöltése is a tagországok hozzájárulásának a függvénye: az IMF 18 tagországa és az Európai Unió az említett összeghez 819 milliárd dollárral járult hozzá.)¹⁵

A G20-ak adósságelengedése azonban csak a probléma felszínét érintette, s rövid ideig tartó lélegzetvételt jelentett az érintett országok számára. Az enyhítés valójában csepp volt a tengerben, hiszen csupán a bilaterális kormányzati adósságokra vonatkozott, a multilaterális intézmények – az USA vétója miatt – nem vettek benne részt. (Mint arról fentebb szó volt, az IMF a saját lehetősége szerint segített.)

Ráadásul az érintett országok megmentéséhez nem csatlakoztak a magánhitelezők sem, ami komoly gondot jelent.¹⁶ A magánkézben lévő adósságpapírok, kötvények összegyűjtése igen nehéz – Deborah Bräutigam megfogalmazásával élve: gargantuai feladat –, hiszen azok forgalma miatt igazán csak a csőd bekövetkezésekor derül fény a tényleges tulajdonosokra. Az ilyen ügyekkel kapcsolatos tárgyalások akár 8 évig is elhúzódhatnak. Fontos tudni, hogy a kötvénykibocsátások zöme az amerikai, illetve az angol jogszabályok szerint történik, azok pedig igen nehézkessé teszik a külföldi adósságok esetében a rendezést. A multilaterális intézményeknek és a magánhitelezőknek fizetendő összeg 2021-ben a háromszorosa volt a fentebb említett engedményeknek. Szinte úgy tűnik, hogy a bilaterális adósságkezelés a rászoruló országok helyett inkább a többi felet – a multinacionális intézményeket és a magánhitelezőket – segítette, hogy azok hozzájussanak a követeléseikhez.

Pedig éppen e két fél részéről lenne fontos az adósságok csökkentése. A kínaiak ennek az elmaradását nehezményezték, mert úgy érezték, így más hitelezők mintegy az ő pénzüket kapnák meg. Az Amerikai Egyesült Államok pedig ezért a Kínai Népköztársaságot azzal vádolja, hogy az a tárgyalásokat hátráltatja. Ugyanakkor arról nem ejt szót, hogy a nemzetközi intézményekben korábban éppen Washington blokkolta az adósságelengedéseket. Nyilvánvaló, hogy a fejlődő országok adósságainak a könnyítéséhez az USA és Kína megegyezésére lenne a leginkább szükség.

Anne Osborn Krueger, a Világbank korábbi vezető közgazdásza, aki a legrégebb óta foglalkozik a fejlődő országok helyzetével, szintén a két fél megállapodását sürgeti. (Ő – nem minden alap nélkül – azt is felveti, hogy hova lettek a korábban felvett hitelösszegek...) Krueger, aki igen jól ismeri a vonatkozó problémákat, mindenképpen szükségesnek tartja a nagy partnerek tárgyalásztalhoz ültetését, de az egyik legutóbbi cikkében még olyan alkuk lehetőségét is felveti, amelynek részeként adott esetben az USA a tárgyalások fejében a Kína elleni egyes szankcióit is visszavonhatná.¹⁷

A megegyezés híján azonban 2023 tavaszán a fejlődő országok válságról válságra sodródtak. Mindez hozzájárul a nemzetközi gazdasági rendszer ingadozásához, hiszen a bajba jutott országok nyilvánvalóan kiutat keresnek a doláralapú nemzetközi pénzügyi rendszerből.

A dollárhegemónia csökkentésére irányuló kísérletek

A dollárnak a nemzetközi pénzügyekben eddig betöltött dominanciája már csak a kereskedelmi kapcsolatok miatt is indokolt volt. 2000 előtt az országok 80 százalékának az Amerikai Egyesült Államok volt a legnagyobb kereskedelmi partnere. Mára azonban csak 30%-uk esetében maradt az USA az első helyen. Az áruforgalom terén napjainkban a legfontosabb partner az államok többsége számára Kína lett. Ennek ellenére az Ázsiai Fejlesztési Bank egyik legutóbbi jelentése szerint 2015 és 2020 között a délkelet-ázsiai fejlődő országok exportjának 80-90 százalékát dollárban egyenlítették ki. A világ jegybanki tartalékainak pedig még mindig a 60 százaléka dollárban van, s a nemzetközi devizapiacok értékpapír-műveletei is 90 százalékban dollárban zajlanak.

2013 után, amikor a Fed bejelentette, hogy visszafogja a kötvénvásárlási akcióját, és szigorított a monetáris politikáján, a fejlődő országok nyomban bajba kerültek. Példának okáért az indonéz gazdaság valutája azon hirtelenjében 20 százalékot veszített az értékéből. Nem csoda, hogy Indonézia úttörő szerepet vállalt a dollárprobléma megoldásának a keresésében. Napjainkban, amikor kifejezetten kamatemelés történik, ismét nagyobb tőkemenekülésekre számíthatnak a fejlődő országok, és így a szuverén válságok veszélye megnőtt. Az ukrajnai válságot követő szankcióháború ugyancsak felerősítette a dollár valuta kritikus szerepét, hiszen az Oroszország elleni szankciókat kiterjesztették a vele kapcsolatban álló államokra is. Mindez erőteljes lökést adott a világváluta-differenciálás kutatásának. Egyre többen keresik a lehetőséget a saját valutában történő számlázásra. Azt azonban leginkább csak a széles exportszerkezettel rendelkező országok képesek megvalósítani. A valutaforgalom valutanemének a megörökölt strukturális aránytalanságai nehezítik a rendszer megváltoztatását.

Amióta az utóbbi időkben Amerika a dollárt fegyverként használja a geopolitikai érdekei elősegítésére, azóta – Hippolyte Fofacknak, az African Export-Import Bank főközgazdászának és az Afrikai Tudományos Akadémia tagjának a megfogalmazása szerint – egy geopolitikai Triffin-dilemma keletkezett.¹⁸ Számos ország és vállalat érzi szükségét annak, hogy valamilyen módon védekezzen a politikai és a vagyonvesztési kockázatok ellen. Többjük igyekszik ezért csökkenteni kereskedelmében a dollár szerepét. Nemcsak a fejlődő országok, de még az Európai Unió is érzékeli ezt a problémát. 2019 januárjában például egy olyan speciális jogi személyt (*Special Purpose Vehicle*) hoztak létre,

amelynek a célja, hogy a Teherán elleni amerikai szankció kiküszöbölésével kereskedhessenek Iránnal. Az azonban Washington intervenciója miatt nem járt sikerrel. A fejlődő világ mindenestre tovább keresi a megoldást.

Oroszországnak 2018 óta a BRICS tagállamaival való kereskedelmében 85 százalékról 36-ra csökkent a dollárszámlázás részaránya. Ebben nagy szerepe van a rúpiában és rubelben folyó bilaterális kereskedelemnek. De más országok között is terjedt a hazai valuta használata. 2016 és 2019 között Indonézia, Malajzia, a Fülöp-szigetek és Thaiföld több egyezményt is kötöttek, amelyek alapján a saját valutájukat használták az egymás közötti kereskedelem során, s engedélyt adtak a bankjaiknak, hogy azok számlát nyissanak a partnerországok valutáiban. A részes államok árucseré-forgalma azóta egyre nő. Mindez csökkentette a dollártól való függésüket és az általa okozott globális sokkok hatásait. 2019-re Kelet- és Délkelet-Ázsiában is 90-ről 80 százalékra csökkent a dollárban történő számlázás. A helyi valuta használata 2001-ben még csak 7 százalékos volt, napjainkra már 25 százalékot tesz ki. Nemcsak a kereskedelemben, de a tőkepiacon is tapasztalható némi valutadiverzifikáció.

Az USA adósságában a külföldi tulajdon aránya a 2015-ös 34-ről 2021-re 24 százalékra csökkent. A pénzügyek amerikai túlpolitizáltsága miatt Kína és a fejlődő országok ugyanis visszafogták a kincstárjegyvásárlásaikat. Az Egyesült Államok korábbi pénzügyminisztere, Jacob J. Lew már 2016-ban felhívta a figyelmet arra, hogy ha a dollárt a külpolitika szolgálatába állítják, akkor a világban a többi valutába való menekülés tendenciája erősödni fog. Washington hazai forrással helyettesítette a kieső határon kívüli keresletet: a külföldi állampapírvásárlókat az amerikai finanszírozás növekedésével pótolta, különösen a nyugdíjalapok befektetéseivel, amelyek részesedése a 2009-es 4 százalékról 2021-re 20-ra emelkedett – erre a jelenségre Hyppolite Fofack hívta fel a figyelmet.

Az utóbbi időben jelentkező számos válság mellett a jelenlegi, Ukrajnában folyó háború és az amiatt elfogadott szankciók okoznak további problémát. A fejlődő országok számára egyre inkább létkérdéssé változott, hogy megoldást találjanak a dollártól való függetlenedésre. Ez okozza a bilaterális klíringmegállapodások terjedését, azaz azt is, hogy a világ újra „feltalálja” Keynes, illetve Schumacher azokkal kapcsolatos ötletét. De az SDR-szerű kompozit valuta gondolata is ismét felmerült. A BRICS-országok 2023 első felében olyan kompozit, kreált elszámoló valuta létrehozására tettek javaslatot, amely egy bizonyos árukosárra – olajra és értékes fémek együttesére – alapulna, s amelyben az országok el tudnának számolni egymással. A javaslat csak embrionális stádiumban van – egyelőre.

Az ENSZ 2022-es jelentése a dollár hegemoniájának a csökkentésével kapcsolatos elgondolások során kifejti, hogy a fejlődő országok közötti együttműködés széles spektruma alakítható ki: a sima tartalék- vagy swapmegállapodásokról, amelyek az átmeneti likviditáshiányokat kívánják áthidalni, egészen

a regionális klíringegyezményekig terjedhetnek.¹⁹ A fejlődő országok részéről napjainkban felvetett javaslatok sokban emlékeztetnek a korábban már megfogalmazott vagy alkalmazott megoldásokra, és hasonló elveken működnének.

De nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, ugyanis a klíringgel kapcsolatos jelenlegi javaslatokban részt vevő valuták ma már konvertibilisek. Alapvetően tehát olyan, konvertibilis valutájú országok „állnak össze”, amelyekben piacgazdaság működik, és így a klíringkör szaldója átváltható a körön kívüliek valutájára, a dollárra is (nem úgy, mint az egykori KGST-kísérlet esetében). Fontos azonban, hogy legalább néhányukban legyen meg a képesség, hogy átmenetileg hitelt tudjanak nyújtani a gyengébb tagoknak. A javaslatok mindenképpen a kölcsönös kereskedelem fejlesztését szolgálják, de feltétlenül egyértelmű politikai akaratot feltételeznek: a regionális érdekek prioritizálását.

A bilaterális klíringekben szállításokkal vagy direkt tőkebefektetésekkel lehet az egyenlegeket kompenzálni. Minél nagyobb egy adott országhoz tartozó a régióon belüli kereskedelem, annál nagyobb esély van a dollártól való – legalább részleges – függetlenedésre, így a kiegyensúlyozottabb, a válságoktól mentesebb gazdasági fejlődésre.²⁰

Az ENSZ egyik legutóbbi jelentése is jól érzékeltette, hogy mennyire domináns az USA a globális nemzetközi valutaforgalomban. Az adatokból kiderül, hogy 1986 és 2019 között a nemzetközi devizaforgalom napi értéke 0,4 milliárd-ról 6,6 milliárd dollárra nőtt, ezen belül a dollár részaránya 44 százalékot tett ki. Ez megfelel annak, amekkora napjainkban az USA részesedése a globális árucserében. Az Értékpapíripari és Pénzügyi Piacok Szövetsége (*Securities Industry and Financial Markets Association*, SIFMA) 2020. évi jelentése²¹ szerint 2019-ben a részvények (40%), illetve a kötvények (39%) nemzetközi kereskedelmében a valutánem dollárt jelent. Ez jóval nagyobb, mint az USA részesedése a világtermelésből (outputból), ami abban az évben csak 23 százalék volt. A pénzügyi tranzakcióban – ebből is látszik – a dollár szerepe még mindig döntő. Az ENSZ-dokumentum azonban arra utal, hogy ha meginogna a befektetők bizalma az Egyesült Államok makroökonómiai stabilitásában, az pénzügyi sokkokat válthatna ki.

Az Egyesült Államoknak a Kínával szemben napjainkban is zajló szankcióháborúja egyértelműen az amerikai gazdasági hegemonia védelmével függ össze. Tény azonban, hogy az ukrajnai háború során a fegyveres harcok mellett – amely a remények szerint lokális marad – a gazdasági háborút az Oroszországgal kapcsolatban álló államokra is igyekszik kiterjeszteni. Ez egészen új helyzetet teremtett: lényegében egy világméretű háborút, amelyet döntően gazdasági eszközökkel vívnak.²²

Dani Rodrik egyik korábbi kommentárjában így fejtette ki a nézeteit a témáról: „A hiperinflációval az a baj, hogy a világgazdaság játékszabályainak a meghatározását átadtuk a nagybankoknak és a nemzetközi vállalatoknak. Jó, hogy ezt felismertük, s próbálunk elmozdulni innen, látván, mekkora kárt okoz a társadalom szövetében. Volna is egy jobb mód a globalizáció megvalósítására. De, sajnos, a nagyhatalmak attól eltérő megoldást választottak, ami még az előbbieknél is rosszabb út. Átadták a világgazdaság kulcsait a nemzetbiztonsági szervezeteiknek, ezzel fenyegetve a világbékét és a prosperitást.”²³

Egy rövid kitérő

Valójában ki kellene térnünk e tanulmányban a pénzelmélet terén és a pénztörténet gyakorlatában bekövetkezett még egy fontos változásra: a nemzeti valuták digitalizációjának a kérdésére. Ez önmagában is olyan hatalmas témakör, amelynek a részletesebb tárgyalása szétfeszítené a jelen cikk kereteit. Annyit azonban mindenképpen le kell itt is szögeznünk, hogy a digitalizáció forradalmi technikai újítás, amely segítheti a nemzeti valutákban való nemzetközi kereskedelem új rendszerének a kialakítását. E téren a Fed némi késésben van, viszont Kína kifejezetten éllovas.²⁴ Igaz, napjainkra már az Egyesült Államokban is megerősödtek a digitális pénz szükségességét hangoztató nézetek.

Kína a belső gazdaságában már jócskán előrehaladt a digitális jegybankpénz bevezetésében. A mobiltelefonokra telepített fizetési módszerek erősen elterjedtek, de alapvetően a magántulajdonban álló óriásvállalatok – a Tencent által tulajdonolt WeChat és az Alibaba birtokában lévő Alipay – révén. A kínai lakosság közel 60 százaléka használ ilyen technikát a fizetéseikhez. A Kínai Jegybank (*People's Bank of China*, PBoC) ezért elindította a *Digital Currency Electronic Payment* nevű programját, s – a több tízmillió főre kiterjedő *pilot* projektek mellett – a téli olimpia idején, 2022-ben már élesben tesztelték is azt. A Magyar Nemzeti Bank által publikált „Pénz a XXI. században” című tanulmánykötet részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a digitális jegybankpénznek milyen szerepe lehet a SWIFT-rendszer domináns pozíciójának a megtörését illetően.²⁵ Hiszen, ne feledjük, az Egyesült Államoknak kiemelt szerepe van a nemzetközi átutalások lebonyolításában. A SWIFT bankinformációs rendszeren belül a tényleges pénzáttalások ugyanis a Fed szerverén keresztül történnek. Ez ad Amerikának abszolút áttekintést a világban folyó pénzügyi tranzakciókról, továbbá hatékony eszközt a pénzügyi szankciói kikényszerítéséhez.

A digitális jüan mindenesetre segítheti a nem dolláralapú fizetések megvalósítását a világban. Bizonyos mértékig lehetőséget ad a dollárrendszerből való kilépésre a fejlődő országok számára. Ez azok külpolitikája és a nemzetközi gazdasági kapcsolataik szempontjából igen nagy jelentőségű lehet.

Összegző gondolatok

A nemzetközi pénzügyi rendszer szétszakadása, de legalábbis a szakadozása napjainkra, úgy tűnik, tény. Még nincs ugyan veszélyben a dollár uralkodó szerepe, de már ingadozik – elsősorban a kereskedelmi kapcsolatok terén, hiszen a tőkeáramlásokban még alapvetően a dollár mozog a nemzetközi piacon. A gazdasági kapcsolatokban a kihívó szerepét betöltő Kína azonban a pénzügyi területen is aktív. A nemzeti valuta digitalizálása ebben a segítségére lehet. A jün ma még nem fenyegeti a dollár vezető szerepét.

A dollárrendszer azonban nagy terhet ró az eladósodott fejlődő országokra, amelyek kényszerpályán mozognak. Mindenképpen dollárra kell szert tenniük ahhoz, hogy az adósságszolgálatukat teljesíteni tudják, ami az ő szempontjukból hátrányos, a dollárt viszont erősítő tényező. A dollár mint nemzeti valuta azonban a Fed monetáris politikájának a függvénye. Az amerikai jegybank kamatpolitikája ugyanakkor nemzetközi hatású, és a szenvedő alanyai gyakran az eladósodással küzdő fejlődő országok. Különösen, mivel a szabad tőkeáramlás ingataggá tette ott a likviditáshelyzetet. Emiatt egy jelentős részük szeretne egy nem a dolláron nyugvó rendszer részese lenni. Erre további ösztönzést ad számukra, hogy az USA a valutáját fegyverként használja a gazdasági téren vívott háborújában, amire lehetőséget ad neki, hogy a nemzetközi tőkemozgások technikai lebonyolítása a Fed szerverén keresztül történik. Ezért a nemzetközi kereskedelemben bilaterális és multilaterális egyezmények alapján egyre nő a nemzeti valuták felhasználása a kereskedelmi elszámolásokban. Ezért az olyan pénzügytechnikai megoldások, amelyek segítségével egyes országcsoportok szeretnének kimaradni ebből a végső soron háborúnak tekinthető konfliktusból, hallatlan jelentőségűek. Viszont egyértelműen a világgazdaság pénzügyi rendszerének a szétszakadásához vezetnek, ami a nemzetközi kooperáció és a béke szempontjából aggasztó folyamat. Különösen a különböző rendszerek perifériáin, törésvonalain lévő gazdaságok számára.

A tanulmány lezárásának ideje: 2023. május 10.

Jegyzetek

- 1 Botos Katalin: *Pérez-nemzetközi pénz* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983).
- 2 Hagelmayer István, Boros Imre és Bánfi Tamás: *Az aranydeviza-rendszer kudarca és tanulságai* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975).
- 3 Botos Katalin: *Pérez-nemzetközi pénz*.
- 4 Botos Katalin: *Pérez a KGST-ben* (Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977).
- 5 Botos Katalin: „Világvaluta-szerep változóban? Nemzeti valuta világvaluta-szerepben?“, *Pénzügyi Szemle Online*, 2022. június 1.

- 6 Lámfalussy Sándor: *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2008).
- 7 Subramanian, Arvid: „The Case of Financial Deglobalization”, *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/financial-deglobalization-emerging-developing-economies-federal-reserve-by-arvind-subramanian-2022-10> (a letöltés ideje: 2023. október 17.).
- 8 Rajan, Raghuram G. és Zingales, Luigi: *Saving Capitalism from the Capitalists: Unleashing the Power of Financial Markets to Create Wealth and Spread Opportunity* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004).
- 9 Subramanian: „The Case of Financial Deglobalization”
- 10 *International Monetary Fund*, „Navigating the High-Inflation Environment”, <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2022/10/11/global-financial-stability-report-october-2022> (a letöltés ideje: 2023. október 17.).
- 11 *International Monetary Fund*, „Safeguarding Financial Stability amid High Inflation and Geopolitical Risks”, <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2023/04/11/global-financial-stability-report-april-2023> (a letöltés ideje: 2023. október 17.).
- 12 *International Monetary Fund*, „Navigating the High-Inflation Environment”.
- 13 Uo.
- 14 Rodrik, Dani: „Don’t Let Geopolitics Kill the World Economy”, *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/us-china-high-tech-trade-restrictions-by-dani-rodrik-2022-11> (a letöltés ideje: 2023. március 3.).
- 15 *International Monetary Fund*, „Safeguarding Financial Stability”.
- 16 Bräutigam, Deborah: „The Developing World’s Coming Debt Crisis: America and China Need to Cooperate on Relief”, *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/china/developing-worlds-coming-debt-crisis> (a letöltés ideje: 2023. október 19.).
- 17 Krueger, Anne O.: „The Great Debt Conundrum”, *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/commentary/world-economy-needs-new-debt-restructuring-framework-by-anne-o-krueger-2023-09> (a letöltés ideje: 2023. október 19.).
- 18 Fofack, Hyppolite: „Decolonizing Global Finance”, *Project Syndicate*, <https://www.project-syndicate.org/onpoint/making-global-monetary-system-work-for-global-south-by-hippolyte-fofack-2023-02?barrier=accesspaylog> (a letöltés ideje: 2023. október 17.).
- 19 UNCTAD, „Trade and Development Report 2022”, <https://unctad.org/tdr2022> (a letöltés ideje: 2023. október 17.).
- 20 Kregel, Jan és Rezende, Felipe C. (szerk.): *Financial Stability, Systems and Regulation* (London: Routledge, 2020).
- 21 SIFMA, „2020 Capital Markets Fact Book”, <https://www.sifma.org/wp-content/uploads/2021/06/US-Fact-Book-2020-SIFMA.pdf> (a letöltés ideje: 2023. október 17.).
- 22 Kumar, Anyana: „Domestic and Global Implications of China’s Digital Currency”, *Intereconomics*, <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2023/number/4/article/domestic-and-global-implications-of-china-s-digital-currency.html> (a letöltés ideje: 2023. október 18.); Rodrik: „Don’t Let Geopolitics”.
- 23 Rodrik: „Don’t Let Geopolitics”.
- 24 Wycliffe, Obwori Alwago: „A renminbi globális fizetőeszközzé válik?”, *Pénzügyi Szemle*, 67., no. 4. (2022): 553–566.
- 25 Banai Ádám és Nagy Benjámin (szerk.): *Egy új kor hajnalán: Pénz a XXI. században* (Budapest: Magyar Nemzeti Bank, 2021).

Dél-Ázsia kacskaringós útjai

Háda Béla: *Dél-Ázsia a poszthidegháborús korban*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022. 336 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.08

A globális folyamatok és történések szempontjából Dél-Ázsia jelentőségét aligha lehet túlbecsülni. A világ egyik legnépesebb nagyrégiója – a Föld nyolcmilliárd lakójából csaknem kétmilliárd ott lakik –, a térségen keresztül vezetnek a legforgalmasabb kereskedelmi útvonalak, két – el nem ismert – atomhatalom is a területén található, s a külső nagyhatalmak rendíthetetlenül próbálkoznak a terület viszonyainak az alakításával. Olyan sok évtizedes válsággóccok találhatók ott, mint Afganisztán, de komoly konfliktusok törhetnek ki India és Pakisztán között is, és a kínai–indiai határkérdés még mindig rendezetlen. India 2023. április végén a Föld legnagyobb lélekszámú országává vált, ráadásul a korfája és az alacsonyabb fejlettségi szintje miatt arra is van esély, hogy a világgazdaság egyik legdinamikusabban fejlődő szereplőjévé válik, megelőzve az előregedőben lévő, s a közepes jövedelem csapdája által fenyegetett Kínát.

Dél-Ázsia a nemzetközi migráció szempontjából is fontos: az 1,4 milliárdos India, a 230 milliós Pakisztán és a 170 milliós Banglades a legnagyobb kibocsátó országok közé tartozik, de jelenleg a már 42 milliós Afganisztán is a kivándorlás jelentős forrása, s mivel sok országban a népesség növekedésével a gazdasági fejlődés nem tart lépést, a dél-ázsiai migrációval hosszú távon is számolni kell. A régió a terrorizmus fontos központja, s egyéb nem hagyományos biztonsági fenyegetések számba vételekor szintén figyelemre érdemes. Dél-Ázsia legnagyobb állama, India globális hatalmi identitással és ambícióval rendelkezik, s igyekszik a multipoláris világ egyik pólusává válni, s ehhez egyre inkább rendelkezésére is állnak a szükséges kapacitások, miközben egy másik globális szuperhatalom, Kína éppen a térségen keresztül szándékozik az Övezet és Út Kezdeményezés keretében kiépíteni azokat az összeköttetéseket, amelyek a nemzetközi befolyása további növeléséhez és a biztonsága garantálásához nélkülözhetetlenek. Dél-Ázsia tehát olyan terület, amelyre mindenkinek oda kell figyelnie, akit foglalkoztat a világ jövője.

Mindezek ellenére a térséggel foglalkozó magyar szakirodalom nem különösebben kiterjedt, s bár tanulmányok szép számmal jelennek meg olyan tekintélyes szakértők tollából, mint Balogh András vagy Csicsmann László, Dél-Ázsia egészének vagy egyes országainak a mai viszonyait vagy a közelmúltját bemutató könyvek nemigen állnak rendelkezésre. Ellenpéldaként Gáthy Vera *India – A múltból a jövő felé* című művét lehet említeni, amely azonban elsősorban nem napjainkra, hanem a 20. századi történelemre fókuszál. Háda Béla *Dél-Ázsia a*

poszthidegháborús korban című könyve tehát hiánypótló jellegű, hiszen egyrészt a legfrissebb fejleményekkel foglalkozik – konkrétan az 1990-es évek elejétől a Covid19-pandémia kezdetéig tartó korszakot fedi le a könyv –, másrészt egy-egy országra fókuszáló helyett regionális szemléletével teljesen egyedülálló a magyar tudományosságban. A nemzetközi szakirodalomban is ritka az ilyen megközelítésben megírt könyv.

A szerző – a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően – a következő országokat sorolja Dél-Ázsiához: Afganisztán, Pakisztán, India, Banglades, Nepál, Bhután, Srí Lanka és a Maldív-szigetek. Akadnak azonban olyan szerzők is, akik Afganisztánt nem sorolják ide, míg mások különböző okok miatt Iránt is a térséghez tartozónak ítélik, de ennek nincs különösebb jelentősége, hiszen más nagyrégiók határai szintén vitatottak, mivel esetükben nem zárt természetföldrajzi egységekről, hanem nagymértékben emberi konstrukciókról van szó.

A könyv elején, a kutatás előzményeit és kontextusát bemutató rövid előszót követő első – „A hidegháború öröksége” című – fejezetben a szerző áttekinti, hogy a második világháború után milyen folyamatok zajlottak a régióban, s hol tartott Dél-Ázsia a bipoláris korszak végén, az 1990-es évek elején. A hangsúlyt természetesen az egyes államok függetlenné válására és a nemzetépítési törekvésekre helyezi, de dicséretes módon csak olyan terjedelemben foglalkozik a történeti előzményekkel, amennyi a többi fejezet megértéséhez feltétlenül szükséges, s nem veszik el a részletekben. Már itt megmutatkozik a könyv egyik nagy erénye: az, hogy bemutatja mind az egyes dél-ázsiai államok belső folyamatait, mind pedig az egész régióra jellemző makrotendenciákat, vagyis nem nyolc állam közelmúltbeli történetének az összessége, de nem is egy nemzetek felett álló regionális összefoglalás, hanem a kettőnek az ötvözete. Így az egyes országokról és a régió egészéről is rengeteg információval szolgál. A másik fontos erénye is megjelenik itt, nevezetesen az, hogy Dél-Ázsiát a szerző nem „a nagy India és néhány periférikus kisállam halmazaként” értelmezi, tehát nem válik túlságosan India-központúvá, mert a nála kisebb államok is megfelelő terjedelmű tárgyalást kapnak.

A második fejezet a „Megváltozott világ” címet viseli, s az 1990-es évek történetét mutatja be, országonkénti bontásban. Afganisztán és Pakisztán, illetve Bhután és a Maldív-szigetek közös alfejezetben szerepelnek, a többi ország saját alfejezetet kap, s azokon belül egy-egy kisebb egység mutatja be egyrészt az adott állam belpolitikai fejlődését (választások, polgárháborúk, merényletek, puccsok, pártszakadások és -egyesülések, s minden, ami a térség igencsak változatos és színes politikai életének a része), másrészt a gazdasági és társadalmi fejleményeit. A hangsúly a politikán van, de az olvasó a mélyben zajló egyéb folyamatokkal is megismerkedhet.

A harmadik fejezetnél („Dél-Ázsia az ezredforduló éveiben”) a szerző „lelassít” – teszi ezt annak a ténynek megfelelően, hogy a 2000 körüli évek rendkívül sűrűek voltak Dél-Ázsiában, s olyan események zajlottak le rövid idő alatt,

amelyeknek máig tartó hatásuk van. Ilyen India és Pakisztán atomhatalommá válása, a kargili konfliktus, illetve a terror elleni háború kibontakozása és az Egyesült Államok afganisztáni beavatkozása, s ezzel az egész térség globális jelentőségének a hirtelen megnövekedése.

A negyedik fejezet („új évezred”) ismét csak kronologikus rendben és országonként tárgyalja Dél-Ázsia történetét, a második fejezetben megismert politikai és gazdasági-társadalmi fejlődésre vonatkozó bontásban. Az elején azonban található néhány alfejezet a térségbeli geopolitikai játszmákról, a régió felértékelődéséről, a politikai erőszakról és a terrorizmusról, valamint a katonai erőviszonyok alakulásáról. Az országok közül a szerző a legrészletesebben természetesen Indiával foglalkozik, amelynek felgyorsuló gazdasági fejlődése, illetve politikai életének jobbra tolódása immár az egész nemzetközi rendszert befolyásoló tényezővé vált.

Az ötödik fejezetben („A 21. század harmadik évtizede felé”) a szerző a dél-ázsiai térség elmúlt évtizedekbeni makrotendenciáit mutatja be, amelyek – a politikai viszonyok változásától függetlenül – a jövőt is meghatározzák majd. Kiderül, hogy miként alakultak át a régióban a gazdasági erőviszonyok, kik számítanak viszonylag sikeresnek, és kik sikertelennek. Például 1990-ben Pakisztán egy főre jutó GDP-je még több mint másfélszerese volt Indiáénak, 2019-ben viszont már az utóbbié volt a csaknem másfélszer nagyobb, vagyis Pakisztán gazdaságilag lemaradt, s ma már az egész térség egyik legszegényebb országa – még Banglades is megelőzte. E mutató szerint Srí Lanka a legfejlettebb ország (leszámítva az apró Maldív-szigeteket), de saját magához képest Nepál növekedése is impozáns. Mindez a régión túlmutató tanulságokat is hordoz, s azt mutatja, hogy a különböző politikai döntések miként tudják befolyásolni egy ország sikerét vagy kudarcát. A könyvet tekintélyt parancsolóan kiterjedt bibliográfia és névmutató zárja.

A kötet a tárgyából is adódóan rendkívül izgalmas: a dél-ázsiai országok politikai élete igencsak fordulatos, nem ritkák a véres leszámolások, dinasztikus viszályok, politikai földcsuszamlások és mindenféle váratlan fordulatok, s azokat a szerző tömören, tárgyra törően, mégis nagyon olvasmányosan mutatja be. Háda Béla könyve természetesen a térség szakértőinek is ajánlható: számukra jól összefoglalja az utóbbi idők fejleményeit, s afféle referenciamunkaként használható, ha az ember utána akar nézni egyes dátumoknak, választási eredményeknek, politikusi pályáknak. A fő célcsoportot azonban inkább azok jelenthetik, akiket érdekelnek a világban zajló folyamatok, de Dél-Ázsiával korábban nem, vagy csak érintőlegesen foglalkoztak – a könyv remekül pótolja e hiányosságokat. S nem utolsósorban a könyvet olyan egyetemi hallgatónak a figyelmébe ajánlom, akik a dél-ázsiai térséggel, Ázsiával, globális politikával, az átalakuló világrenddel vagy egyéb kapcsolódó témával kívánnak foglalkozni. A kötet hozzájárulhat ahhoz, hogy Dél-Ázsia végre a súlyához méltó helyre kerüljön a magyar közgondolkodásban.

Magyarország rendhagyó és rendkívüli barátja: Royall Tyler

Peterecz Zoltán: *Royall Tyler és a Horthy-korszak krízisei: Pénzügyi, gazdasági, politikai és diplomáciai kérdések egy amerikai szemén keresztül*, Budapest: Gondolat, 2022, 415 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.09

A szerző 2021-ben angolul,¹ s a következő évben magyarul is napvilágot látott könyvének főszereplője a hazai történeti munkákban viszonylag ritkán tűnik fel, noha Royall Tyler működése Magyarország sorsának alakulására közel két évtizeden át meglehetősen jelentős hatást gyakorolt, s igen nagy mértékben segítette elő a trianoni határok közé szorult ország gazdasági újjáéledését. Az 1920-as évekbeli Magyarországon az „egyedül vagyunk” az ezerszer ismételtet toposzok egyike volt, és hazánk kétségtelen külpolitikai elszigeteltségének az érzetéből fakadt. De vajon minden tekintetben, minden téren és mindig magára maradt-e az ország? A nemzetközi porondon hazánkkal szemben akkoriban érvényesült hátrányos, feltűnően igazságtalan bánásmód ellenére nem egy segítő jóbarátja is akadt az országnak. Peterecz Zoltán eddigi munkáiból is kitént, hogy nagyon is komolyan lehetett számítani egyes amerikaiak jóindulatú, mindazonáltal hűvösebb, a pragmatikus szempontoknak szintúgy alárendelt segítségére. Ilyen volt Royall Tyler is, akiről azonban a történetírásunk, sajnos, kissé elfeledkezett. Hasonló sorsra jutott Jeremiah Smith Junior is, akiről a szerző korábban szintén hiánypótló munkát készített.²

A háború után gazdaságilag és pénzügyileg is szorult helyzetbe került Magyarország számára létfontosságú volt, hogy megfelelő garanciák mellett juthasson kölcsönökhöz, amelyet 1924-ben, a Népszövetség révén sikerült szereznie, majd megkezdődhetett a pénzügyi rekonstrukció, amelynek a főbiztosa az említett Jeremiah Smith Jr. lett, míg a helyetteseként kezdettől fogva Royall Tyler tevékenykedett. Tyler számára a magyarországi működése a következő két évtizedben élete központi feladatává vált.

„Milyen tipikus életutat tudunk elképzelni egy prominens családból származó fiatalembernek a tizenkilencedik század legvégén, majd a huszadik század első felének Új-Angliájában?” – teszi fel a kérdést a szerző a munkája első fejezetében. Alighanem igencsak kevésbé gondolta akkoriban bárki is, hogy 1884-ben, a Bostonhoz közeli Quincyben született Tyler élete évtizedekre szinte egybeforr majd Magyarország sorsának alakulásával, s idővel a magyar nyelvet is magas szinten el fogja sajátítani.

Tyler dédapja Vermont állam első legfelsőbb bírója volt, utóbb talán mégis inkább mint a fiatal állam első szélesebb körben jegyzett színdarabírója vált ismertté, aki a hírnevét az 1787-ben bemutatott *The Contrast* című darabjának köszönhetette. A komédia az európai és az amerikai kultúra közötti különbségeket figurázza ki, s felettébb misztikusnak tűnik, hogy a 20. századi dédunoka élete (és egyénisége) mintegy az Újvilág és az öreg kontinens, Európa között zajlott, ahol szoros kötődése alakult ki egy egészen sajátos kultúrájú és nyelvű országhoz. Tyler sorsának alakulását talán leginkább az határozta meg, hogy a különleges adottságai és vasszorgalma mellett a különböző kultúrák iránt kivételesen nyitott egyéniség volt. A kiemelkedő megfigyelőképessége, nyelvéreke és munkabírása tette alkalmassá arra, hogy az első világháború idején az USA hírszerzésében végezzen eredményes munkát, utóbb pedig tagja legyen az amerikaiak Franciaországba küldött népes béke delegációjának is. Párizsban ismerkedett meg Allen Dullesszel (aki 1947-ben a CIA első, máig emlékezetes igazgatója lett), akivel utóbb – már a második világháború idején – együtt is dolgozott Svájcban. A francia főváros zöldposztós asztalainál szerezte az első ismereteit a sajátos magyar viszonyokkal kapcsolatban, s aggódva tekintett az annexiós béke várható következményei felé. Ezután – az amerikaiak és a német béke delegáció közti kapcsolattartóként is – egyre élénkebben foglalkoztatta az első világháború kedvezőtlen gazdasági következményeinek a felszámolása. A büntető jellegű békeszerződések ugyanis nem teremtettek kedvező alapot Európa gazdasági újjáépítéséhez, miközben egyre nyilvánvalóbb lett, hogy a vesztes államok konszolidációja nélkül nem lehet eredményesen építkezni. Tyler nyilván szomorúan vehette tudomásul, hogy a népszövetségi rendszernek végül épp az Egyesült Államok nem válhatott a részesévé. Viszont a szervezettel való együttműködés és a megteremthető garanciális feltételek révén mégis eljuthattak az amerikai hitelek egyes országokba, így Magyarországra is, amelyekre azoknak égető szükségük volt. Ahhoz, hogy a népszövetségi kölcsön elfogadható feltételek mellett állhasson hazánk rendelkezésére, nem csekély erőfeszítésre volt szükség, mivel Franciaország és a kisantant államai akadályozni igyekeztek azt.

Az elnyert kölcsön felhasználásának a szigorú felügyeletén belüli a legjelentősebb garanciális elem a Népszövetség által kiküldött főbiztos (Jeremiah Smith Jr.) volt, akinek Budapesten kellett tartózkodnia. Az ellenőrzés teljessé tételéhez a szervezet Jóvátételi Bizottsága kinevezett egy Ellenőrző Bizottságot is, amely kizárólag a főbiztossal állt kapcsolatban. A továbbra is erős kontroll ellenére a kiválasztott személy és a keretek is rugalmasabbak voltak már, mint a korábban elindított osztrák pénzügyi rekonstrukció esetében. Smithnek szüksége volt egy nyelveket jól beszélő helyettesre, erre pedig Tyler tűnt a legalkalmasabbnak, aki 1924. április 28-án hivatalosan is a Népszövetség magyarországi főbiztosának a helyettese lett, és néhány nappal később meg is érkezett Budapestre.

A következő két év során a rekonstrukció jól haladt, és 1926. június 30-án a pénzügyi szanálás hivatalosan véget is ért, de a népszövetségi kontroll nem szűnt meg teljesen. A kölcsön visszafizetésére lekötött bevételeket például még felügyelni kellett. A Népszövetség és Magyarország közötti híd fenntartásának a feladata Tylerre várt. Így még három évig az ideje jelentős részét továbbra is Magyarországon töltötte. Utólag – már-már egy egész évszázad távolából – visszatekintve e néhány esztendő elég rövidnek, epizodikusnak, a történelem további menetét illetően pedig nem is túl szignifikánsnak tűnhet, azonban a Bethlen-korszakban a konszolidáció terén elért sikerek aligha váltak volna lehetségessé a jó pénzügyi háttér, a megfelelően rugalmas tárgyalópartnerek és az előírt költségvetési fegyelem hiányában. Mindebben pedig Tyler szerepe kulcsfontosságúnak bizonyult – ahogyan azt a kötet harmadik és negyedik fejezete igen szemléletesen bemutatja. 1929-ben azonban már a közelgő világválság viharfelhői is gyülekezni kezdtek.

Miközben Tyler a válságos évek során a műkincsszakértői és kiállításszervezői tevékenységének is hódolni igyekezett, valamint a bizánci művészet bemutatásának és az arról érkező tudományos írásnak szintén több időt szentelt, a világgazdasági válság egyre csak mélyült, és annak újabb veszélyes hullámai érték Magyarországot. A Tyler kurátori ténykedése mellett szervezett, a bizánci művészetet bemutató párizsi kiállításra a magyar kormány – kivételesen nagyvonalúan, bár nyilván kultúrdiplomáciai sikerekben is bízva – megengedte két nagy értékű műkincs, Kónsztantinosz Monomakhosz bizánci császár koronája és a nevezetes Lehel kürtje kiszállítását. Az ország akkoriban újra segítségre szorult, így szükség volt arra, hogy a külső hitelezők jóindulatát fenn tudja tartani, és általában is a lehető legjobb színben tűnjék fel. Tyler 1931-től tanácsadói minőségben újra Magyarország megrendült pénzügyeivel foglalkozott. Akkorra már szinte bármit képes volt magyar nyelven is intézni.

Tyler lassanként az USA első számú szakértőjévé vált magyar ügyekben, az amerikai kormány számára pedig Budapest vonatkozásában a legfőbb információforrás maradt még éveken át. A magyar főváros a hírszerzés és a diplomácia egyik színtereként az 1930-as évek második felében kezdett fokozatosan felértékelődni, a térségünkben érzékelhető, lendületesen növekvő német befolyással párhuzamosan. 1938-tól Washington egyre jobban igényelte Tyler ismereteit, aki gazdasági és részben politikai síkon is ellátott bizonyos hírszerzői feladatokat hazája kormánya számára. Rövidesen Cordell Hull külügyminiszternek nyújtott be egy átfogó feljegyzést „Kilátások Magyarország számára” (*Prospects for Hungary*) címmel, amelyben kifejtette, hogy a német befolyás növekedése már aligha tartóztatható fel, annak ellensúlyozására pedig jelentős gazdasági lépések megtételére, az akkor elképzelhetőnél jóval jelentékenyebb amerikai (vagy általában nyugati) szerepvállalásra lenne szükség. Tyler Franklin D. Roosevelt elnökkel is megbeszélést folytatott 1938 júniusában. Egyre kevésbé tűnt

valószínűnek, hogy Magyarország 1939 végét követően egy kiegyensúlyozott, szigorúan nem hadviselő álláspontot képviselne. Tyler mindeközben megmaradt „hazánk barátjának” – amiképpen őt Teleki Pál is nevezte.

A háború éveit Svájcban töltötte, ahol Allen Dulles munkáját segítette, aki az amerikai háborús hírszerző szervezet, az OSS (*Office of Strategic Services*) képviselője volt Bernben. Tyler tevékenysége ott ismét szorosan összekapcsolódott Magyarország sorsának alakulásával. Kállay Miklós miniszterelnök annak a lehetőségeit kereste, hogy – leginkább a semleges országokon keresztül – utat találjon az amerikaiak felé, akiknek a jóindulatában bizakodott. Így, különösen 1944 elejére, a svájci kapcsolat jelentősen felértékelődött, bár a németek gyanakvása is nőttön-nőtt a titkos diplomáciai színtér miatt. Kállay, Dulles és Tyler egyre sűrűbben váltott üzeneteket a berni magyar követen, Bakách-Besseney Györgyön keresztül. E kapcsolat eredménye volt az a végül elvetélt ejtőernyős küldetés is, amely Veréb-misszióként (angol fedőnéven Sparrow Mission) vált ismertté. Peterecz Zoltán egy rangos folyóiratban erről a kérdésről is közölt egy cikket,³ amely vélhetően sokat foglalkoztatja majd a második világháború rejtélyesebb kérdéseinek töprengő kutatókat.

Tyler nem maradt tétlen a háborút követően sem. Komoly megbízatásokat nyert el, s néhány jelentősebb, időközben emigrációba kényszerült magyar diplomatával és politikussal továbbra is szoros kapcsolatban maradt, köztük Kállayval és Bakách-Besseneyvel is. E kapcsolatoknak a közelgő hidegháborús évek szempontjából szintén jelentőségük volt. Tyler továbbra is Svájcban maradt, s a véleményét kikérték például a Kállay által még 1944-ben Zürichben létesített tetemes pénzalap kérdésében is annak akkori kezelői (Bakách-Besseney és a Nemzeti Bank volt vezértitkára, Radvánszky Antal). Az új, immár szovjet kihívásra adandó, a gazdasági és a hírszerzési területet érintő adekvát válaszok érdekében Washington Tyler munkájára a továbbiakban is számított.

Tyler már a világháború alatt is az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatalának a képviselője volt, miután pedig az 1946-ban befejezte a működését, a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank párizsi irodáját vezette, utóbb a Világbanknál dolgozott, 1949 őszéig. Ereje, lelki egészsége azonban az idő múlásával megfogyatkozott, s 1953. március elején váratlanul öngyilkosságot követett el.

Tyler fia évekkal az apja halála után azt írta Bakách-Besseney Györgynek, hogy Magyarországnak nála „jobb barátja” nem volt. Mindez nem volt túlzás. A történelem érdekes, bennünket, magyarokat is jobban megragadó fejezeteit alighanem az olyan egyéniségekről lehetséges megírni, akik egy-egy ügyért példátlan energiával és lelkesedéssel voltak képesek dolgozni, azzal a meggyőződéssel, hogy az erőfeszítéseik egyúttal előrébb is tudják mozdítani a történelem kerekét. Mindez szemléletessé válik, ha az egyén két vagy több nemzet történelmét kapcsolja egybe a működése során, ráadásul olyan időszakban,

amikor nagy, az egész világ sorsát befolyásoló változások zajlanak. A kötet itt felelevenített részletei minden bizonnyal jól illusztrálják ezt. Royall Tyler és Magyarország kapcsolatának a bemutatása révén Peterecz Zoltánnak a történelmünk egy kivételesen érdekes fejezetét sikerült megírnia.

Joó András

Jegyzetek

- 1 Peterecz Zoltán: *Royall Tyler and Hungary: An American in Europe and the Crisis Years 1918–1953* (St. Helena, CA: Helena History Press, 2021).
- 2 E könyv szintén megjelent magyar és angol nyelven. Peterecz Zoltán: *Jeremiah Smith és a magyar népszövetségi kölcsön, 1924–1926: Egy jenki pénzügyi ellenőr története a Magyar Királyságban* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018); Uő: *Jeremiah Smith, Jr. and Hungary, 1924–1926: the United States, the League of Nations, and the Financial Reconstruction of Hungary* (London: Versita, 2012).
- 3 Peterecz Zoltán: „Sparrow Mission: A US Intelligence Failure During World War II”, *Intelligence and National Security*, 27., no. 2 (2012): 241–260.

Reménysugár a turizmusárnyékban: a túlturizmus és annak lehetséges megoldásai

---

Hugues Séraphin, Tatiana Gladkikh és Tan Vo Thanh (szerk.):
Overtourism. Causes, Implications and Solutions, Cham:
Palgrave Macmillan, 2020, 455 o.

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2023.3.10

A Covid19-világjárvány miatt a turizmus jelentősen visszaesett, és a túlturizmus addigi problémái ideiglenesen megoldódni látszottak. A korlátozások föloldása óta viszont az emberek utazási kedve – és lehetősége – újból feléledt, és a népszerű turistadesztinációkat két év viszonylagos nyugalom után ismét ellepi a tömeg.¹ Bár az *Overtourism. Causes, Implications and Solutions* című könyv szerzői a pandémia előtti problémákról számolnak be, azok máig sem oldódtak meg, ezért a téma továbbra is aktuális. A túlturizmus negatív hatásai elsősorban a természetre és a helyi közösségek életére terjednek ki, ám a turisztikai minőség romlásában is erősen megjelennek.

Barcelonát és Velencét érte az a kétes megtiszteltetés, hogy a túlturizmusra jellemző példaként a kötet szinte minden fejezetében megemlíti őket. A két város mellett azonban még jó néhány népszerű desztináció problémáiról olvashatunk. Ugyanakkor számos más felkapott hely, többek között Dubrovnik (Horvátország), Szantorini (Görögország), Bali (Indonézia), Machu Picchu (Peru) és Cinque Terre (Olaszország) lakói is a turisták ellen kampányolnak. Az olcsó repülőjegyek, a közösségi média, a nyári utazások túlsúlya és egyéb tényezők is hozzájárulnak ahhoz, hogy egyes települések a teherbíró képességük határához érkeztek. A könyv ennek a mindkét fél (turisták, helyszínek) számára kedvezőtlen helyzetnek a kezelésére, de legalábbis a mérséklésére kínál lehetőségeket.

A főszöveg 428 oldal, s azt a szerzők bemutatása, továbbá 20 oldalas névmutató egészíti ki; ez utóbbi megkönnyíti a keresést, és emeli a könyv színvonalát. A könyv három nagy részből áll: az első a túlturizmusról szóló kutatásokat mutatja be, a második a különböző érintetteket és azok felelősségét ismerteti, az utolsó pedig a turizmusoktatás fontosságára hívja fel a figyelmet. A mű mindegyik témára megfelelő hangsúlyt helyez. A bevezetésen és az összegzésen kívül húsz fejezetben érzékeltetik a szerzők a helyzet súlyosságát, amihez hét esettanulmányt is bemutatnak.

Az első fejezet széleskörűen ismerteti a probléma hátterét, a definiálását célzó megközelítéseket, a turizmushoz kapcsolódó negatív érzelmek növekedését, valamint a túlturizmus mellett megjelenő, ellentétes jellegű problémát, a kevésbé ismert helyszínek hanyatlását. A fejezetben szereplő definíció szerint a

túlturizmus a „turisták túlzott jelenléte, amely negatív társadalmi-kulturális és környezeti következményekkel jár a lakosok, a desztinációk és a turisták számára” (12. o.).

A következő fejezet a túlturizmus viszonylagos jellegére hívja fel a figyelmet: a vidéki települések befogadóképessége alapvetően limitáltabb, mint a nagyvárosoké, így nem csupán a turisták nagy száma érinti negatívan a befogadó területet. A szerző a vidéki Skócia példájával illusztrálja, hogy egy terület túlzott látogatottsága nemcsak a helyi lakosok jólétét veszélyezteti, hanem a természeti kincseket, a kulturális örökséget, de magát a terület imázsát is. Ideális megoldásként a társadalmi marketinget, illetve az érintettek közötti együttműködést javasolja.

Ezt követően az elhanyagolt, a turisták által nem látogatott helyszínek gazdasági problémáiról olvashatunk. Azok az országok, ahol terrorizmus vagy háború dúl (pl. Szíria, Irak) nem tudják kihasználni a turisztikai potenciáljukat, akárcsak azok, ahol a turisták a fertőző betegségek terjedésétől tartanak (pl. Burkina Faso, Nigéria). Az egyes területekről kialakult negatív imázs még tovább csökkenti, esetleg teljesen meg is állítja az oda irányuló turizmust, amely így az egyébként is túlszűfolt helyekre terelődik át. A szerző a probléma kezelésére vonatkozóan a desztinációmenedzsment fontosságát, a kreatív turizmust, valamint a közösségi média közvetítő, imázssteremtő és imázsromboló funkcióját emelte ki.

Ezután a médiának a túlturizmus elleni tüntetések közvetítése révén játszott szerepét bemutató írás olvasható. A barcelonai példából kiderül, hogy a helyi lakosok a saját identitásuknak, a városuk különleges jellegének, illetve lehetőségeinek és értékeinek az elvesztésétől tartanak. A katalán fővárosban ez politikai kérdés is: táptalajt biztosít a globalizáció- és kapitalizmusellenes vagy radikális szélsőséges csoportoknak.

A következő tanulmány szerzői a turistakövető technológiákat és azoknak a turistaáramlás kezelhetősége érdekében történő felhasználásának a lehetőségeit kutatták. Többféle technológiát mutatnak be, amelyekkel – a beleegyezésük után – lehetséges a turisták útvonalának a nyomon követése (pl. a GPS és a mobiltelefon adata, a helyszínt megjelölő posztok), azok kiértékelése alapján pedig a kevésbé látogatott területeken is olyan új szolgáltatásokat lehet létrehozni. Ez a kötet második részében kifejtett kreatív turizmussal is erős összefüggést mutat.

Az első esettanulmány a máltai fővárossal, Vallettával foglalkozik: ismerteti a turisztikai infrastruktúrája fejlődését, a látogatók számának a növekedését, valamint a turizmus pozitív és negatív hatásainak a megjelenését. A szerző egyebek között azt javasolja, hogy új látványosságok kialakításával a városközpontból a külsőbb területekre tereljék át a látogatókat.

A második rész a turisztikai desztinációs menedzsment (TDM) szükségességének a hangsúlyozásával indul. Az e területen dolgozók feladata a különböző érintettek közötti feszültség csökkentése, az érdekérvényesítés és a közös értékteremtés lenne. A következő fejezet a nemzetközi kormányzati és nem

kormányzati szervezetek (pl. Turisztikai Világszervezet, Utazási és Turisztikai Világtanács) munkájáról, kezdeményezéseiről és kötelezettségeiről szól, s a nemzetközi együttműködés nélkülözhetetlen voltára mutat rá.

A túlturizmusnak a kulturális örökségekre gyakorolt hatása többértű: egyrészt strukturális (pl. vandalizmus, erózió), másrészt kulturális (pl. a tradíciók elvesztése, kulturális különbségek megjelenése), ami számos problémát is magában hordoz. Egyes desztinációkban mind népszerűbbé válnak a turisták jelenlétéből eredő negatív következményeket mérséklő irányelvek, például a világgjáró hajók limitálása, a szezonális árstratégia bevezetése, az idegenforgalmi vállalkozások együttműködésének az elősegítése, valamint az örökségek megóvásával foglalkozó szervezetek zavartalan munkájának a biztosítása. A kulturális és a természeti örökséget védelmező kezdeményezések közül példaként a Taj Mahalt, Machu Picchut és Jeruzsálemet említi a szerző.

A túlturizmus lehetséges megoldásához kreativitásra van szükség; a negyedik fejezet a kreatív turizmus pozitív hatásairól szól. A szerző bebizonyítja, hogy olyan helyeket is nagy tömegek számára vonzóvá lehet tenni, amelyek nem tartoznak a világhírű attrakciók közé, s közben a helyi lakosok is bevonhatók a turizmusba, így a turisták és a helyi lakosok ellentétét is sikerül moderálni. Lisszabon a kreatív turizmus hatékonyságának a jó példája. A portugál város nemcsak az örökségi helyszínek passzív felkeresését kínálja az utazóknak, hanem különböző, a helyi lakosokkal együttműködésben zajló programokat is ajánl, s az újfajta élmények segítségével csökkenti a népszerűbb attrakciók köré összpontosuló túlturizmust.

A második esettanulmány a „turizmusfóbia” és a turizmusellenesség jelenségét elemzi. Ezek olyankor alakulnak ki, ha a látogatók és az ott élők között érdek- és kulturális ellentétek jelentkeznek. A könyv több fejezetéből is egyértelműen kiolvasható, hogy ha a helyi közösségek a turistákra már nem a gazdasági fejlődés szimbólumaként, hanem a jólétük és a környezetük rombolójaként tekintenek, akkor ennek az érintettek közötti diszharmóniának a feloldását prioritásként kell kezelni.

A harmadik esettanulmány a Skót-felföld turizmusáról szól. Akárcsak a Skóciát érintő fejezetben, itt is megmutatkozik a túlkoncentrált turizmus jelensége. Az egy-két napos látogatások – amikor a turisták rájönnek, hogy nem szoktak hozzá a természetközeli tevékenységekhez, vagy csupán egy bizonyos attrakció miatt érkeznek –, továbbá az erős szezonális a vidéki idegenforgalom válságához vezet. A régió idegenforgalmáért felelős szereplők különböző alternatív megoldásokkal igyekeznek azt leküzdeni, amelyek a hasonló adottságú desztinációk számára is jó példaként szolgálhatnak.

A versailles-i kastély helyzetét bemutató esettanulmány a turistaáramlás menedzselésére nyújt kiváló példát. A Párizs mellett található világhírű kulturális örökségi helyszín az évek múlásával egyre több új és visszatérő látogatót fogad. A túlturizmust ideiglenes kiállításokkal, a kastély egyes területeinek a

lezárásával, a látogatóidőn kívül rendezendő eseményekkel, tagsági kártyákkal, differenciált jegyekkel, a virtuális valóság alkalmazásával és egyéb digitális megoldásokkal csökkentik. Az innovatív hozzáállásnak köszönhetően a nagy tömegek kezelése és az örökségi helyszín megóvása könnyebbé válik, miközben a látogatói élmény még nőhet is.

A blokk utolsó esettanulmánya, a Szent Jakab-út (El Camino) példája az UNESCO világörökségi listájára kerüléssel járó ellentmondást illusztrálja. A „világörökség” kifejezés ugyanis egyszerre segíti elő ezen örökségi attrakciók megóvását és fenntartását, miközben növeli a túlzott látogatottságból következő problémákat is.

A harmadik nagy rész a turizmus résztvevőinek az oktatásával, annak jelenlegi helyzetével és a jövőbeni lehetőségeivel foglalkozik. Több fejezete is a turisták szemszögéből közelíti meg a témát, s kiemeli, hogy a túlturizmus megoldásaként a látogatókat tájékoztatni kell a helyzet súlyosságáról. A szerzők úgy vélik, hogy a turisták magatartásának a befolyásolása és az ismereteik bővítése, tehát a probléma preventív kezelése a leghatékonyabb eszköz, s ezt a marketing (pl. a *detourism* vagy a *demarketing*) tudja a legmegfelelőbbben elősegíteni.

A jövő vállalkozóinak a fenntartható szemléletű vállalatvezetését ösztönző módszerként több fejezetben is felvetődött a felelős oktatásirányítás alapelveit deklaráló *Principles of Responsible Management Education* (PRME) modell. A szerzők szerint az országok közötti együttműködés és a közös stratégiák kialakítása elsődleges szerepet játszik a fenntartható fejlődési célok elérésében. Az általános bemutatást, illetve a mélyebb ismereteket nyújtó fejezetek mellett két, egymástól eltérő turizmussal rendelkező állam, Kenya és Olaszország esetén keresztül bepillantást nyerhetünk a két nemzet turizmus szakjaira jellemző oktatási szokásokra, illetve a PRME javasolt implementálásának a várható pozitív kimeneteleire.

A zárófejezet összefoglalja a könyvben feltárt problémákat, megemlíti a túlturizmus mérséklésében kulcsszerepet játszó érintetteket és az ajánlott stratégiákat, lehetőségeket. A végleges következtetés a reziliencia igénye: ahhoz, hogy a turizmus továbbra is egy gazdaságilag jelentős ágazat maradjon, a desztinációk részéről szükség van a kihívásokhoz való alkalmazkodásra.

Az oktatás szerepe – úgy a turisztikai szakembereké, mint a helyi lakosoké és a turistáké – több fejezetben is kiemelt figyelmet kapott. Az érintettek közötti kapcsolat döntően az egymással való viselkedésükön, valamint az oktatásuk fókuszán múlik. A profitorientált hozzáállás népszerűsítése és a különböző kultúrákkal szembeni ellenérzések ugyanis csak a feszültséget növelik, míg az ország, a vállalatok, a helyi lakosok és a turisták érdekeit egyaránt figyelembe vevő, és azokat érvényesítő megoldások a fenntartható turizmust erősítik, ezáltal természetes módon növekszik a gazdaságon belül a turizmus által létrehozott hozzáadott érték.

Ahogy arra az utolsó fejezetben is történik utalás, a kutatások hiányossága, hogy a szerzőknek nem sikerült azonosítaniuk az egyes helyek túlzásfóltóságának

az okait sem a turisták motivációja, sem az attrakció menedzselése szempontjából. Véleményem szerint a könyv gyengesége még, hogy nem fordított nagyobb figyelmet a turizmus jelenlegi szereplőinek a felelősségére, inkább a jövő vállalkozóira helyezte a fenntarthatóság terhét. Az oktatás terén is inkább az újabb szakemberek képzésén, a hozzáállásuk alakításán, illetve a látogatók tájékoztatására került a hangsúly, az egyéb érintettek szerepét csak néhány esetben említették meg. Habár a kötet bővebb ismereteket nyújt a túlturizmusról és annak negatív hatásairól, azt főként Európa-centrikus példákon keresztül teszi, így a világ többi területéről csak kevés információhoz jutunk.

Ugyanakkor igényesen szerkesztett, könnyen olvasható könyvet tarthat a kezében az olvasó. A ábrák színesen illusztrálják a fejezetek mondanivalóját. A nyelvezete érthető és pontos, helyesírási hibák, elírások és felesleges írásjelek viszont kerültek a szövegbe – ami nem róható fel a szerzőknek, és nem is rontja az olvasási élményt. Összességében egy tanulságos, hiánypótló alkotás, amely felhívja a figyelmet a problémákra, összegyűjti mindazon lehetséges megoldásokat és stratégiákat, amelyek a kutatók szerint megoldást jelenthetnek a túlturizmus negatív következményeinek a csökkentésére, kezelésére, és igazolja, hogy a turizmus fenntarthatósága alapvető fontosságú ahhoz, hogy az ágazat továbbra is a globális gazdaság egyik vezető tevékenysége maradjon. A turizmus és a növekedés fenntarthatósága érdekében a felvázolt megoldások (pl. az oktatás korszerűsítése, a túlságosan látogatott és a turizmusba be nem kapcsolódó területek közti egyensúly megteremtése, a potenciális látogatók teljes körű tájékoztatása) implementálása minden ország számára erősen javasolt.

A turizmus interdiszciplináris volta miatt a könyv is több területhez kapcsolódik. Az idegenforgalomban tevékenykedőkön kívül a többi közgazdaság-tudomány művelői is haszonnal forgathatják, és a segítségével a nemzetközi politikai és jogalkotási szervezetek szintén értékes információkra és iránymutatásokra tehetnek szert. Éppen ezért ajánlom a könyvet mind a turizmus érintettjei, a turizmusmenedzsmentet oktató tanárok, mind a törvényhozók, a desztinációmenedzsmentek és a gazdasági érdekeltek figyelmébe. A PRME módszerrel foglalkozó tanulmányok az egyetemi kurzusok jövőjével kapcsolatosan a felsőoktatási intézmények vezetői számára is értékes és elgondolkodtató információkkal szolgálnak.

Tevely Titanilla Virág

Jegyzet

- 1 Papadopoulou, Nikoleta Maria, Ribeiro, Manuel Alector és Prayag, Girish: „Psychological Determinants of Tourist Satisfaction and Destination Loyalty: The Influence of Perceived Overcrowding and Overtourism”, *Journal of Travel Research*, 62., no. 3. (2023): 644–662. (<https://doi.org/10.1177/00472875221089049>); Yamin, Muhammad, Kamal, Isran, Primadata, Ankarlina Pandu, Rosyadi, Slamet Runtiko, Angus Ganjar: „Overtourism in Indonesia After the COVID-19 Pandemic: Social Psychology Perspective”, *Sociología y Tecnociencia*, 13., no. 1. (2023): 165–186. (<https://doi.org/10.24197/st.1.2023.165-186>).

A megjelenés technikai követelményei

Kiemelés:

- **félkövér:** fejezetcím
- *dőlt:* alcím, idegen szavak, nagyon fontos kiemelendők (csak rövid)

Terjedelem:

- tanulmány: 50.000 leütés (szóközzel); benne: magyar és angol cím és összefoglaló (max. 10-10 sor); négy-öt kulcsszó; a főszöveg és a végjegyzetek
- recenzió: 10.000 n (nincs összefoglaló, sem angol cím)
- a szerző munkahelye és a betöltött pozíció (max. kettő)

Végjegyzetek:

- első alkalommal teljes és pontos címléírás
- könyvcím: Szerző(k) családneve, keresztnéve: „A fejezet címe” in *A könyv címe*, szerk. Szerkesztő(k) családneve, keresztnéve (Kiadás helye [amerikai település esetén az adott állam postai rövidítésével]: Kiadó neve, évszám), oldalszám, o.
- Pl.: Samples, John: „The Origins of Modern Finance Law” in *The Campaign Finance Reform* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2006), 35. o.
- folyóirat: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *A folyóirat címe*, évfolyam, no. szám (évszám): oldalszám.
- Pl.: Jensen, Kimberly: „A Base Hospital”, *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 26., no. 2. (2005): 211.
- szerző nélküli cikk: *A folyóirat/honlap címe*, „A cikk címe”,...
- újságcikk: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *Az újság címe*, a megjelenés ideje magyaros sorrendben, oldalszám, o.
- Pl.: Fields, Marguerite: „The Jewel in the Crown”, *The New York Times*, 2008. május 4., 3. o.
- interjú: Az alany családneve, keresztnéve (ha kell, a titulusa), az interjú készítésének módja/körülménye, dátum.
- Pl.: Macmillan, Andrew (tanácsadó, FAO), a szerzővel folytatott beszélgetés, 1998. szeptember 3.
- honlapra történő hivatkozás: Szerző családneve, keresztnéve: „A cikk címe: Alcíme”, *A honlap címe*, URL/doi (a letöltés ideje: magyaros sorrendben).
- Pl.: Jalopy, John: „Storefront Arctic Panorama in Los Angeles”, *Dinosaurs and Robots*, <http://www.dinosaursandrobots.com/2009/01/effulgence-of-north-storefront-arctic.html> (a letöltés ideje: 2009. január 30.).
- blog: Családnév, keresztnév: „A cikk címe”, *A blog neve*, URL (a letöltés ideje).
- levéltári kiadvány: Az irat szerzője (vezeték-, keresztnév), *A dokumentum címe*, típusa (levél, kézirat), A forrás (levéltár) neve, *A gyűjtemény neve, dátumokkal*, URL/doi (a letöltés ideje).
- Pl.: Keller, Helen: *Helen Keller to John Hitz, 29 August, 1893*, Levél, Kongresszusi Könyvtár, *The Alexander Graham Bell Family Papers, 1862–1939*, www.loc.gov/item/magbellbib004020 (a letöltés ideje: 2006. január 11.).
- egy kiadvány második említésétől rövid címléírás: A szerző családneve: „A cím első néhány szava” (cikk esetén) vagy *A cím első néhány szava*, oldalszám (kiadvány esetén).
- Pl.: Samples: „The Origins of Modern Campaign”, 35. o.
- egymás alatt ugyanarra történő hivatkozáskor: Uo., oldalszám.
- a cím lefordítandó (szögletes zárójelben, a világnyelvek kivételével)
- egy helyen csak egy jegyzetszám lehet, de ahhoz több cím is tartozhat

3500 Ft

